ڀارت ۾ سنڌي تعليم

- هڪ جائزو

ڊاڪٽر ڪنعيالعل ليکواڻي

سنڌي اڪادمي دهلي

To
Dr G.A. Allana

With best compliments from

[signature]
4.12.97

Dr. K. P. Lekhwani
Department of Sindhi
Western Regional Language Centre
Deccan College, Pune 411 006.

ڀارت ۾ سنڌي تعليم

- هڪ جائزو

GHULAM
DONATED
BY
SINDH

ڊاڪٽر ڪنهيالعل ليکواڻي

پرمک، سنڌي وڀاڳ
ويسٽرن ريجنل لينگويج سينٽر
ڊيڪن ڪاليج پونو

سنڌي اڪادمي دهلي

شڪر گذاري

اڪل ڀارت سنڌي پرنسيپال/ هيڊ ماسٽر سنميلن جهڙو اهم ڪم سر انجام ڪرڻ ۾ جن عالمن ۽ اُستادن جي مدد ۽ رهنمائي ملي تن جا شڪرانا مڃڻ مان پنهنجي خوش نصيبي ٿو سمجهان.

مان سنڌي اڪادمي دهليءَ جي باني ڪارن خاص طور وائس چيئرمن شري ڪي. آر. ملڪاڻي ايم. پي. ۽ سيڪريٽري ڊاڪٽر موتيلعل جوتواڻيءَ جو تهه دل شڪر گذار آهيان جن هر قدم تي همت افزائي ۽ رهنمائي ڪئي. پنهنجي متر شري ڀڳوان هراڻيءَ جو پڻ ٿورائتو آهيان جنهن ڀارت جي سنڌي سنسٿائن ۾ سنڌي تعليم جي زور وٺائڻ جي مراد سان هي سنميلن ڪوٺائڻ لاءِ هر قسم جي مدد ڪئي.

شڪر گذار آهيان ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، پروفيسر گجواڻيءَ، شري سنائيءَ، ڊاڪٽر بي. جي. واڌواڻيءَ ۽ شري واسواڻيءَ جن جو جن سنميلن جي جدا جدا بيٺڪن جي صدارت ڪندي سنڌي تعليم جي مختلف پهلوئن تي پنهنجا قيمتي ويچار پيش ڪيا. انهن سڀني پرنسيپالن، هيڊماسترن، ڪاليجن جي سنڌي وڀاڳ پرمکن، جدا جدا صوبن جي سنڌي ڪتاب شايع ڪندڙ سرڪاري ادارن جي نمائندن جو مان شڪر گذار آهيان جن نه رڳو سوالنامن ذريع سنڌي تعليم بابت انگ اکر موڪليا پر سنميلن ۾ پڻ سرگرم بهرو ورتو. ڪن اٽر ڪارڻن سبب ڪي هيڊ ماسٽر/ پرنسيپال چاهيندي به سنميلن ۾ شامل نه ٿي سگهيا تنهن هوندي به سوالنامن ذريع موڪليل سندن جاڻ اسان لاءِ ڪافي ڪارائتي ثابت ٿي. ان لاءِ مان کين ڌنيواد ٿو ڏيان. مان ڀاءُ پروفيسر گوپ روپچنداڻيءَ جو پڻ شڪر گذار آهيان جنهن تڪليف وٺي الهاسنگر ۽ ممبئيءَ جي اوچ سنڌي تعليم بابت انگ اکر هٿ ڪري موڪليا.

مان ڪماري جانڪي ماڪيجا کي هي ڪتاب ڪمپوز ڪرڻ ۽ نوبل پرنٽرس جي مالڪ شري هريش ڏوڏيجا کي سندر ڇپائيءَ لاءِ ڌنيواد ڏيان ٿو.

ليکواڻي

ڀارت ۾ سنڌي تعليم
- هڪ جائزو

ڊاڪٽر ڪنهيالعل ليکواڻي

ڇاپو : پهريون

پبلشر: سنڌي اڪاڊمي دهلي
ڊي. ڊي. اي. ڪميونٽي سينٽر، صدر ٿاڻا روڊ پهاڙ گنج نئي
دهلي - ١١٠٠٥٥
ليکڪ جا حق واسطا قائم

SINDHI EDUCATION IN INDIA
- A Survey

Dr. Kanhaiyalal Lekhwani

Edition: First 1997

Publisher: Sindhi Academy, Delhi
D.D.A. Community Centre, Sadar Thana Road.
Paharganj; New Delhi - 110055
Copyright with Author

مهاڳ

ڀارت ۾ سنڌيءَ جي موجوده حالت کان اسين سڀ واقف آهيون. اهو سچ آهي تہ اسان کي پنهنجو پرانت ڪونهي. اسين سڄي ملڪ ۾ ٽڙيل پکڙيل ٿورائيءَ واري قوم آهيون. اهو بہ سچ آهي تہ اسين مختلف ڪارڻن سبب پنهنجي ٻوليءَ کان ڪٽجندا پيا وڃون؛ اسان جي ٻوليءَ جي استعمال جا کيتر ۽ وجهہ وڃن پيا محدود ٿيندا. سماجي نوڙي مالي دٻاون سبب دستوري تعليم ۾ سنڌيءَ جو واهپو وڃي گهٽجندو. جي سنڌي ائين پنهنجي مادري زبان کان ڪٽجندا ويندا تہ پوءِ پنهنجي تهذيبي ورثي کان ڪيئن واقف ٿي سگهندا؟ پنهنجي ادب جو آنند ڪيئن ماڻي سگهندا؟ ۽ ان اعليٰ ادبي اوسر ۾ پنهنجو يوڳدان ڪيئن ڏيئي سگهندا؟ سڀ کان وڏي ڳالهہ تہ هو پنهنجي الڳ سڃاڻپ ڪيئن قائم رکي سگهندا؟

ان سنجيده مسئلي تي اسانکي حقيقت شناس بڻجي نئين سر ويچار ڪرڻو پيو. دستوري ۽ غير دستوري سطح تي سنڌي تعليم جي زور وٺائڻ يکمشت تي ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا.

ڀارت سنڌي تعليم جي مختلف پهلن جو جائزو وٺي جن سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم يا وشيہ آهي اُتي قائم رکڻ ۽ جتي سنڌيءَ جي پڙهائي بند ٿي ويئي آهي يا شروع ئي نہ ڪئي ويئي آهي اُتي ماڌيم طور ممڪن نہ هجي تہ گهٽ ۾ گهٽ وشيہ طور ضرور پاڙهڻ؛ اوائلي سنڌي تعليم کي زور وٺائڻ ۽ ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيہ کي وڌيڪ لوڪپريہ بڻائڻ جهڙن مکيہ مقصدن کي ڌيان ۾ رکي سنڌي اڪادمي دهليءَ پاران ڪانسٽيٽيوشن ڪلب نئي دهليءَ ۾ ۲۸ ۽ ۲۹ نومبر ۱۹۹٦ع تي اکل ڀارت سنڌي پرنسيپال / هيڊ ماسٽر سنميلن جو آيوجن ڪيو ويو.

ڀارت جي جدا جدا صوبن جي ڪل ۴۰ پرنسيپالن، هيڊ ماسترن، ڪاليجن جي سنڌي ريڊرن، پروفيسرن ۽ سنڌي درسي ڪتاب شايع ڪرائيندڙ سرڪاري ادارن جي سنڌي آفيسرن ڀاڱو ورتو جن مان ڪلهي

ڊاڪٽر ڪنيعالعل ليکواڻي:- جنم ١٩٤٢ع، حيدرآباد سنڌ؛ تعليم: ايم. اي، پي ايچ. ڊي (لنگوسٽڪس)؛ پرمک، سنڌي وڀاڳ، ويسٽرن ريجنل لينگويج سينٽر (سينٽرل انسٽيٽيوٽ آف انڊين لينگويجيز مئسور منسٽري آف هيومن ريسورس ڊولپمينٽ، تعليم کاتو ڀارت سرڪار) ڊيڪن ڪاليج پونو؛ سنڌي ۽ غير سنڌي ماسترن کي سنڌي سيکارڻ جي ٽريننگ ڏيڻ؛ بالغن لاءِ سنڌي سيکارڻ جا ڪلاس هلائڻ؛ سنڌين توڙي غير سنڌين لاءِ تعليمي سامگري تيار ڪرڻ؛ سنڌيءَ جي مختلف پهلن تي سيمينارن، سنميلنن، ورڪشاپن ۽ اورنٽيشن پروگرامن جو آيوجن ڪرڻ؛ انيڪ راشٽريه ۽ انترراشٽريه سنميلنن ۽ سيمينارن ۾ سنڌيءَ جي مختلف پهلن تي کوجنيڪي مقالا پيش؛ ڀارت سرڪار پاران نون تعليم يافته بالغن لاءِ ڪتاب لکڻ جي چٽاڀيٽيءَ ۾ انعام عطا ٿيل؛ سنڌي ڪامپيوٽريڪرڻ ماهر ڪاميٽيءَ ۽ مهاراشٽر راجيه سنڌي ساهتيه اڪادميءَ ۾ ميمبر طور يوگدان؛ انيڪ سالن کان لنگوسٽڪ سوسائٽي آف انڊيا جو جائنٽ سيڪريٽري.

ڇپيل ڪتاب: اين انٽينسيو ڪورس ان سنڌي (غير سنڌي بالغن لاءِ سنڌيءَ جو بنيادي اڀياس)؛ **پنهنجي ٻولي - سنڌي** (مادري زبان جي روپ ۾ سنڌي سيکارڻ **جو** ٽن ڪتابن جو سيٽ)؛ **بنيادي سنڌي هندي ڊڪشنري؛ بنيادي سنڌي - انگريزي - هندي ڊڪشنري.**

ٻيا ڪتاب جيڪي هن وقت ڇپجي رهيا آهن. **سنڌيت جي سڳنڌ** (غير سنڌي بالغن لاءِ سنڌيءَ جو درمياني اڀياس)؛ **ادبي گلدستو** (غير سنڌي بالغن لاءِ سنڌيءَ جو اوچ اڀياس)؛ **اچو سنڌي سکون** (غير سنڌي سکولي شاگردن لاءِ)؛ **بنيادي سنڌي - انگريزي ڊڪشنري** ۽ **سنڌي تصويري ڪوش** وغيره.

رکڻ جي هر ڪوشش ڪئي. پر اڄ حالتون بدلجي چڪيون آهن. هن وقت جي اسان کي سنڌيءَ کي وري اوج تي رسائڻو آهي تہ هر نموني سنڌي تعليم کي همٿائڻو پوندو. ڊاڪٽر ليکواڻيءَ پنهنجي مقالي ۾ ڄاڻايو تہ اُسريل ٻولي هئڻ سبب سنڌيءَ لاءِ ڀارت ۾ اُهي سڀ سهوليتون موجود آهن جيڪي ٻين مکيہ ڀارتي ٻولين کي مليل آهن. ان ڪري رڳائتي نموني اسان کي تعليم ماس ميڊيا ۽ ادب جي کيترن ۾ سنڌيءَ جي استعمال لاءِ ڪي عملي قدم کڻڻ گهرجن.

ٻيءَ بيٺڪ جي صدارت **پروفيسر گجواڻيءَ** ڪئي جنهن ۾ اوچ تعليم ۾ سنڌي وشيہ بابت ڊاڪٽر جيٽلي، پروفيسر هاسي دادلاڻيءَ ۽ شريمتي ڪويتا ٺهلياڻيءَ دهليءَ راجستان ۽ مهاراشٽر جون رپورٽون پيش ڪيون. هن ئي بيٺڪ ۾ شري لڇڻ ڀمياڻيءَ شري ڊي. ڪي. هنسراجاڻيءَ ۽ شري سي. پي. منگناڻيءَ سنڌي درسي ڪتابن بابت الگ الگ پيش ڪيا. ٽين بيٺڪ جي صدارت **هري سئناڻيءَ** ڪئي جنهن ۾ سنڌي ماسترن کي ٽريننگ وشيہ تي ڊاڪٽر بي. جي واڌواڻيءَ، ڊاڪٽر ڪملا گوڪلاڻيءَ ۽ ڊاڪٽر ليکواڻيءَ رپورٽون پيش ڪيون. ماسترن کي ٽريننگ ڏيڻ وقت سنڌيءَ ۾ ڪتابن جي ڪمي دور ڪرڻ لاءِ سنڌي اڪادمي دهليءَ هڪ لک روپيہ خرچ ڪرڻ جي پڌرائي ڪئي.

شريمتي وينا شرنگي ۽ سندس ساٿين جي سهڪار سان شام جو سنڌو يوٿ ۾ ٻاهران آيل مهانن سان دهليءَ جي اديبن، ڪلاڪارن ۽ سماج شيوڪن جي گڏجاڻيءَ جي ڪاريہ ڪرم جو آيوجن ڪيو ويو.

ٻئين ڏينهن پهرينءَ بيٺڪ جي صدارت ڊاڪٽر **بي. جي. واڌواڻيءَ** ڪئي. هن بيٺڪ ۾ راجستان، مهاراشٽر، مڌيہ پرديش ۽ اُتر پرديش جي سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم/ وشيہ بابت ڊاڪٽر ڪملا گوڪلاڻيءَ، شري ستيش گوپلاڻيءَ، شريمتي ڪويتا ٺهلياڻيءَ شري ٽي. سي. آڏواڻيءَ، شري ڪي. سي. ٻجاج، شري شويراج ساڌواڻيءَ ۽ بسنتراءِ ڪنريءَ پنهنجون رپورٽون پيش ڪيون.

ٻئين بيٺڪ جي صدارت **هري واسواڻيءَ** ڪئي. هن بيٺڪ ۾

ويا. نيندڙ پنڙن سان هنن ڏانهن سوالناما پڻ موڪليا ويا جيڪي اڳوات ڀري موڪلڻ لاءِ کين عرض ڪيو ويو. کين اها به وينتي ڪئي ويئي ته هو سنميلن ۾ شامل ٿيڻ وقت پنهنجي سنستا جي انگن اکرن سان گڏو گڏ پنهنجي شهر جي سنڌي تعليم جو جائزو پڻ وٺي اچي پيش ڪن جئن سنڌي تعليم جي صحيح تصوير ملي سگهي ۽ ڪن ٺوس نتيجن تي پهچي سگهي.

سنميلن جو مهورت سنڌي اڪاڊميءَ جي وائس چيئرمن **شري ڪي. آر. ملڪاڻيءَ** ڪيو ۽ **ڊاڪٽر جي. ايف. لڪاڻيءَ** صدارت ڪئي. پنهنجي مهورتي تقرير ۾ شري ملڪاڻيءَ چيو ته سنڌين هر کيتر ۾ پنهنجي پرشارٿ سان ڌاڪو ڄمايو آهي. هو پنهنجي ٻوليءَ ۽ تهذيب قائم رکڻ لاءِ سجاڳ آهن. هن ان ڳالهه ڏانهن پڻ ڌيان ڇڪايو ته انگريزيءَ جو اثر نه رڳو سنڌيءَ تي پر سڀني مکيه ڀارتي ٻولين جي واڌ تي به پيو آهي. ان ڪري اسانکي ڪي وڌنواري قدم کڻي پنهنجي ٻوليءَ جي واڌاري لاءِ ڪوششون ڪرڻيون پونديون. ڊاڪٽر لڪاڻيءَ پنهنجي صدارتي تقرير ۾ سنڌي تعليم کي لوڪپريه بڻائڻ لاءِ ٻن خاص ڳالهين تي زور ڏنو. هن چيو ته ٻولي سيکارڻ جا دلچسپ ۽ جديد طريقا اپنايا وڃن ۽ سنڌيءَ ۾ هر قسم جا معيار ڪتاب شايع ڪرايا وڃن. سنڌي اڪادميءَ جي سيڪريٽري **ڊاڪٽر موتيلعل جوتوانيءَ** ڌنيواد جا ٻه اکر چيا. ان بعد سنميلن جي ڊائريڪٽر **ڊاڪٽر ڪنيالعل ليکوانيءَ** سنڌي اڪاڊمي دهليءَ دواران تيار ڪرايل سنڌي اديبن، ڪلاڪارن ۽ رهبرن جي فوٽن جي نمائش جو مهورت ڪيو.

سنميلن جي ٻهرين بيٺڪ جي صدارت **ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي** ڪئي. هن بيٺڪ ۾ ڊاڪٽر جوتوانيءَ سنڌي تعليم بابت پنهنجي مرڪزي تقرير پيش ڪندي اهو سوال اُٿاريو ته اڄ سنڌيءَ بابت بي رخيءَ ۽ لاپرواهيءَ واري نمر ئي لاءِ ڪير جوابدار آهن ماٺٽ يا سندن ٻار؟ هن انيڪ مثال ڏيندي ان ڳالهه ڏانهن پڻ ڌيان ڇڪايو ته ورهاڱي بعد اديبن هلچل هلائي، ڪتاب ۽ رسالا شايع ڪرائي سنڌيءَ کي قائم

شري ڪي. آر. ملڪاڻي سنڌي هيڊ ماسترن ۽ پرنسيپالن جي سنميلن جو مهورت ڪندي

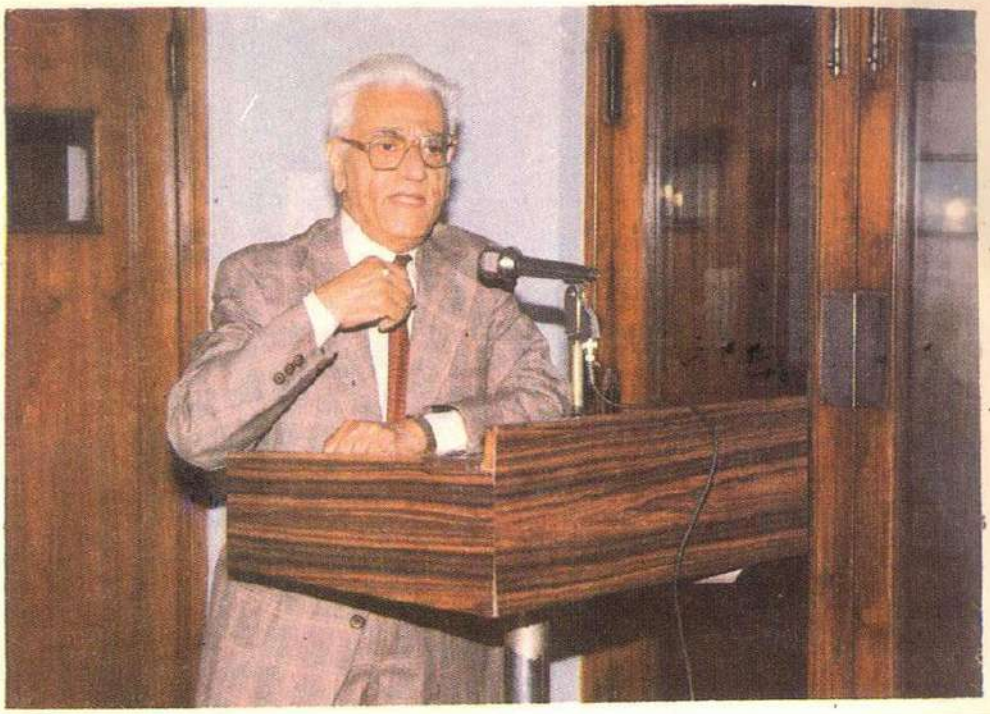

ڊاڪٽر موتيلعل جوتواڻي سيڪريٽري سنڌي اڪادمي دهلي سنميلن جي موقعي تي مرڪزي تقرير پيش ڪندي

دهليءَ جي سڪولن جا انگ اکر شريمتي جيتلي، ڊاڪٽر رنجنا ڀاٽيا ۽ شريمتي ڪرنل پيش ڪيا. گجرات جون رپورٽون شري هنسراجاڻيءَ، شري جي. وي. مورجاڻيءَ ، شريمتي تيجي پوڄواڻيءَ، شريمتي هيرو ايسراڻيءَ ، شري سي. ٽي. گيانچنداڻيءَ ۽ شري پي. ڊي. رامچنداڻيءَ پيش ڪيون. شري ڀڳوان هراڻيءَ گجراتيءَ جا مثال ڏيندي سنڌي پاڙهڻ جي طريقن کي وڌيڪ سولو ۽ دلچسپ بڻائڻ تي زور ڏنو.

پڇاڙيءَ ۾ **شري ڪي. آر. ملڪاڻيءَ** سنڌيءَ جي واڌاري جي هر ڪوشش لاءِ سنڌي اڪادمي دهليءَ جي پورڻ سهڪار جو واعدو ڪيو ۽ **ڊاڪٽر موتيلعل جوتواڻيءَ** ڀارت ۾ سنڌي تعليم جو ورتل هي جائزو سنڌي اڪادميءَ پاران ڪتابي صورت ۾ شايع ڪرائڻ جي پڌرائي ڪئي.

سنڌي تعليم بابت هيءَ پنهنجي قسم جي پهرين ڪوشش آهي. هن جي آڌار تي تعليدان ۽ سجاڳ سنڌي سڄڻ دستوري توڙي غير دستوري سطح تي سنڌي تعليم کي لوڪپريه بڻائڻ لاءِ ڪي عملي قدم کڻندا ته اسان جي هيءَ نمائي ڪوشش سڦلي ثابت ٿيندي.

ليکواڻي

پونو

چيٽي چنڊ. سنڌيت ڏينهن

٨ اپريل ١٩٩٧ع

سنميلن جي هڪ بيٺڪ جو درشيہ

سنميلن جو ڊائريڪٽر ڊاڪٽر ڪنيالعل ليکواڻي سنڌي اڪادمي دهليءَ دواران تيار ڪرايل سنڌي اديبن ۽ سماج شيوڪن جي فوٽن جي نماءُ جو مهورت ڪندي

فهرست

باب پهريون: ڀارت ۾ سنڌي ٻولي ۽ ان جي استعمال جا کيتر ١
باب ٻيون: ڀارت ۾ سنڌي تعليم - ڪي حقيقتون ١٦
باب ٽيون: سنڌي تعليم - ڪي مشڪلاتون ٤٨
باب چوٿون: سنڌي تعليم ڪي حل ڪي حيلا ٦٢
ضميمو-١: سيڪنڊري/ هاير سيڪنڊري سڪولن ٧٤
۾ سنڌي تعليم بابت ڪي انگ اکر
ضميمو-٢: ڪاليجن ۾ سنڌي تعليم بابت ڪي انگ اکر ١٠١
ضميمو-٣: ٽرينگ ڪاليجن ۾ سنڌيءَ بابت ڪي انگ اکر ١٠٥
ضميمو-٤: سنڌي درسي ڪتابن جو وڪرو ١٠٦
ضميمو-٥: سوالنامن جا نمونا ١١٢

باب - پهريون

ڀارت ۾ سنڌي ٻولي ۽ ان جي استعمال جا ڪيتر

سنڌي ڀارتي اُپ مها کنڊ جي جديد اُسريل ٻولين مان هڪ آهي. هن کي پنهنجو آعليٰ ادبي ۽ تهذيبي ورثو آهي. اها پاڪستان ۾ سنڌ جي صوبائي ٻولي تسليم ڪئي ويئي آهي. ڀارتي وڌان ۾ پڻ هن کي هڪ مکيہ ڀارتي ٻوليءَ جي روپ ۾ قبول ڪيو ويو آهي. ان سبب هن کي اهي سڀ سهوليتون خود بہ خود ملي وڃن ٿيون جيڪي ٻين مکيہ ٻولين کي حاصل ٿين ٿيون.

در اصل سنہ ۱۸۴۳ع ۾ سنڌ ۾ انگريزن جي حڪومت قائم ٿيڻ بعد دستوري تعليم ۽ مڪاني ڪاروبار لاءِ سنڌيءَ جي استعمال لاءِ سرڪاري سطح تي ڪوششون شروع ٿي ويون. ان سان گڏو گڏ سنڌيءَ جي واڌاري ۾ خانگي تعليمي، ادبي ۽ تهذيبي سنستائن جو پڻ ساراهہ جوڳو يوڳدان رهيو. ان سبب ٻين جديد ڀارتي ٻولين جيان سنڌيءَ کي بہ اُسرڻ جو پورو وجهہ مليو. سنڌيءَ ۾ اوائلي تعليم لاءِ ڳوٺ ڳوٺ ۾ سڪول کولايا ويا. شهرن ۾ سانسڪرتڪ ۽ ساهتڪ منڊيون قائم ڪيون ويون. اخبارون ۽ مخزنون شروع ٿي ويون ۽ چڱي تعداد ۾ ترجما ۽ اصولڪا ڪتاب ڇپجڻ لڳا. نتيجن سنڌيءَ جي ڦهلاو کي وڏي هٿي ملي. ان ڪيتر ۾ هندو سنڌي تعليمدانن، اديبن ۽ پبلشرن جو وڏو يوڳدان رهيو.

سنہ ۱۹۴۷ع ۾ ورهاڱي جي ڪاپاريءَ واري ڦهري ڏڪ سنڌي قوم جي سموري تمدني سرشتي کي ئي ٽوڙي ڇڏيو. ورهاڱي جي طوفان هن قوم جي هڪ اهم وڏي حصي کي (اٽڪل ۱۰ لکن باشندن کي) پنهنجي پکياشي زمين جي پاڙن کان پٽي هڪ الحدي ڀهوياشي ماحول ۾ وڃي سٽيو. (ورهاڱي کان اڳ سنڌ ۾ اٽڪل نوي سيڪڙو سنڌي پکياشي هئا.)

مهاتما گانڌيءَ، سردار پٽيل ۽ ڀائي پرتاب جو اهو سپنو هو تہ

لاءِ گجرات، مهاراشٽر، راجستان، مڌيہ پرديس ۽ دهليءَ ۾ صوبائي سنڌي اڪادميون قائم ڪيون ويون آهن ۽ اُتر پرديش ۾ بہ سنڌي اڪادمي برپا ڪرڻ جي پڄرائي تي چڪي آهي. انهن سرڪاري اِدارن سان گڏو گڏ انيڪ خانگي سنڌي سنستائون پڻ ان ڏس ۾ چڱو ڪم ڪري رهيون آهن.

سنڌي هڪ اُسريل ۽ تسليم شده ٻولي هوندي بہ ڀارت ۾ اِن جي استعمال جا ڪيتر تمام محدود آهن. آباديءَ جي خيال کان ڏسجي تہ هتي سنڌي تمام ٿورائيءَ واري ٽڙيل پکڙيل قوم آهي. اٽين چئجي تہ اٽي ۾ لوڻ برابر. مشهور سماج ڀاشا وگياني ڊاڪٽر خوبچندا ڻيءَ ان کي 'مائڪرو سڪوپڪ مائنارٽيءَ واري ٻولي' ڪوٺيو آهي. سنہ ۱۹۸۱ع جي آدمشماريءَ موجب ڀارت جي ڪل آباديءَ جو رڳو ۰.۲۳٪ سنڌي ڀاشي آهن.

ڀارت ۾ سنڌن صوبيوار آبادي هن ريت آهي:

گجرات	۷,۴۵,۱۸۲
مهاراشٽر	۵,۵۵,۴۸۰
مڌيہ پرديش	۳,۰۸۱۸۲
راجستان	۲,۰۵,۷۱۳
اُتر پرديش	۴۹,۶۶۰
دهلي	۴۰,۷۷۰
ڪرناٽڪ	۱۲,۰۰۷
آنڌر پرديش	۱۰,۰۶۰
اولهہ بينگال	۵,۳۲۷
بهار	۵,۲۹۰
اوڙيسا	۲,۳۹۵
ڪيرل	۱,۸۸۱
هرياڻا	۴۸۷
گوئا دمن ۽ ديو	۴۶۲
ميگهاليہ	۲۵۷

پنهنجي زمين کان اُکڙي آيل سنڌين کي ڪڇ ايراضيءَ ۾ ئي وسايو ويو جٿي هو پنهنجي ٻوليائي ۽ تهذيبي سڃاڻپ سولائيءَ سان قائم رکي سگهن. ان مراد سان ئي گانڌيڌام، ڪانڊلا پورٽ ۽ آديپور وسايا ويا پر بدقسمتيءَ سان سنڌن اهو سپنو ساڪار نہ ٿي سگهيو. بنا ڪنهن رٿا ۽ رهنمائيءَ جي هوائي، لٽي ءَ اجهي جي ڳولها ۾ سڄي ملڪ ۾ ٽڙي پکڙي ويا. شروعاتي تڪليفن کي منهن ڏيندي هنن پنهنجي قوت ۽ قابليت سان پاڻ کي نئين ماحول ۾ ٺهڪائي ورتو.

هتي هنن پنهنجي پرشارٿ سان پاڻ کي ٿانئڪو ڪري پرمارٿي ٻڌجي هرهنڌ انيڪ تعليمي سنستائون، اسپتالون ۽ ڌرمائو سنستائون برپا ڪيون جن جو لاڀ نہ رڳو سنڌي پر هتان جي هر قوم وٺڻ لڳي. سنڌي جتي وسيا اُتان جون ٻوليون سکي مڪاني ماڻهن جي ڏک سک ۾ شامل ٿي کير کنڊ جيئان هڪ ٿي ويا. ان ريت سچيءَ معنيٰ ۾ ڀارتي جيون ڌارا ۾ ملي ملڪ کي خوشحال بڻائڻ لڳا. ساڳي وقت هو پنهنجي الڳ ٻوليائي ۽ پنگتي سڃاڻ قائم رکڻ جي ڏس ۾ پڻ ڪافي سجاڳ رهيا. هتي اچڻ سان ئي هنن سنڌي سڪول کوليا، ناٽڪ منڊليون برپا ڪيون. ادبي ڪلاس شروع ڪيا. سنڌيءَ ۾ اخبارون، مخزنون ۽ ڪتاب وغيره شايع ڪرائڻ جو ڪم پوري زور شور سان شروع ڪيو. ايتروئي نہ هنن لوڪشاهي طريقا اختيار ڪندي ڀارت ۾ سنڌيءَ کي پنهنجو درجو حاصل ڪرائڻ لاءِ زوردار هلچل پڻ هلائي. نتيجن سنہ ۱۹۵۶ع ۾ ساهت اڪادميءَ سنڌيءَ کي هڪ مکيہ ڀارتي ٻوليءَ جي روپ ۾ سويڪار ڪيو. لڳ ڀڳ ساڳي وقت آل انڊيا ريڊيو سنڌي پروگرام نشر ڪرڻ شروع ڪيا. سنہ ۱۹۶۷ع ۾ ڀارتي وڌان دواران سنڌيءَ کي هڪ مکيہ ڀارتي ٻوليءَ جي روپ ۾ تسليم ڪيو ويو. ان سبب سنڌيءَ کي اهي حق مليا جيڪي ٻين مکيہ ڀارتي ڀاشائن کي حاصل هئا.

سنڌيءَ جو پنهنجو جدا صوبو نہ هئڻ سبب ان جي وڪاس جو ذمو مرڪزي سرڪار پاڻ کنيو آهي ۽ ان لاءِ سرڪار پاران سنڌي وڪاس پرشد برپا ڪئي وئي آهي. ان کان سواءِ سنڌيءَ جي واڌاري

سڃاڻ قائم رکڻ جي ڪوشش ۾ آهن يا وري سنڌن لاڙو گجراتيءَ ڏانهن وڌندو پيو وڃي. ساڳي نموني جسلمير- باڙمير ۾ سنڌ جي سرحد تي رهندڙ ٿري اُپڀاشا ڳالهائيندڙ راجستانيءَ جي ويجهو پوندا پيا وڃن. ان ريت مختلف سياسي ۽ پنگتي ڪارڻ سبب ڀارت ۾ سنڌي آباديءَ جو 1/3 باشندا سنڌيت جي مکيه ڌارا کان ڪٽجندا پيا وڃن: باقي 2/3 ورهاڱي سبب لڏي آيل ٻين ايراضين ۾ ٽڙيل پکڙيل سنڌي پنهنجي ٻولي ۽ تهذيب قائم رکڻ جي ڏس ۾ ڪافي سجاڳ آهن. اهي ئي سنڌيءَ کي وڌائڻ ويجهائڻ لاءِ يڪمشت تي ڪوشش ڪري رهيا آهن. انهن کان سواءِ ڌنڌي واپار توڙي نوڪريءَ سانگي جدا جدا ملڪن ۾ وڃي وسيل سڪيا ستابا اڌ لک کن سنڌي پنهنجون پاڙون ڀارت ڀوميءَ ۾ ئي پسن ٿا. اهي پڻ سنڌيت قائم رکڻ جي ڏس ۾ چڱو پاڻ موکي رهيا آهن.

اها ڳالهه ياد رکڻ جوڳي آهي ته ٻولي اظهار جو وسيلو ته آهي ئي ان سان گڏو گڏ پنهنجي ورثي کي سانڍڻ ۽ وڌائڻ ويجهائڻ جو ساڌن پڻ آهي. ڪنهن به تهذيب جو زنده بنيادي انگ آهي سندس ٻولي. اها ئي ڪيس پنهنجي پاڙن سان سڃاڻ ڪرائي سندس پنگتي ايڪي جي ڏور کي مضبوط بڻائي ٿي. ان ريت ٻولي هر شخص کي هڪ خاص سماجي درجو عطا ڪري ٿي. انسان جنم وٺندي ئي ڪنهن نه ڪنهن ٻولي سماج جو ڀاتي بڻجي وڃي ٿو. هو مليل ماحول موجب غير دستوري نموني ان سماج جي ٻولي سمجهي ۽ ڳالهائي سگهي ٿو. اڳتي هلي هو ان ٻوليءَ ۾ دستوري نموني پڙهڻ لکڻ جا هنر سکي ٿو ۽ ٻوليءَ جي جدا جدا وهنوار ڪيترن ۾ اثرائتي نموني اظهار جي عبارتن کان واقف ٿئي ٿو. ڪن خاص گهرجن جي پورت لاءِ هو غير دستوري يا دستوري نموني ٻيون ٻوليون پڻ سکي ٿو جئن هو ٻين ٻولي سماجن جي ماڻهن سان لهه وچڙ ۾ اچي سگهي. ڪن حالتن ۾ مختلف مالي، سياسي ۽ تهذيبي دٻاون سبب ٻين ٻولين جي استعمال جا دائرا ويندا آهن وڌندا ۽ پنهنجي ٻوليءَ جو واهپو ويندو آهي گهٽجندو. ڪڏهن ڪڏهن اهي ٻيون ٻوليون اُتس ايترو تهزبو ٿي پون ٿيون جو پنهنجي نج ٻولي ڪوئجي وڃڻ جو اونو ورائي

چنديگڙھ	۲۱۸
هماچل پرديش	۸۵
پانڊيچيري	۷۷
جمون ۽ ڪشمير	۵۸
سڪم	۴۷
ارڻاچل	۲۲
دادرا ۽ نگر هويلي	۲۲
ناگالينڊ	۱۷
انڊمان نڪوبار	۱۳
مزورم	۴
مڻيپور	۱
لڪشيہ ديپ	۱
ڪل	۲۰،۴۴،۲۸۹

(نوٽ: سنہ ۱۹۸۱ع ۾ آسام جي آدمشماري نہ ورتي ويئي هئي.)

مٿين انگن اکرن مان سولائيءَ سان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ ڀارت ۾ گهڻي ڀاڱي سنڌي گجرات، مهاراشٽر، مڌيہ پرديش، راجستان، اُتر پرديش ۽ دهليءَ ۾ رهن ٿا.

هن وقت ڀارت ۾ سنڌي ڳالهائيندڙن جو تعداد اٽڪل ٽيهہ-پنجٽيهہ لک ٿيندو جنهن جو لڳ ڀڳ ½ حصو گجرات جي ڪڇ-سوراشٽر ايراضيءَ ۾ سنڌيءَ جي اُپڀاشا ڪڇي ڳالهائيندڙن جو آهي ۽ سنڌ جي سرحد سان لڳندڙ راجستان جي جيسلمير- ٻاڙمير ايراضيءَ ۾ رهندڙ ٿري اُپڀاشا ڳالهائيندڙن جو آهي. (جاگرافيائي ايراضين جي آڌار تي سنڌيءَ جون مکيہ ڇهہ اُپ ڀاشائون ليکيون وڃن ٿيون؛ اهي آهن: سرائڪي، وچولي، لاڙي، لاسي، ٿري ۽ ڪڇي. انهن مان وچوليءَ کي معياري ٻوليءَ جو درجو حاصل آهي.)

ٻوليائي ۽ ثقافتي لاڳاپن جي خيال کان ڪڇي پنهنجي الڳ جدي

تعليم:

مادري زبان ۾ اوائلي تعليم هر لحاظ کان بهتر ليکي وڃي ٿي. مادري زبان ۾ تعليم سان ٻار جي دماغ جي اوسر سياويڪ ڍنگ سان ٿئي ٿي. هو وشين کي صحيح نموني پروڙي ۽ اظهاري سگهي ٿو. ٿورائي ۽ وارن لاءِ مادري زبان ۾ تعليم ٻئي خيال کان پڻ خاص اهميت رکي ٿي. ان سان سندن ٻوليائي ۽ تهذيبي سڃاڻپ قائم رکڻ ۾ وڏي هٿي ملي ٿي. ان سبب ئي اسان جي وڏن ۾ ٿورائي ۽ وارن کي مادري زبان ۾ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ خاص سهوليتون ڏنيون ويئيون آهن.

ڀارت ۾ سنڌي تعليم تي اسين نظر وجهون ته ڏسون ٿا ته وڏن دوارا مادري زبان ۾ تعليم جا حق حاصل هوندي به مختلف سببن ڪري هتي اڌ کان به وڌيڪ سنڌي ٻارن کي ڪنهن به سطح تي مادري زبان ۾ تعليم حاصل ڪرڻ جو موقعو نٿو ملي. هن وقت اسان جي ملڪ ۾ سنڌي تعليم جي ڪهڙي حالت آهي؟ سنڌي تعليم آڏو ڪهڙيون مشڪلاتون آهن؟ هنن کي ڪهڙي نموني حل ڪري سگهجي ٿو؟ انهن ڳالهين تي اڳتي وسنار سان ويچار ڪيو ويندو.

سنچار يا ماس ميڊيا

سنچار يا ماس ميڊيا جا مکيه ٻه قسم آهن: پرنٽ ميڊيا ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا. اخبارون ۽ مخزنون پرنٽ ميڊيا جا مکيه وسيلا آهن. ريڊيو، ٽي. وي. ۽ سينيما وغيره اليڪٽرانڪ ميڊيا جا ساڌن آهن. ماس ميڊيا جا اهي ساڌن سماج ۾ سڄاڳي آڻڻ سان گڏو گڏ پنهنجي ٻولي ۽ سنسڪرتي قائم رکڻ ۾ پڻ وڏي مدد ڪري ٽڙيل پکڙيل سماج کي ايڪتا جي ڏور ۾ پوئڻ جو اهم ڪم ڪري سگهن ٿا.

ٿلهي ليکي پرنٽ ميڊيا جو جائزو وٺجي ته ڏسون ٿا ته هن وقت ڀارت ۾ ڏهيون وڏيون سو کن سنڌي اخبارون ۽ مخزنون نڪرن ٿيون. انهن جي علاوا سنڌين بابت هندي ۽ انگريزي ۾ پڻ پترڪائون نڪرن ٿيون. نه فقط ڀارت ۾ پر ولائت ۾ جتي سنڌي چڱي تعداد ۾ رهن ٿا اُتان جي سنڌين سان واسطو رکندڙ رسالا ۽ خاص پرچا

تو وڃي. ڪيترن ڪي اڄ پارت ۾ سنڌي اهڙيءَ نازڪ حالت ۾ پيئي پاسجي. هو چون ٿا ته پارت جا سنڌي جاگرافيائي توڙي سياسي طور سنڌ کان ڪٽجي چڪا آهن. هندستان ۾ پڻ سنڌن ڪو جدا صوبو ڪونهي. سڄي ملڪ ۾ ٽڙيل پکڙيل ۽ گهٽي پاڳي واپاري هئڻ سبب متن مڪاني ماحول جو زبردست دٻاءُ پئجي رهيو آهي. جنهن کان هو بچي نه سگهندا. سنڌن اهو به رايو آهي ته روزگار ۽ رتبي جي خيال کان پنهنجي ٻارن کي سنڌي ماڌيم ۾ پاڙهڻ نقصان وارو سودو آهي. ان ڪري ڪين لڳي ٿو ته هڪ ٻن پيڙهين بعد هو پنهنجي سڃاڻپ جو سڀ کان اهم وسيلو پنهنجي مادري زبان وساري وهندا ۽ هتان جي مڪاني ماحول ۾ جذب ٿي ويندا. ان ريت ڪين پنهنجو وجود وڃائي وهڻ جو خطرو محسوس ٿي رهيو آهي. پر اهو تصوير جو هڪ پاسو آهي. سچائي اها آهي ته سنڌين ۾ جذب ٿي وڃڻ جي پيٽ ۾ پنهنجي الحدي سڃاڻپ قائم رکڻ جو اڻگه سرس ٿي رهيو آهي جنهن جي ثابتي پارت ۾ سنڌن آباديءَ جا هي انگ اکر ڏين ٿا:

سنه ١٩٥١ع	١٢.٥ لک
سنه ١٩٦١ع	١٣.٧ لک
سنه ١٩٧١ع	١٦.٨ لک
سنه ١٩٨١ع	٢٠.٣ لک

اهو سچ آهي ته آدمشماريءَ جي خيال کان پارت ۾ سنڌن جو تعداد تمام ٿورو آهي پر ٻين ٿورائيءَ وارين ٻولين ۽ سنڌي جي حالت ۾ وڏو تفاوت آهي. اسان ڏٺو ته سنڌي هن اُپ مها کنڊ جي هڪ اهم اُسريل ٻولي آهي. هر اُسريل ٻوليءَ جو استعمال ڳالهائڻ ٻولهڻ جي علاوا سرڪاري ڪاروبار، تعليم، سنچار يا ماس ميڊيا ۽ ساهت وغيره ڪيترن ۾ ڪيو ويندو آهي. ٻوليءَ جي واهپي جي انهن ڪيترن ۾ پارت ۾ سنڌيءَ جي استعمال جو دائرو محدود ته آهي پر نراس ڪندڙ ناهي. سرڪاري ڪاروبار جي کيتر کي ڇڏي باقي ٻين کيتر ۾ سنڌيءَ جو استعمال چڱي انداز ۾ ٿئي پيو جنهن جو اسين هت مختصر جائزو وٺنداسين.

سگهجي ٿو.

پرنٽ ميڊيا سان گڏو گڏ اليڪٽرانڪ ميڊيا جي ڪيتر ۾ پڻ سنڌيءَ جي واڌ جا ڪافي وجهه موجود آهن.

ويجهڙائيءَ ۾ اليڪٽرانڪ ميڊيا جي ڪيتر ۾ انقلابي ڦيرو آيو آهي. اڄ ڪلهه پرنٽ ميڊيا جي ڀيٽ ۾ اليڪٽرانڪ ميڊيا جو زور وڌندو پيو وڃي. ريڊيو، ٽيپرڪارڊر، ڪمپيوٽر، ٽيليوزن ۽ ويڊيو جهڙن ساڌنن جو استعمال وندر، ڄاڻ ۽ تعليم جي ڪيترن ۾ وڏي پيماني تي ڪيو پيو وڃي. گيان وگيان جي جدا جدا شاخن سان گڏو گڏ ٻوليون سکڻ سيکارڻ لاءِ انهن ساڌنن جو استعمال عام ڳالهه ٿي ويئي آهي. اهي ساڌن سنڌيءَ جي ڦهلاءُ جوا ثردار واهڻ بڻجي سگهن ٿا.

سنڌيءَ لاءِ انهن ساڌنن جي استعمال جو جائزو وٺون ته اسين ڏسون ٿا ته هن وقت آل انڊيا ريڊيو جي جدا جدا اسٽيشنن تان هفتي ۾ اٽڪل ١٦-١٧ ڪلاڪ سنڌي پروگرام نشر ڪيا وڃن ٿا. دوردرشن تي سنڌي پروگرام روزانو ته نٿا اچن پر ان جي ڪن ڪيندرن تي سنڌي پروگرامن لاءِ ٿورو وقت مقرر ڪيو ويو آهي. ٽيليوزن جي جدا جدا خانگي چئنلن سان انيڪ سنڌي ڪلاڪار ۽ پروڊيوسر سڌي يا اڻ سڌي نموني جڙيل آهن پر انهن مان ڪنهن به چئنل تي سنڌي پروگرام نه ٿا اچن. ماس ميڊيا جو هي اهم ساڌن هند سنڌ جي زمين جي وچ ۾ پاتل سرحد جي ليڪن کي آڪاس ۾ ميٽي سگهي ٿو. هند ۾ سنڌين وٽ سڀ ساڌن ۽ سهوليتون موجود آهن ۽ سنڌ ۾ لکن ۾ درشڪ. ان ڪري هنن چئنلن تي سنڌي پروگرام پيش ڪرڻ تجارتي ۽ تهذيبي ڏي وٺ جي خيال کان فائدي وارو سودو ئي ثابت ٿيندو.

اها هڪ ڏک ڀري سچائي آهي ته اڄ تائين ڀارتي فلم ڊويزن سنڌيءَ ۾ هڪ به ڊاڪيو مينٽري فلم ڪانه تيار ڪرائي آهي. نڪو ئي وري ڊب ڪرائي پيش ڪئي آهي. الهاسنگر، احمدآباد، گانڌيڌام اجمير، انڊور ۽ ڀوپال جي سنڌي پاڙن جي سينيما گهرن ۾ سنڌيءَ ڊب ڪيل يا اصلوڪيون ڊاڪيومينٽري فلمون ڏيکاري ٻوليءَ کي لوڪپريه بڻائي سگهجي ٿو. ساڳئي نموني انيڪ ڪوشش جي باوجود

شايع ٿين ٿا. هانگ ڪانگ کان ڇپجندڙ 'پارت رتن' ۽ 'دي انڊينس' نيويارڪ کان نڪرندڙ 'انڊس واڻي' ۽ لنڊن کان نڪرندڙ 'امر سنڌي' وغيره ان جا مثال آهن.

ان مان اهو مطلب نہ ڪڍڻ گهرجي تہ سنڌي اخبارنويسيءَ جي ڪيترن ۾ مشڪلاتون آهن ئي ڪين. معيار ۾ سڌاري توڙي ڇاپي ۽ ڪاپي جي بندوبست وغيره جي ڪيترن ۾ گهڻو ڪجهہ ڪرڻ جي ضرورت آهي.

سنڌي اخبار نويسيءَ جي ڪيترن ۾ آزموديڪار ۽ قابل پترڪارن جي ڪافي ڪمي آهي. هنن مان ڪيترن کي سنڌيءَ جي پوري تعليم ۽ پترڪارتا جي دستوري ٽريننگ مليل ڪانهي. گهڻي ڀاڱي خبرون انگريزيءَ، هنديءَ يا ٻين مکيہ مڪاني ٻولين ۾ اچن ٿيون جن جو ترجمو يا سار ڪين تتي تاءِ تيار ڪرڻو ٿو پوي. ٻوليءَ تي پورو ڳهرو ضابطو نہ هئڻ سبب لفظن جي ٺز چونڊ ۽ صحيح عبارت بابت ڪين انيڪ مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پوي ٿو. سنڌيءَ ۾ ضروري حوالن جا ڪتاب پڻ نہ جي برابر آهن ان ڳالهہ جو بہ ٻوليءَ جي معيار تي اثر پوي ٿو.

ٻي ڳالهہ تہ سنڌي ٻهوڀاشي هئڻ سبب ٻين ٻولين ۾ اخبارون ۽ مخزنون پڙهن ٿا ۽ سنڌي اخبارون يا مخزنون نہ ٿا پڙهن. اگر ڪي ماڻهو پڙهن بہ ٿا تہ ٻين ٻولين ۾ نڪرندڙ اخبارن ۽ مخزنن سان پيٽين ٿا. ڪين انهن ۾ تازيون خبرون ۽ معياري ليک ڦٽا ملن. ان ڪري انهن مان سندن چاهہ گهٽجي وڃي ٿو. ڇاپي ۽ ڪاپي جي خيال کان پڻ اهي ٻين ٻولين جي ڇٽاپيٽيءَ ۾ نہ ٿيون بيهي سگهن. وري بہ سنڌيت قائم رکڻ جي جذبي سبب اهي اخبارون ۽ مخزنون هلن پيئون. اگر هنن کي قوم جو اثردار واهڻ بڻائڻو آهي تہ تنين سر انهن جي معيار ۽ وڌائيءَ تي ويچار ڪرڻو پوندو. هاڻي ڪامپيوٽر تي سنڌيءَ جي استعمال سبب ڇپائيءَ جون سهوليتون ڪافي وڌي ويون آهن. سنڌي اڪادميون پڻ سنڌي مخزنن ۽ رسالن کي همٿائي رهيون آهن. ان ڪري جدا جدا قسمن جي پاڻڪن کي ڌيان ۾ رکي پرنٽ ميڊيا جي ان اهم وسيلي جو استعمال سنڌيءَ جي واڌاري لاءِ ڪري

سنڌ ۾ پڻ لوڪپريہ بڻائي سگهجن ٿا. اهو ضروري آهي تہ ان لاءِ پروگرامن جي وشين جي چونڊ، معيار ۽ ورائٽيءَ جو خاص خيال رکيو وڃي.

سنڌيءَ کي وڌيڪ لوڪپريہ بڻائڻ لاءِ سنڌيءَ جا پروگرام ٻين ٻولين ۾ ۽ ٻين ٻولين جا پروگرام سنڌيءَ ۾ ڊب ڪرائي پيش ڪرائي سگهجن ٿا. اڄ ڪلهہ سڀني ملڪن ۾ ٻين ٻولين جون فلمون توڙي ڄاڻ ۽ تعليم جا پروگرام ڊب ڪرائي پيش ڪرڻ عام ڳالهہ ٿي وئي آهي. سڀني ڀارتي ڀاشائن لاءِ پڻ اها ٽيڪنڪ وڏي پيماني تي اپنائڻ گهرجي. جي اڄ اليڪٽرانڪ ميڊيا جي ان اهم کيتر ۾ رٿائتي نموني ڀارتي ڀاشائن کي نہ همٿايو ويو تہ انگريزي انهن تي ايترو تہ حاوي ٿي ويندي جو عوام جو پنهنجي ٻولين جي استعمال مان چاهہ ئي نڪري ويندو. نتيجن هتي جي سڀاويڪ ٻهوڀاشي ماحول کي هاڃي رسڻ جو وڏو خطرو پيدا ٿي ويندو. اڄ آفريڪا ۾ اٽڪل ٢٠٠ ٻولين ۾ پروگرام پيش ڪيا وڃن ٿا. سينگاپور جهڙي ننڍڙي اسرائيل ملڪ ۾ اٺان جي سڀني ننڍين وڏين ٻولين ۾ تعليم ۽ ماس ميڊيا جون سهوليتون ڏنيون پييون وڃن، پوءِ ڀارت ۾ سڀني ٻولين کي ڇو نہ ٿو همٿائي سگهجي؟ در اصل ڀارت جهڙي ٻهو ڀاشي ملڪ ۾ نيشنل سينٽر فار اليڪٽرانڪ انٽرلنگول ٽرانسفر برپا ڪرڻ گهرجي جتي سب ٽائيٽلنگ، ڊبنگ ۽ ايڊاپٽيشن وغيره جون سڀ سهوليتون موجود هئڻ گهرجن.

اڄ جو يڳ ڪامپيوٽر جو يڳ آهي. اڄ جيون جي هر کيتر ۾ ڪامپيوٽر جو استعمال ڪيو پيو وڃي. اڄ هر سنڌي هاءِ سڪول ۾ ڪامپيوٽر پهچي ويو آهي. انيڪ سنڌي گهرن ۽ آفيسن ۾ پڻ ڪامپيوٽر آهي. سنڌي سکڻ/ سيکارڻ لاءِ ان جو رٿائتي نموني استعمال ڪري سگهجي ٿو. ڀارت سرڪار جي اداري ڊپارٽمينٽ آف اليڪٽرانڪس پاران سنڌيءَ سميت سڀني مکيہ ڀارتي ڀاشائن ۾ مختلف ڪامپيوٽر پروگرام تيار ڪرايا پيا وڃن. ان اداري جي اها مراد آهي تہ جدا جدا ڪوجنيڪي سنسٿائن جي سهڪار سان ڀارتي ڀاشائن ۾ بنيادي ڪامپيوٽر پروگرام تيار ڪرايا وڃن جئين جيون جي

نيشنل سانگ اينڊ ڊراما ڊويزن وارن پنهنجي پروگرام ۾ اڃا تائين سنڌيءَ کي شامل نہ ڪيو آهي. سنڌيءَ کي شامل ڪري سرحد تي رهندڙ ۽ ڪاليونين ۾ رهندڙ سنڌين لاءِ سنڌيءَ ۾ پروگرام پيش ڪري سگهجن ٿا. ان سان سنڌي لوڪ ڪلا لوڪپريہ ٿيندي ۽ سنڌي ڪلاڪارن جو بہ اُتساه وڌندو.

هن وقت تائين سنڌيءَ ۾ ڊزن ڏيڍ فيچر فلمون ٺهيون ضرور پر هڪ ٻن کي ڇڏي سينيما گهرن ۾ هليون ڪانہ. هونئن بہ ڀارت ۾ سنڌين جي تعداد ۽ ٻين ٻولين جي فلمن جي ٽيڪنيڪي پهلن ۽ انهن تي ڪيل خرچ کي ڏسندي سنڌي فلمون ٺاهڻ گهاٽي جو سودو ثابت ٿيندو. ان ڪري سنڌيءَ ۾ معاري آڊيو- ويڊيو ڪئسٽون تيار ڪرائي لوڪپريہ بڻائڻ بهتر ٿيندو.

سنڌي ناٽڪ، لوڪ ناچ ۽ گيت عوام ۾ ڪافي پسند پون ٿا. ڪن ناٽڪن ۽ پروگرامن جون ڪئسٽون پڻ تيار ڪرايون ويون آهن. سنڌيءَ کي لوڪپريہ بڻائڻ لاءِ هن وقت تائين ٺهيل سنڌي فلمن ۽ چونڊ ناٽڪن، ڀڳت ۽ گيت سنگيت جي خاص پروگرامن جون ويڊيو ڪئسٽون تيار ڪرائي انهن جي وڪري ۽ ورهست جو پورو بندوبست ڪري سگهجي ٿو. سنڌي ڏڻن وارن، سڪولي جلسن ۽ سنڌي سنميلنن وغيره جي موقعن تي اهي ڏيکارڻ لاءِ ڪجهہ وقت مقرر ڪري سگهجي ٿو. سنڌي سيکارڻ ۽ سنڌيت بابت ڄاڻ ڏيڻ لاءِ پڻ آڊيو ويڊيو ڪئسٽون تيار ڪرائي لوڪپريہ بڻائڻ جي ڪوشش ڪري سگهجي ٿي.

ريڊيو، ٽيليوزن ۽ آڊئو، ويڊئو ڪئسٽن ذريع سنڌيءَ سان گڏو گڏ سنڌي ٻوليءَ تهذيب ۽ ادب بابت ڄاڻ ڏيندڙ پروگرام انگريزيءَ، هنديءَ ۽ ٻين مکيہ ڀارتي ڀاشائن ۾ پيش ڪري سگهجن ٿا. ان سان ماڻهن جو سنڌيءَ ۾ چاهہ وڌندو. اڄ ڀارتي فلمن ۽ آڊئو- ويڊئو ڪمپنين ۾ سنڌين جو چڱو ڏاڪو آهي. ماهر سنڌي ڪلاڪارن، ٽيڪنيشئنس ۽ پروڊيوسرن جي سهڪار سان سنڌيءَ جي مکيہ تهذيبي وشين ۽ اثردار ڪهاڻين تي ٽي.وي. فلمون ۽ ويڊئو ڪئسٽون تيار ڪرائي سگهجن ٿيون. اڄ هتان جا پروگرام خانگي چئنلن ذريع

ساهت:

ساهت جي خيال کان سنڌي هڪ اعليٰ ۽ شاهوڪار ٻولي آهي. ٻين جديد ڀارتي ٻولين جيان هن جو پڻ اٽڪل هزار سالن جو اتهاس آهي. سنڌيءَ کي ورثي ۾ شاهه، سچل ۽ ساميءَ جهڙا شاعر مليل آهن جيڪي دنيا جي ڪنهن بہ اوچ ڪوٽيءَ جي شاعر سان برميچي سگهن ٿا.

انگريزن جي حڪومت دوران ڇاپخانن جي سهوليت سبب ٻين ڀارتي ٻولين جيان سنڌيءَ جي مختلف صنفن ۾ پڻ وڏي تعداد ۾ ساهت شايع ٿيو. سنڌي تعليم شروع ٿيڻ سبب درسي ڪتاب ۽ ٻارن جي جدا جدا وشين جا ڪافي ڪتاب لکيا ويا. ڏرمي ساهت پڻ چڱو ڇپيو.

ورهاڱي بعد ڀارت ۾ انيڪ ساهت منڊلين ۽ پبلشرن سنڌيءَ جي ادبي روايت کي قائم رکيو. سنڌيءَ جا عام پاٺڪ پڻ وڏي تعداد ۾ هئا. پر آهستي آهستي وڏن شهرن ۾ سنڌي تعليم جي پويان پير ڪرڻ سبب پراڻا پاٺڪ ويا گهٽجندا ۽ نئين ٽهيءَ جي ٻتوياشي ٻڻجڻ سبب نوان پاٺڪ تيار نہ ٿي سگهيا. نتيجن سنڌي پاٺڪن جو تعداد تيزيءَ سان گهٽجڻ لڳو ۽ اڄ پاٺڪن جو دائرو وڃي ليکڪن تائين محدود رهيو آهي. سنڌيءَ جي واڌاري لاءِ انيڪ اڪادميون برپا ڪيون ويون آهن. اڄ سنڌي اديبن لاءِ سڀ سهوليتون موجود آهن. ڪامپيوٽر تي سنڌيءَ جي استعمال سبب ڇپائي آسانيءَ سان ڪرائي سگهجي ٿي ۽ سرڪاري ادارن ۽ خانگي سنستائن پاران مالي مدد بہ ملي وڃي ٿي ان ڪري سنڌيءَ ۾ ڪافي ڪتاب ڇپجن ٿا تہ بہ اها عام شڪايت ٿي رهي آهي تہ سنڌي پاٺڪ آهن ئي ڪين. خود لکي، خود ڇاپارائي ۽ خود پڙهي واري حالت لڳي پيئي آهي. ڪتاب ليکڪن وٽ ۽ لائبررين ۾ پهچن تہ ٿا پر اهي پڙهيا وڃن ٿا يا نہ ان ڏانهن ڪوبہ ڌيان نٿو ڏنو وڃي. ٻي ڳالهہ تہ سنڌيءَ ۾ گهٽي ٻاڱي ادبي ۽ ڏرمي ڪتاب ئي ڇپجن ٿا. ٻارن جي عمر ۽ ضرورت جو خيال رکي ٻارن جي جدا جدا وشين تي دلچسپ ۽ معياري ڪتاب نہ جي برابر ڇپجن ٿا.

هر ڪيترن ۾ ڪامپيوٽر جي مدد سان انهن ٻولين جو واڌو وڌائي سگهجي. ڀارتي ٻولين سکڻ/ سيکارڻ لاءِ پڻ ڪامپيوٽر پروگرام تيار ڪرايا پيا وڃن. ان پروجيڪٽ کي ليلا (لرن انڊين لينگويجز ٿروءِ آرٽيفشل انٽيليجنس) نالو ڏنو ويو آهي. هندي سيکارڻ لاءِ 'ليلا- هندي پربوڌ' تيار ڪيو ويو آهي. سنڌيءَ ۾ پڻ جدا جدا مرادن ۽ سطحن کي ڌيان ۾ رکندي ڪامپيوٽر پروگرام تيار ڪرائي لوڪپريہ بڻائي سگهجن ٿا.

جديد زماني ۾ ڄاڻ جي ڏي وٺ جي خيال کان انٽرنيٽ جي سهوليت دنيا جي سڀني ملڪن کي هڪ ٻئي جي بلڪل ويجهو آڻي ڇڏيو آهي. دنيا جي انيڪ ملڪن ۾ رهندڙ ڀارتين ۾ پنهنجي ٻولين ۾ ڪامپيوٽر پروگرامن جي گهر ڪافي وڌي رهي آهي. ان لاءِ جدا جدا ٻولين ۾ پروگرام تيار ڪرايا پيا وڃن ۽ ماس ميڊيا جي روپ ۾ ان جو استعمال ڪيو پيو وڃي. ان خيال کان انٽرنيٽ تي سڀ کان پهرين اچي رهي آهي مرهٽي مخزن 'مايہ ٻولي مراٺي' (امڙ جي ٻولي مرهٽي). انٽرنيٽ تي گجراتي هندي، تامل ۽ ڪنڙ پروگرام پڻ اچي رهيا آهن. ڀارتي ٻولين کي انٽرنيٽ تي لوڪپريہ بڻائڻ لاءِ ڀارت سرڪار جي ڊپارٽمنٽ آف اليڪٽرانڪ پاران سينٽر آف ايڪسيلنس فار دي انٽرنيٽ برپا ڪيو پيو وڃي.

واپار ۽ نوڪريءَ سانگي وڏي تعداد ۾ سنڌي دنيا جي جدا جدا ملڪن ۾ رهن ٿا. هنن لاءِ انٽرنيٽ تي سنڌي پروگرام پيش ڪري سگهجن ٿا.

اليڪٽرانڪ ميڊيا ذريعي سنڌيءَ کي لوڪپريہ بڻائڻ لاءِ خانگي سنڌي سنستائون اڳتي اچي سگهن ٿيون. جدا جدا سرڪاري ادارن، اڪادمين، تعليمي ۽ تهذيبي سنستائن جي سهڪار سان تعليم، ڄاڻ ۽ ونود جون چونڊ آڊيو-ويڊيو ڪئسٽون تيار ڪرائي سگهجن ٿيون. سنڌي سکڻ / سيکارڻ ۽ حوالن لاءِ ڪامپيوٽر پروگرام تيار ڪرائي سگهجن ٿا. انهن جي صحيح نموني ورهست ۽ پيش ڪرڻ جي ڪيترن ۾ ڪي عملي قدم کڻي سنڌيءَ بابت چاهہ پيدا ڪري سگهجي ٿو.

پڻ پنهنجي پاڙن کي پڇاڙڻ جي لهر لڳي آهي. اهڙيءَ حالت ۾ سنڌين جو پنهنجي ٻوليءَ کان ڪٽجڻ تيندو پنهنجي پيرن تي پاڻ ڪهاڙو هڻڻ. نج ٻولي ته هر انسان کي عطا ٿيل هڪ خاص ذات آهي. اها سنڌس سوچ ۽ سنسڪرتيءَ جو سڀ کان اهم زنده وسيلو آهي. دادا جشن جي لفظن ۾ چئجي ته ٻولي قوم جي آتما آهي. جيئن آتما نڪري وڃڻ بعد سرير بي جان ٿي وڃي ٿو، ساڳيءَ ريت نج ٻوليءَ بنا قوم نشپراڻ بڻجي وڃي ٿي!

پنهنجي ٻوليءَ بابت رڳو جذباتي بڻجڻ سان ڪجهه خاص هڙ حاصل نه ٿيندو. ان جي واڌاري لاءِ ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا. حقيقت شناس بڻجي ٻوليءَ جا دائرا طئه ڪري گهربل ڪيترن ۾ ٻوليءَ جي استعمال جا وڌ ۾ وڌ وجهه ميسر ڪرائڻا پوندا.

ٻهوڀاشي ۽ مختلف ٻولين ۾ تعليم حاصل ڪندي به سنڌين جا پاڻ ۾ روحاني، پنگتي ۽ تجارتي ناتا تمام پختا آهن. ان ڪري هو بين ٻولي سماجن جي لهه وچڙ ۾ اچڻ وقت پل سنڌن ٻوليون ڪتب آڻين پر پنهنجي قوم جي اندروني دائري ۾، 'اِن گروپ ايڪٽوٽيز' لاءِ سنڌيءَ جو ئي استعمال ڪن. ان ڏس ۾ جپانين وارو رخ اپنائي سگهجي ٿو. هو ٻاهرئين وهنوار ۽ واپار وقت ته غير جپاني ٻوليون ڪتب آڻين ٿا پر پاڻ ۾ ڳالهه ٻول، صلاح مشوري ۽ واپاري ڳجهن بابت ڳالهائڻ وقت پنهنجي ٻولي ئي استعمال ڪن ٿا. ائين ڪرڻ سان قوم ۾ پنگتي ايڪو قائم رهي ٿو ۽ تهذيبي پڇاڻ جي پاڙن کي پاڻي ملي ٿو.

ائين ناهي ته سنڌين انهن ڪيترن ۾ ڪجهه ڪيو ئي ڪينهي. ان ڏس ۾ سرڪاري توڙي خانگي سطح تي ڪافي قدم کيا ويا آهن. هو اڃا به گهڻو ڪجهه ڪرڻ چاهين ٿا پر منجهن هڪ قسم جي نااُميدي اچي ويئي آهي يا ائين کڻي چئجي ته هو منجهي پيا آهن ته ملندڙ سهوليتن، پنگتي قوت ۽ ڏن جو ڪهڙي نموني استعمال ڪجي جو سنڌي صحيح نموني وڌي ويجهي سگهي.

❁ ❁ ❁

اگر سنڌيءَ کي هڪ اسريل ٻوليءَ جي روپ ۾ قائم رکڻو آهي تہ گيان وگيان جي مختلف شاخن ۾ هر قسم جا ڪتاب شايع ڪرائي پاڻکي تائين پهچائڻا پوندا. سنڌي ڪتاب پڙهڻ واسطي شاگردن کي همٿائڻ لاءِ ڪي عملي رٿائون اپنائڻيون پونديون؛ پاڻڪ منچ تيار ڪرڻا پوندا تڏهن ئي عام پاڻکي ۾ پنهنجي ٻوليءَ لاءِ چاهہ وڌندو ۽ ٻوليءَ کي صحيح معنيٰ ۾ اُسرڻ جو وجهہ ملندو.

هتي جي ٻهو ڀاشي ماحول ۾ اصلوڪين رچنائن سان گڏو گڏ معياري رچنائن جي ترجمن کي پڻ همٿائڻو پوندو. ٻين ٻولين جون رچنائون سنڌيءَ ۾ آڻڻ ۽ سنڌي رچنائون مختلف ڀارتي ٻولين ۾ آڻڻ جي ڏس ۾ ڪوشش ڪرڻي پوندي. ائين ڪرڻ سان پاڻ ۾ ادبي ڏي وٺ ٿيندي ۽ سچيءَ معنيٰ ۾ ڀارتي ٻوليون هڪ ٻئي جي ويجهو اچي سگهنديون.

در اصل ڀارت ۾ پنهنجي ٻوليءَ جي اوسر لاءِ حقيقت شناسيءَ وارو رخ اپنائي سنجيدگيءَ سان سوچيو ئي نہ ويو آهي. نتيجن ڪيترن ۾ پنهنجي زبان لاءِ بي رخيءَ وارو ناڪاري نظريو پيدا ٿي ويو آهي. نج ٻوليءَ بابت ان ناڪاري نظرئي سبب انيڪ شخص ڊپ، موهہ ۽ غلط فهمين جا شڪار بڻجي رهيا آهن ۽ پنهنجي قوم جي پنگتي پاڙن کي ڪمزور بڻائي رهيا آهن. اها ڳالهہ ڌيان ۾ رکڻ جوڳي آهي تہ ڀارت ۾ اسان جي سڃاڻپ جو مول آڌار اسان جي ٻولي ئي آهي. اها ئي اسان جي وجود جو اهم انگ آهي. اسان کي اها ڳالهہ بہ ياد رکڻ گهرجي تہ ڀارت انهن ڪن اولهہ جي يڪ ٻوليائي ۽ يڪ تهذيبي ملڪن جهڙو ڪينهي جي ڳارينڊز سنهن بڻجي اُتي رهندڙ شخصن جي ٻوليائي ۽ تهذيبي سڃاڻپ ڳاري هڪ ڪري ڇڏيندا آهن. ڀارت تہ اهو ٿوندان آهي جتي هر ڪل پنهنجي الڳدي سڳنڌ ۽ رنگت قائم رکي سگهي ٿو. انيڪتا ۾ ايڪتا واري ٻهوڀاشي ڀارتي ماحول ۾ هر ٻوليءَ ۽ قوم کي وڌڻ ويجهڻ جا سڀ حق ۽ وجهہ موجود آهن. اها ڀورنگي گڏيل تهذيب ئي تہ هن ملڪ جي سڀ کان وڏي خاصيت آهي.

اڄ ڪلهہ ڪيترن يڪڀاشي ماحول وارن ملڪن جي ٻاشندن ۾

۽ سهوليت پري هجي. پوءِ ڇا ان حالت ۾ دستوري سطح تي سنڌي تعليم تان هٿ کڻي ڇڏجي؟ هرگز نه.

اسان کي ڀارت ۾ سنڌي تعليم بابت پنهنجي سوچ ۾ ڦيرو آڻڻو پوندو. حقيقت شناس بڻجي سنڌي تعليم جو جائزو وٺڻو پوندو ۽ ان جي مشڪلاتن کي سمجهي اهي دور ڪرڻ لاءِ ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا.

اچو ته سڀ کان پهرين ڀارت ۾ سنڌي تعليم جو جائزو وٺون. جيئن اسان ڏٺو ته ڀارت ۾ سنڌي گهڻي ڀاڱي گجرات، مهاراشٽر، راجستان، مڌيه پرديش، اُتر پرديش ۽ دهليءَ ۾ ئي وسيل آهن تنهن ڪري سنڌي تعليمي سنستائون پڻ انهن صوبن ۾ ئي آهن. ٻئي ڪنهن به صوبي جي اسڪولن يا ڪاليجن ۾ ڪنهن به سطح تي سنڌي نٿي پاڙهي وڃي. ان ڪري هٿ اسين مٿي ڄاڻايل صوبن ۾ سنڌي تعليم جو مختصر جائزو وٺنداسين.

گجرات:

ڀارت ۾ سنڌي تعليم جي خيال کان گجرات جي حالت ٻين سيني صوبن کان بهتر آهي. هتي لڳ ڀڳ سيني ننڍن وڏن شهرن جي سنڌي ڪالونين ۾ سنڌي ماڌيم جا پرائمري اسڪول آهن ۽ مکيه شهرن ۾ سنڌي ماڌيم جا سيڪنڊري اسڪول آهن. سنه ١٩٨٠ع ۾ ڄاڻايل انگن اکرن موجب گجرات ۾ سنڌي ماڌيم جا ڪل ١١٠ پرائمري اسڪول هئا جن ۾ اٽڪل اڻيتهه هزار شاگرد پڙهي رهيا هئا. ان وقت گجرات ۾ ڪل ٢٠ سنڌي ماڌيم جا سيڪنڊري اسڪول هئا جن ۾ اٽڪل ٩٠٠٠ شاگرد تعليم حاصل ڪري رهيا هئا. هن صوبي ۾ سنه ١٩٧٦ع کان تعليم جو هاير سيڪنڊري سرشتو اپنايو ويو ۽ ١٠ هاير سيڪنڊري اسڪولن ۾ سنڌي ماڌيم سان تعليم ڏيڻ جي سهوليت ڏني وئي جن مان ٻن ۾ سنڌي ماڌيم سان سائنس فيڪلٽي پڻ شروع ڪئي وئي. ان سبب سنڌي شاگردن کي چڱي تعداد ۾ انجنيئرنگ ۽ ميڊيڪل ۾ داخلا ملڻ لڳي. مثال طور سنه ١٩٧٨-٨٩ ۾ رڳو احمدآباد

باب ٻيون

ڀارت ۾ سنڌي تعليم - ڪي حقيقتون

انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ بعد سنڌ ۾ اوائلي سطح تي دستوري سنڌي تعليم جي شروعات ڪئي ويئي. ان کيتر ۾ سرڪاري ڪوشش سان گڏو گڏ سنڌين انيڪ خانگي تعليمي سنستائون برپا ڪيون. ورهاڱي بعد ڀارت ۾ لڏي آيل سنڌين هتي سنڌي تعليم ۽ ادب جي تسلسل سلسلي ڪي نئين سر جوڙڻ جي ڪوشش ڪئي. ڀارت ۾ تعليمي سنستائون قائم ڪرڻ جي ڏس ۾ سنڌن يوگدان قابل تعريف رهيو آهي. هتي هنن انيڪ تعليمي سنستائون کوليون جن ۾ سنڌين سان گڏو گڏ تمام وڏي تعداد ۾ غير سنڌي شاگرد پڻ تعليم حاصل ڪري رهيا آهن. هنن مهاراشٽر، گجرات، اجمير ۽ دهليءَ وغيره ۾ وڏي انداز ۾ سنڌي ماڌيم جا پرائمري ۽ سيڪنڊري سڪول کوليا. اڳتي هلي ممبئيءَ، پوني، دهليءَ ۽ اجمير وغيره ۾ ڪاليجي سطح تي سنڌي وڀاڳ پڻ برپا ڪيا ويا. ان ريت شروعات ۾ ڀارت ۾ سنڌي تعليم جو ڪافي زور رهيو. پر پوءِ آهستي آهستي کيترن هنڌ مختلف مالي ۽ پنگتي دٻاون، ڏيکاءُ ڀري ريس ۽ ڪن هنڌ غلط سرڪاري نيتين سبب سنڌي ماڌيم جو زور ويو گهٽجندو. انهن سڪولن جو ماڌيم مٽجي انگريزي يا مکيه مڪاني ٻوليون ٿيڻ لڳو.

اڄ اها عام شڪايت آهي تہ سڪولن مان سنڌي وڃي پيئي پويان پير ڪندي. در اصل ڪابہ ٿورائيءَ واري ٻولي گهٽجي ڀاڱي سرڪاري خواه غير سرڪاري دفترن جي ڪاروباري ٻولي نہ هئڻ سبب ان ۾ تعليم يافتہ شخص کي روزگار جا وجهہ گهٽ ٿا ملن. ٻي ڳالهہ تہ وهنواري سببن ڪري ڪابہ ٿورائيءَ واري ٻولي اوچ تعليم جو ماڌيم ٿي بڻجي سگهي، شاگردن کي اڳتي هلي ڪنهن نہ ڪنهن سطح تي ماڌيم مٽڻو پوي ٿو. ان ڪري کيترن جو لاڙو شروع کان ئي ان ٻوليءَ ڏانهن رهي ٿو جيڪا روزگار ۽ اوچ تعليم لاءِ وڌيڪ فائديمند

هن وقت گجرات ۾ پهرئين درجي کان ٻارهين درجي تائين سيني وشين جا درسي ڪتاب سنڌيءَ ۾ ڇاپايا ويا آهن.

احمدآباد ۽ جهوناڳڙهه ۾ پرائمريءَ جي ماسترن کي ٽريننگ ڏيڻ جا مرڪز قائم ڪيا ويا آهن. ان سان گڏو گڏ گجرات جي ڪن بي. ايڊ. ڪاليجن ۾ ٽريننگ دوران ڪلاسن ۾ پنهنجا سبق سنڌيءَ ۾ پيش ڪرڻ جي سهوليت ڏني ويئي ٿي. هاڻي ڪجهه وقت کان ڀارتيه ڀاشا سنستان مئسور ۽ ان جي شاخ ويسٽرن ريجنل لينگويج سينٽر جي سهڪار سان سنڌي پرائمري ماسترن لاءِ اورنٽئيشن پروگرام پڻ لڳايا وڃن پيا.

گجرات ۾ سنڌي اوچ تعليم لاءِ ايم. ايس. يونيورسٽي بڙودي ۾ سنڌي ويڀاڳ برپا ڪيو ويو آهي. گجرات يونيورسٽي احمدآباد ۾ سنڌيءَ ۾ ايڪسٽرنل ايم. اي. جو بندوبست آهي ۽ هاڻي هتي سنڌيءَ ۾ ايم. فل. پڻ شروع ڪئي پيئي وڃي. ان کان سواءِ ٽولاڻي ڪاليج آديپور ۾ ڪجهه وقت کان گريجوئيٽ ليول تي سنڌي وشيه پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو ويو آهي.

گجرات ۾ سيني کان وڌيڪ سنڌي ماڌيم جا پرائمري توڙي سيڪنڊري سڪول احمدآباد ۾ آهن. هن وقت هن شهر ۾ سنڌي ماڌيم جا ٻارهن سيڪنڊري سڪول آهن. بڙودي ۾ سنڌي ماڌيم جا ٽي سيڪنڊري سڪول آهن. نڙياد، راجڪوٽ، جهوناڳڙهه، ڀاونگر، ويراول، جيتپور، پليتاڻا، ٻانٽوا ۽ ڪتيانا ۾ هڪ هڪ سنڌي ماڌيم جو سيڪنڊري سڪول آهي.

انهن مان سوالنامن ذريعي احمدآباد جي ٨ سڪولن، بڙودي جي ٽنهين سڪولن، گانڌي ڌام-آديپور جي پنجنين سڪولن جي علاوا جهوناڳڙهه ۽ ڀاونگر جي سڪولن جي ڄاڻ ملي سگهي آهي. انهن جا وستار سان انگ اکر ضميمو-١ ۾ ڏنل آهن. انهن جي آڌار تي گجرات جي سنڌي تعليم جي حقيقتن جو مختصر جائزو وٺجي ته خبر پوي ٿي ته شاگردن جي تعداد جي خيال کان ڪن سڪولن ۾ ڪو

جي ٧٩ شاگردن سنڌي ماڌيم سان سائنس جا پيپر ڏنا ۽ انهن مان سٺن شاگردن کي انجنئرنگ ۽ ميڊيڪل ۾ داخلا ملي. (گجرات ۾ سنڌي تعليم، ڀارت ۾ سنڌي ٻولي ۽ تعليم، (١٩٨٠) اي. ڪنواڻي: ايڊيٽر،ليکواڻي: وسٽرن ريجنل لينگويج سينٽر پونو.)

هن وقت پڻ گجرات ۾ وڏي انداز ۾ سنڌي سنستائن جا سڪول آهن جن ۾ پنجويهه ٽيهه هزار شاگرد سنڌي ماڌيم ۾ تعليم حاصل ڪن پيا. هن وقت هتي سنڌي ماڌيم جا ڪل ويهه سيڪنڊري اسڪول آهن.

ان کان سواءِ آديپور- گانڌيدام ۾ سنڌي سنستائن جا پنج سيڪنڊري سڪول آهن جن جو ماڌيم هندي يا انگريزي آهي ۽ سنڌي هڪ وشيه جي روپ ۾ پاڙهي وڃي ٿي.

سنڌي درسي ڪتابن بابت ويچار ڪريو تہ ڏسون ٿا تہ انگريزن جي زماني ۾ جڏهن سنڌ ممبئيءَ جو حصو هئي تڏهن رڳو ماتر ڀاشا جا درسي ڪتاب سنڌيءَ ۾ ڇپبا هئا ۽ ٻين وشين جا ڪتاب انگريزيءَ ۾ هوندا هئا. سنڌ جدا صوبو ٿيڻ بعد ٻين وشين جا درسي ڪتاب پڻ سنڌيءَ ۾ ڇپجڻ لڳا. ماتر ڀاشا جا ڪتاب سرڪاري پريسن ۾ ڇپجندا هئا ۽ سنڌيءَ ۾ ٻين وشين جا ڪتاب ڇاپڻ جو ڪم خانگي پبلشر ڪرڻ لڳا جن مان مکيه هئا: ايل دوارڪاداس، ايل ڀڳوانداس، ايل ڪشنچند اينڊ سنس، پوڪرداس اينڊ سنس ۽ پاپولر پرنٽنگ اينڊ پبلڪيشن ورڪس وغيره.

ورهاڱي بعد ڀارت ۾ سنڌي درسي ڪتاب شايع ڪرڻ جي شروعات ڪندڙ خانگي پبلشرن مان مکيه هئا. ايل. دوارڪاداس ممبئي، هيمنداس اينڊ سنس گواليئر ۽ سندر ساهت منڊل اجمير وغيره. سرڪاري سطح تي سنڌي درسي ڪتاب شايع ڪرڻ جو ڪم سنہ ١٩٦٧ع ۾ مهاراشٽر ۾ ٿيو بعد گجرات، مڌيہ پرديس ۽ راجستان ۾ پڻ سرڪاري سطح تہ سنڌي درسي ڪتاب ڇپجڻ لڳا. انهن مان درسي ڪتابن جي ڇاپي ۽ ڪاپي جي خيال کان گجرات ۽ مهاراشٽر جي حالت بهتر آهي.

٦. مهرشي ديانند هاءِ سڪول	٧٥١	٦٠٧

بڙودي ۾ شروع کان سنڌي تعليم جو زور رهيو آهي. هتي سنڌي ماڌيم جا ٣ سيڪنڊري سڪول آهن جن ۾ پرائمري سيڪشن پڻ آهن. انهن کان سواءِ پهرين هتي مينسپل جا سنڌي ماڌيم جا ١٢ پرائمري سڪول هئا جن مان ٦ سڪول بند ٿي ويا آهن. انهن مان وارشا سنڌي ڪالونيءَ جي پرائمري سڪولن کي ڇڏي باقي ڇئن سڪولن جي حالت قياس جوڳي وڃي رهي آهي. وارشا ڪالونيءَ جي هڪ پرائمري سڪول ۾ ٣٠٠ ۽ ٻئي ۾ ٢٥٠ کن شاگرد آهن. باقي ڇئن مان هر سڪول ۾ شاگردن جو تعداد ٢١ کان ٢٨ جي وچ ۾ وڃي رهيو آهي. بڙودي جي ٽن سنڌي سيڪنڊري سڪولن مان هري سيوا گرلس هاءِ سڪول ۽ جي. اين. وي. هاءِ اسڪول سنڌي ڪالونيءَ ۾ آهن. شري لڌارام سنڌ هندو هاير سيڪنڊري سڪول وچ شهر ۾ آهي. هنن سڪولن جو جائزو وٺجي ته اسين ڏسون ٿا ته سنڌي ڪالونيءَ جي سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد ٿورو ئي گهٽيو آهي ۽ وچ شهر جي سڪول ۾ سڀ سهوليتون هوندي ۽ ڪنهن زماني ۾ بڙودي جو سيني کان وڏو سڪول هوندي به گذريل پنجن سالن ۾ اتي شاگردن جو تعداد وڃي اڌ بچيو آهي. بڙودي جي هنن ٽنهين سڪولن جا انگ اکر هن ريت آهن:

سڪول	سالوار شاگردن جو تعداد ١٩٩٢-٩٣ع	١٩٩٦-٩٧ع
١. هري سيوا گرلس هاءِ سڪول	٥٩٨	٥٨٠
٢. جي. اين.وي.هاءِ سڪول	٤٩٢	٤٢٣
٣. شري لڌارام سنڌ هندو هاير سيڪنڊري سڪول	٥٠٠	٢٧٠

سنت ڪنوررام سنڌي هاءِ سڪول ياونگر ۾ شاگردن جو تعداد گهٽيو آهي پر ٿورو. هتي سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ٥٣٥ شاگرد هئا ۽ هن وقت ٤٨١ شاگرد آهن. پر سوامي ليلا شاه وديا مندر جهونا ڳڙه ۾ شاگردن جو تعداد تمام تيزيءَ سان گهٽجي رهيو آهي. هن سڪول ۾ سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ٢٥٠ شاگرد هئا ۽ هن وقت فقط ١٦٦ شاگرد وڃي

خاص فرق ڪونہ پيو آهي. انهن سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد وڌيو ناهي تہ گهٽو گهٽيو بہ ناهي. ها ڪن سڪولن ۾ مختلف ڪارڻن سبب شاگردن جو تعداد ڪافي گهٽجي ويو آهي ۽ انهن هنڌ نيئم موجب سراسري قائم رکڻ جي خيال کان ڪافي پاڻ پتوڙيو پيو وڃي.

سڀ کان پهرين اسين مليل انگن اکرن جي آڌار تي احمدآباد جي سيڪنڊري سڪولن جو جائزو وٺون تہ ڏسون ٿا تہ هتي جي مهاتما گانڌي هاءِ سڪول ۾ سنہ ١٩٩٢-٩٣ع ۾ اٽڪل ٢٠٠٠ شاگرد هئا ۽ هن وقت پڻ اوترائي آهن. گايتري وديا مندر ۾ شاگردن جو تعداد وڌيل آهي. هتي سنہ ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ٥١٢ شاگرد هئا ۽ هن وقت ٥٩٨ شاگرد آهن. احمدآباد جي ٻين سڪولن ۾ سنہ ١٩٩٢-٩٣ع جي ڀيٽ ۾ شاگردن جو تعداد گهٽيو آهي؛ ڪن ۾ ٿورو تہ ڪن ۾ گهٽو. مثال سنڌ اڪادمي هاءِ سڪول جيڪو احمدآباد جي جهونن سڪول مان هڪ آهي اِهو ڪنهن زماني ۾ ڪافي اوج تي هو پر وچ شهر ۾ هئڻ سبب ۽ احمدآباد ۾ ٿيل فسادن سبب هن سڪول ۾ شاگردن جو تعداد ويو گهٽ ٿيندو. ٻين ڪيترن ڪارڻن سبب سنڌي ماڌيم جي هيٺين سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد ٿوري گهڻي انداز ۾ گهٽيل آهي. ڏسو:

	سڪول	سالوار شاگردن جو تعداد ١٩٩٢-٩٣ع	١٩٩٦-٩٧ع
١.	سنڌ اڪاڊمي هاءِ سڪول	٢٨٩	٢٤٨
٢.	ابيچنداڻي سنڌ ماڊرن هاير سيڪنڊري سڪول	٢٥٨	١٧٨
٣.	ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي هاير سيڪنڊري سڪول	٣٢١	٢٩١
٤.	آدرش هاءِ سڪول	٨٧٨	٧٠٣
٥.	آدرش شريمتي پاروتي ديوي گرلس هاء سڪول	٢٦٠	١٣٠

جي تعليم کي وڏي هٿي ملندي.

مهاراشٽر:

ورهاڱي بعد مهاراشٽر جي ممبئيءَ ۽ آسپاس جي ايراضيءَ ۾ خاص ڪري ڪلياڻ جي پنجنين ڪئمپن ۾ وڏي تعداد ۾ سنڌي اچي ويسا. هنن پنهنجي ٻولي قائم رکڻ لاءِ انيڪ تعليمي ۽ ادبي سنستائون برپا ڪرايون. يڪدم ممبئيءَ جي سنڌي بستين ۽ ڪلياڻ جي ڪئمپين ۾ سنڌي ماڌيم جا سڪول کولايا ويا. آڪٽوبر ١٩٤٨ع ۾ ڪلياڻ جي سنڌي سڪولن کي ٺاڻي ضلعي جي سڪول بورڊ پنهنجي هٿ ۾ ڪنيو. ان وقت ٺاڻي ضلعي ۾ ٢٢ سنڌي ماڌيم جا سڪول هئا جن ۾ شاگردن جو تعداد ڏهه هزار کن هو. سنه ١٩٥٥-٥٦ع ۾ شاگردن جو تعداد وڌي يارهن هزار ٿيو. سنه ١٩٦١-٦٢ع ٺاڻين ضلع پريشد جي سنڌي سڪولن جو تعداد گهٽجي ١٨ ٿيو. پر ان وقت ٺاڻين ڇهن اندار ۾ خانگي سڪول برپا ٿيڻ لڳا هئا. سنه ١٩٦٩-٧٠ع ۾ ضلع پريشد جا ١٥ سڪول هئا جن ۾ شاگردن جو تعداد تيرهن هزار کن هو. (گولاٽي (١٩٨٠) مهاراشٽر ۾ سنڌي تعليم، پارٽ ۾ سنڌي ٻوليءَ ۽ تعليم؛ سمپادڪ - ليکواٽي؛ ويسٽر ريجنل لينگويج سينٽر پونو.)

سنه ١٩٧٦-٧٧ع ۾ ٺاڻي ضلع پريشد جا سڀ سڪول الهاسنگر کي ڏنا ويا ان وقت انهن سڪولن ۾ اٽڪل يارهن هزار شاگرد هئا ۽ اتي جي خانگي سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد ڇهه هزار کن هو. ڊاڪٽر واڌواڻيءَ دواران ڏنل ڄاڻ موجب هن وقت الهاسنگر ۾ ميونسپل ڪارپوريشن جي ٣٠ پرائمري سڪولن ۾ ٢٢٣٥٠ سنڌي شاگرد تعليم حاصل ڪري رهيا آهن. ڪارپوريشن جي پرائمري ماسترن جو تعداد ٤٣٠ آهي. ان کان سواءِ ڪارپوريشن جي مالي مدد سان هلندڙ سڪولن جو تعداد ٤٠ آهي جن ۾ ٤٩٤ ماستر ۽ ٢٦٣٠٢ شاگرد آهن. هتي ٣٨ اڻ ايڊيڊ سڪول پڻ آهن جن ۾ ٣٢٣ ماستر، ۽ ١١٢٧٥١ شاگرد آهن. الهاسنگر ۾ چڱي تعداد ۾ سنڌي مئنيجمنٽ جا سڪول آهن جن مان اسان کي رڳو نيواڙا سڪول جا انگ اکر حاصل ٿي سگهيا آهن. ساڳئي نموني ممبئي جي سڪولن مان فقط ڪملا هاءِ سڪول ڪار جا انگ اکر

بچيا آهن.

آديپور- گانڌيڌام ۾ چڱي انداز ۾ سنڌي رهن ٿا. اتي سنڌي مئنجمنٽس جا ڪافي وڏا سڪول به آهن پر هن وقت هتي هڪ به سنڌي ماڌيم جو سڪول ڪونهي. پهرين هتي ڊاڪٽر سي. جي. هاءِ سڪول ۾ سنڌي ماڌيم هو. اهو سنه ١٩٩٥-٩٦ع ۾ بند ٿي ويو. هتي جي پنجنين سڪولن ۾ سنڌي هڪ وشيه جي روپ ۾ پاڙهي وڃي ٿي.

ان ريت اسين ڏسون ٿا ته گجرات ۾ تمام وڏي تعداد ۾ شاگرد سنڌي ماڌيم ۾ سڪولي تعليم حاصل ڪن پيا. پر ڪيترن سڪولن ۾ مختلف سببن ڪري شاگردن جو تعداد گهٽجي رهيو آهي. خاص ڪري جيڪي سڪول سنڌي ڪالونين ۾ ناهن انهن تي ان ڳالھ جو ڪافي اثر پيو آهي. ٻي ڳالھ ته گجرات ۾ چڱي انداز ۾ ميونسپل ڪارپوريشن جا سنڌي ماڌيم جا پرائمري سڪول آهن. انهن جي حالت خانگي سڪولن جي ڀيٽ ۾ قياس جوڳي آهي. انهن مان گهڻي ڀاڱي سڪول بند ٿي چڪا آهن يا بند ٿيڻ تي آهن. ٻڙودي جو ئي مثال ورتوسين ته اسان ڏٺو ته هتي پهرين ميونسپل ڪارپوريشن جا سنڌي ماڌيم جا ١٢ سڪول هئا جن مان ڇهه پوري طرح بند ٿي چڪا آهن باقي ٦ مان ٤ سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد تمام تيزيءَ سان گهٽجي رهيو آهي. انهن جي سراسري قائم رکڻ لاءِ ڏاڍو ڀاڄ ڀنوڙٽو پيو پوي. ساڳي حالت ٻين هنڌ به آهن.

گجرات ۾ سنڌي تعليم بابت ٽين ڌيان ڇڪائيندڙ حقيقت اها آهي ته سڪولي سطح تي ته وڏي انداز ۾ شاگرد سنڌي پڙهن ٿا پر ڪاليجي سطح تي سنڌي ايتري لوڪپريه ڪانه بڻجي سگهي آهي. احمدآباد ۽ ٻڙودي جي يونورسٽين ۾ سنڌيءَ جي سهوليت ته آهي پر شاگردن جو تعداد نه جي برابر آهي. مڪاني ڪاليجن ۾ گريجوئيٽ سطح ته سنڌيءَ جو بندوبست ڪونهي. ٽن چئن سالن کان آديپور جي تولاڻي ڪاليج ۾ سنڌي وشيه پاڙهي پيئي وڃي. ساڳيءَ ريت باقي ٻين شهرن جي مڪاني ڪاليجن ۾ پڻ سنڌي شروع ڪرائڻ جي ڏس ۾ ڪي عملي قدم کڻي سگهجن ٿا. ان سان سنڌي ٻوليءَ

شاگرد پڻ تعليم حاصل ڪن ٿا ۽ سنڌيءَ جي ڀيٽ ۾ انگريزي ماڌيم جو زور وڌيڪ آهي. سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ هتي ڪل ۲۷۷۵ شاگردن مان ۱۴۰۵ سنڌي هئا. هن وقت (۱۹۹۶-۹۷ع) هن سڪول ۾ ڪل ۲۸۸۹ شاگرد آهن جن مان ۱۵۱۰ سنڌي آهن. سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ۱۴۰۶ سنڌي شاگردن مان ۵۰۷ سنڌي ماڌيم ۾ هئا ۽ ۲۴۷ وشيہ طور سنڌي پڙهي رهيا هئا. هن وقت ۱۵۰۱ سنڌي شاگردن مان فقط ۱۸۹ سنڌي ماڌيم ۾ آهن ۽ ۴۱۴ وشيہ طور سنڌي پڙهندا آهن. ان ريت لڳي ٿو تہ پمپريءَ ۾ بہ سنڌي ماڌيم جو زور تيزيءَ سان گهٽجي رهيو آهي ۽ ان جي ڀيٽ ۾ وشيہ طور سنڌي پڙهندڙ شاگردن جو تعداد وڌي رهيو آهي.

پمپريءَ ۾ ٻي سنڌي مئنيجمنٽ جو ٻيو سڪول آهي سنت رامانند هاءِ اسڪول. اهو انگريزي ماڌيم جو سڪول آهي. هن سڪول ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ڪل ۱۵۰۰ مان ۱۱۰۰ شاگرد سنڌي هئا ۽ هن وقت (۱۹۹۶-۹۷ع) ڪل ۱۱۰۰ شاگردن مان ۶۰۰ سنڌي آهن. هن سڪول ۾ وشيہ طور سنڌي پاڙهڻ جي شروعات ڪئي ويئي. سنہ ۱۹۹۴-۹۵ع ۾ ۱۶ ۽ سنہ ۱۹۹۵-۹۶ع ۾ ۱۴ شاگردن سنڌي وشيہ ڪنئي پر قابل ماستر نہ ملڻ سبب هتي سنڌي وشيہ پاڙهڻ جو ڪم بند ڪرڻو پيو.

مهاراشٽر جي ڪولهاپور، ناسڪ، ديولالي، ڌوليا، چاليسگانو، جلگانو ۽ ڀوساول ۾ پڻ سنڌي ماڌيم جا سيڪنڊري سڪول آهن. انهن مان ڪولهاپور ۽ ڀوساول جي سڪولن جا انگ اکر ملي سگهيا آهن. گانڌينگر ڪولهاپور جي ساڌو واسواڻي هاير سيڪنڊري سڪول جي سنڌي ماڌيم جي سيڪنڊري سيڪشن ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ۲۵۵ شاگرد هئا ۽ هن وقت ۱۹۵ شاگرد آهن ۽ انگريزي ماڌيم جي هاير سيڪنڊري سيڪشن ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ۱۰۷ ۽ هن وقت ۱۶۶ شاگرد آهن. انهن سڀني لاءِ سنڌي هڪ وشيہ طور لازمي ڪئي ويئي آهي. آر. ايس. آڏرش هاءِ سڪول ڀوساول ۾ سنڌي ماڌيم آهي. هتي سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ۵۵۴ شاگرد هئا ۽ هن وقت ۵۶۷ شاگرد آهن.

ائين لڳي ٿو تہ مهاراشٽر جي وڏن شهرن جي ڀيٽ ۾ ننڍن

ملي سگهيا آهن. هن وقت ڪملا هاءِ سڪول ۾ انگريزي ماڌيم آهي. هتي سنڌي شاگردن جي ڀيٽ ۾ غير سنڌي شاگرد وڌيڪ آهن. هن سڪول ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ڪل ۷۴۴ شاگرد هئا جن مان ۹۱ سنڌي هئا. هن وقت (۱۹۹۶-۹۷ع) هتي ڪل ۷۹۹ شاگرد آهن جن مان رڳو ۴۲ سنڌي آهن. هن سڪول ۾ سنڌي شاگرد وشيہ طور بہ سنڌي نٿا پڙهڻ چاهين. سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ۹۱ مان ۵۶ شاگرد سنڌي وشيہ طور پڙهندا هئا. هن وقت ۴۲ مان رڳو ۱۵ شاگردن سنڌي وشيہ کنئي آهي. ٻئي پاسي اُلهاسنگر جي نيوارا سڪول ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ سيڪنڊري سيڪشن ۾ ۳۲۳۰ ۽ هاير سيڪنڊريءَ ۾ ۲۱۸ شاگرد هئا جن مان ۱۴۷۷ شاگردن جو ماڌيم سنڌي هو ۽ ۱۹۷۷ شاگرد سنڌي وشيہ طور پڙهندا هئا. هن وقت (۱۹۹۶-۹۷ع) هتي سيڪنڊري سيڪشن ۾ ۳۲۹۵ ۽ هاير سيڪنڊريءَ ۾ ۲۸۵ شاگرد آهن. انهن مان ۱۳۹۲ شاگرد سنڌي ماڌيم ۾ آهن ۽ ۲۱۸۹ شاگرد وشيہ طور سنڌي پڙهي رهيا آهن. هنن انگن اکرن مان خبر پوي ٿي تہ ممبئيءَ ۾ سڪولي سطح تي سنڌي تعليم ختم ٿيندي پيئي وڃي پر الهاسنگر ۾ هاڻي بہ حالت نيڪ آهي. هتي سنڌي ماڌيم ۾ پڙهندڙن جو تعداد ٿورو گهٽيو آهي تہ ٻئي پاسي وشيہ طور سنڌي پڙهندڙن جو تعداد وڌيو آهي.

اسين پوني ۽ پمپريءَ جي انگن اکرن تي نظر وجهو تہ ڏسون ٿا تہ پهرين پوني جي نوين هند ۽ سينٽ ميراز سنڌي ميڊيم هاءِ سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم ۾ شاگردن جو تعداد چڱو هو. پر هن وقت نوين هند ۾ سنڌي ماڌيم ختم ٿي چڪو آهي ۽ سينٽ ميراز سنڌي هاءِ سڪول ۾ بہ رڳو ۹۸ شاگرد وڃي بچيا آهن. هن وقت سينٽ ميراز انگلش ميڊيم هاءِ اسڪول ۾ سنڌين جي ڀيٽ ۾ غير سنڌي شاگردن جو تعداد وڌيڪ آهي. هتي سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ۱۱۹۵ مان ۱۲۷ شاگرد سنڌي هئا ۽ هن وقت (۱۹۹۶-۹۷ع) ۱۲۵۲ مان ۱۵۲ شاگرد سنڌي آهن. هتي سيني سنڌي شاگردن کي وشيہ جي روپ ۾ سنڌي لازمي طور پاڙهي وڃي ٿي. پمپريءَ ۾ سنڌين جو سيني کان وڏو ۽ جهونو سڪول جئہ هند هاءِ سڪول آهي. شروع ۾ هتي رڳو سنڌي شاگرد پڙهندا هئا ۽ ماڌيم سنڌي هو. پر هاڻي هتي وڏي انداز ۾ غير سنڌي

آهي ۽ سنڌي وشيه لازمي طور پاڙهي ويندي آهي. هن سڪول ۾ سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ڪل ١٠٠١ شاگرد هئا ۽ هن وقت (١٩٩٦-٩٧ع) ٨٣٠ شاگرد آهن.

مهاراشٽر جي نئين تعليمي پاليسيءَ سبب سيڪنڊري بورڊ جي امتحانن ۾ سنه ١٩٩٥-٩٦ع کان انگريزي ماڌيم جا شاگرد نه ڪمپوزٽ ڪورس ۾ سنڌي وشيه کڻي سگهن ٿا پر هندي ماڌيم جا شاگرد سنڌي نٿا کڻي سگهن. ان جو اثر ودرڀ جي هندي ماڌيم جي سڪولن تي پيو آهي. اتي جي سنڌي بانيڪارن تعليم کاتي سان ڪافي لک پڙهه ڪئي پر وريو ڪجهه ڪين. هاڻي هنن هاءِ ڪورٽ جو در کڙڪايو آهي ڏسجي ڪهڙو نتيجو ٿو نڪري.

مهاراشٽر ۾ ڏهين درجي تائين ئي سنڌي ماڌيم جي سهوليت آهي. ڪٿي به اوچ تعليم جو ماڌيم سنڌي ناهي. ممبئي، الهاسنگر، پوني ۽ پمپريءَ جي ڪن ڪاليجن ۾ جونئر ۽ سينئر ڪاليج سطح تي سنڌي وشيه پاڙهڻ جي سهوليت آهي. ان کان سواءِ ممبئي يونيورسٽيءَ ۾ سنڌي وڀاڳ آهي جتي سنڌيءَ ۾ ايم. اي.، ايم فل. ۽ پي ايچ. ڊي. ڪرڻ جو بندوبست آهي.

مهاراشٽر جي سنڌي مئنيجمنٽ جي ڪاليجن مان چاندي بائي ڪاليج جي جونئر ڪاليج سيڪشن ۾ سڀني کان وڌيڪ شاگرد سنڌي وشيه کڻن ٿا. گذريل پنجن سالن جا انگ اکر ڏسجن ته ڪنهن به سال ۾ شاگردن جو تعداد ١٣٠٠ کان هيٺ نه ويو آهي. ها باقي اتي جي سينئر ڪاليج سيڪشن ۾ شاگردن جو تعداد وڃي پيو گهٽجندو سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ شاگردن جو تعداد ٥٩ هو جو هاڻي گهٽجي وڃي ١٢ بچيو آهي. ان جي سببن تي گهيرتا سان سوچڻو پوندو. الهاسنگر جي ٽلريجا ڪاليج جي جونئر ڪاليج توڙي سينئر ڪاليج سيڪشن ۾ سنڌي وشيه کڻندڙ شاگردن جو تعداد وڃي پيو گهٽجندو. هن ڪاليج ۾ سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ جونئر ڪاليج سيڪشن ۾ سنڌي وشيه پڙهندڙ شاگرد ٢١١ ۽ سينئر ڪاليج سيڪشن ۾ ١٧٠ هئا ۽ هن وقت (١٩٩٦-٩٧ع) جونئر ڪاليج ۾ ١١٩ ۽ سينئر ڪاليج ۾ ٥٩ شاگرد آهن. ان

شهرن جي سنڌي ڪالونين ۾ سنڌي تعليم جو واڌپو وڌيڪ ٿي آهي. ممبئيءَ، الهاسنگر ۽ پوني وغيره وڏن شهرن ۾ پهرين ته ڪافي تعداد ۾ سنڌي ماڌيم جا سڪول کليا ويا پر انهن خانگي سنڌي سنستائن جڏهن پنهنجي سڪولن ۾ انگريزي ماڌيم به شروع ڪيو ته مائٽ پنهنجي ٻارن کي سنڌيءَ جي بدران انگريزي ماڌيم ۾ ٿي داخلا ڏيارڻ پسند ڪرڻ لڳا. ان جو سڌو اثر سنڌي ماڌيم جي تعداد تي پيو. ٻي ڳالهه ته جڏهن سنڌين جي مالي حالت بهتر ٿيڻ لڳي ته هو پنهنجي ٻارن کي معيار ۽ بندوبست جي خيال کان بين بهتر انگريزي ماڌيم جي سڪولن ۾ داخل ڪرائڻ لڳا ۽ سنڌي تعليم پوئتي پئجندي ويئي. ان ڳالهه جو سنڌي ماڌيم جي سڪولن تي ايتري قدر اثر پيو جو خود سنڌي مئنيجمنٽ جي سنستائن سنڌي ماڌيم پوري طرح بند ڪري ڇڏيو ۽ وشيه طور سنڌي پاڙهڻ ڏانهن به ڪو خاص ڌيان نه ڏنو. ٻئي پاسي ننڍن شهرن ۾ سنڌي ڪالونين ۾ ٿي سڪول هئڻ سبب ڪن ٿورن سڪولن کي ڇڏي سنڌي ماڌيم سني نموني هلي پيو. ڪيترن هنڌ ته انهن سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد وڌيو آهي. جئن اسان ڏٺو يوساول ۾ سنه ۱۹۹۲ - ۹۳ع ۾ ۵۵۴ شاگرد هئا هاڻي وڌي ۵۷٦ ٿيا آهن.

مهاراشٽر جو ودربهه ڪيتر پهرين مڌيه پارت ۽ برار صوبي ۾ هو پوءِ سنه ۱۹۵٦ع ۾ جڏهن ملڪ جي صوبن جي نئين سر رچنا ڪئي ويئي تڏهن اهو ڪيتر مهاراشٽر جو حصو بڻيو. هن ڪيتر جي ناگپور، امراوتي ۽ اڪولا وغيره شهرن ۾؛ جتي سنڌي چڱي تعداد ۾ آهن اتي جي سڪولن ۾ وشيه طور سنڌي پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو ويو آهي. ودربهه جي سڪولن مان اسان کي ناگپور جي مهاتما گانڌي سينٽينئل سنڌو هاءِ سڪول ۽ اڪولا جي گرو نانڪ وديالیه جا انگ اکر ملي سگهيا آهن. ناگپور جي مهاتما گانڌي سڪول ۾ سنه ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ڪل ۲۲۲۴ مان ۱۸۰۰ سنڌي شاگرد هئا. سيئي سنڌي شاگرد سنڌي وشيه پڙهندا هئا. هن وقت (۱۹۹٦-۹۷ع) ڪل ۴٦۵۱ مان ۱٦۳۹ شاگرد سنڌي آهن جن مان ۱۴۵۸ شاگرد وشيه طور سنڌي پڙهندا آهن. گرونانڪ هاءِ سڪول اڪولا ۾ سڀ شاگرد سنڌي آهن ۽ ماڌيم هندي

مٿي ڄاڻايل انگن اکرن مان خبر پوي ٿي ته سنه ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ سنڌي ماڌيم سان ڊي. ايڊ. ڪندڙن جو چڱو انداز هو پر پوءِ اهو هڪدم گهٽجي ويو ۽ گذريل ٻن سالن کان هڪ به شاگرد سنڌي ماڌيم ڪونه ڪنيو آهي. ان جا مکيه ٻه سبب ڄاڻايا وڃن ٿا پهريون ته پرائمري سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم گهٽجي ويو آهي ان ڪري روزگار نٿو ملي. ٻيو سبب اهو آهي ته ڊي. ايڊ. لاءِ سنڌيءَ ۾ هڪ به ڪتاب ڪونهي. ڪتابن جي ڇپائي دور ڪرڻ لاءِ هاڻي سنڌي اڪادمي دهليءَ هڪ لک رپيا منظور ڪيا آهن.

سنه ۱۹۹۴-۹۵ع ۾ بي. ايڊ. ريگيولر ۾ ڪل ۱۰۴ سنڌي شاگرد هئا جن مان ۳۰ سنڌي ڪنئي. ساڳئي نموني سنه ۱۹۹۵-۹۶ع ۾ ۴۰ مان ۱۲ ۽ سنه ۱۹۹۶-۹۷ ۾ ۴۱ مان ۸ سنڌي وشيه ڪنئي. هر سال ۴-۵ سنڌي ايم. ايڊ. ڪن ٿا.

مهاراشٽر ۾ سنڌي ماسترن جي ٽريننگ ڏانهن خاص ڌيان ڏنٺو پوندو.

راجستان

ورهاڱي بعد چڱي تعداد ۾ سنڌي اجمير، جئپور، جوڌپور ۽ ڪوٽا وغيره ۾ اچي وسيا. انهن شهرن مان به اجمير ۾ سنڌين جو تعداد سڀني کان وڌيڪ هو. ان ڪري هتي سنڌي ٻولي قائم رکڻ لاءِ يڪدم انيڪ سڪول کولايا ويا، ادبي سنستائون برپا ڪيون ويون ۽ سنڌي پريسون شروع ڪيو ويون. جيسين اجمير کي 'سي' اسٽيٽ جو درجو مليل هو تيسين تائين هتي سنڌي تعليم جو ڪافي ٻول بالا رهيو. سنڌي ماڌيم جا ۳۰ پرائمري ۽ ۵ هاءِ سڪول هئا جن مان هر سڪول ۾ ٽي- ٽي، چار- چار سو ٻار هئا. پر اجمير کي راجستان صوبي جو حصو بڻائڻ بعد سرڪاري نيتين سبب آهستي آهستي ڪيترن سنڌي سڪولن جو ماڌيم مٽي هندي ڪيو ويو ۽ بچيل سنڌي ماڌيم جي سڪولن ۾ پڻ شاگردن جو تعداد گهٽجڻ لڳو. اهڙيءَ سنڪٽ جي اوکيءَ گهڙيءَ ۾ خانگي تعليمي سنستائون سجاڳ ٿيون. سنڌن انٿڪ ڪوشش

ريٽ گذريل پنجن سالن ۾ ٻنهين سيڪشنن ۾ شاگردن جو تعداد وڃي اڌ تي پهتو آهي. ممبئيءَ جي جئه هند ڪاليج ۾ پڻ سنڌي وشيه ڪٺندڙ شاگردن جو تعداد تمام گهٽجي ويو آهي. هتي سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ جونئر ڪاليج سيڪشن ۾ ٢٧ ۽ سينئر سيڪشن ۾ ١٦ سنڌي ڪٺندڙ شاگرد هئا. هاڻي جونئر ڪاليج ۾ ١٥ ۽ سينئر ڪاليج ۾ ٢ شاگرد وڃي بچيا آهن.

پوني جي سينٽ ميراز ڪاليج ۾ جونئر ڪاليج ۾ شاگردن جو تعداد هميشه ٤٠ ۽ ٥٠ جي وچ ۾ ئي رهيو آهي. پر سينئر ڪاليج ۾ شاگردن جو تعداد ٿورو گهٽيل آهي. سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ هنن جو تعداد ٢٤ هو ۽ هن وقت (١٩٩٦-٩٧ع) ٢٢ آهي.

ممبئي يونيورسٽيءَ ۾ ايم. اي. سنڌيءَ ۾ پڙهڻ جي پيٽ ۾ اڌ شاگرد وڃي بچيا آهن. سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ايم. اي. سنڌيءَ ۾ ٢١ شاگرد هئا ۽ هن وقت (١٩٩٦-٩٧ع) ١١ شاگرد آهن. سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ايم. فل. ۾ هڪ به شاگرد ڪونه هو پر هن وقت هڪ شاگرد آهي. سنه ١٩٩٢-٩٣ع ۾ هڪ شاگرد پي ايڇ. ڊي. ڪري رهيو هو ۽ هن وقت ٻه شاگرد پي ايڇ. ڊي. ڪري رهيا آهن.

مهاراشٽر ۾ سنڌي ماسترن جي ٽريننگ لاءِ هڪ به جدا ڪاليج يا سينٽر ناهي. سيوا سدن ڪاليج آف ايڊيوڪيشن ۾ ڊي. ايڊ. ۾ سنڌي ماڌيم جي سهوليت آهي. بي. ايڊ. ۽ ايم. ايڊ. ۾ شاگردن کي سنڌي ميٿڊ کڻڻ جي سهوليت آهي. هن ڪاليج ۾ سنڌي ڪٺندڙ شاگردن جا سالوار انگ اکر هن ريت آهن.

سال	ڊي ايڊ		بي ايڊ		
	جونئر	سينئر	ريگيولر	-پارٽ ٽائم	پارٽ ٽائم
١٩٩٢-٩٣	٢٩	٢٩	٢٨	١٧	٣
١٩٩٣-٩٤	١٣	١٣	٢٥	١٤	٥
١٩٩٤-٩٥	٧	٧	(٤٣٠١١٠٢	٥	٢
١٩٩٥-٩٦	-	-	٣٠(١٤)	٦	٥
١٩٩٦-٩٧	-	-	٢١(٨)	٣	٥

٢. هري سندر پالڪا وديالیہ اجمير	٦٠٠	٦٢
٣. گورنمينٽ سيڪنڊري سڪول ڪاري ڪئي. اجمير	١٧٥	٤٠
٤. گورنمينٽ سينٽرل گرلس سڪول اجمير	٧٠	٢٨
٥. دهلي گيٽ سيڪنڊري سڪول اجمير	٣٠٠	---
٦. نو پارٽ سڪول اُديپور	٤٠٠	٩٠
٧. گورنمينٽ ريزيڊينسي سڪول . اديپور	٣٠	٤٠
٨. ڪي.ڪي. ابيچنداڻي سينئر سيڪنڊري سڪول جوڌپور	١٠٠	٤٠
٩. گورنمينٽ سينئر سيڪنڊري سڪول ماڻڪ چوڪ، جئپور	٣٠٠	٥٥
١٠. گورنمينٽ سينئر سيڪندري	١٢٥	٨٢
١١. گورنمينٽ سينئر سيڪنڊري سڪول، شريپرا، ڪوٽا	١٠٤	٧٦

انهن سڪولن جي علاوا سوالنا من ذريع ڪوٽا جي جن ٻن سڪولن جي ڄاڻ ملي آهي اهي آهن سنت ڪنوررام وديا مندر ۽ گورنمينٽ گرلس سينئر سيڪنڊري سڪول ڪوٽا. سنت ڪنوررام وديا مندر جو ماڌيم هندي آهي. هتي سن ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ڪل ١٨٤ شاگرد هئا ۽ سيني جي ماتريڀاشا سنڌي هئي ۽ هو سڀ سنڌي هڪ وشيہ طور پڙهندا هئا. هن وقت هن سڪول ۾ ڪل ١٢٧ شاگرد آهن جن مان ١٠٢ سنڌي آهن ۽ باقي غير سنڌي. سڀ سنڌي شاگرد سنڌي وشيہ پڙهندا آهن.

گورنمينٽ گرلس سينئر سيڪنڊري سڪول ۾ سن ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ڪل ٣٠٧ شاگرد هئا ۽ سڀ سنڌي هئا. هن وقت پڻ هتي سڀ سنڌي شاگرد آهن پر انهن جو تعداد گهٽجي ١٢٦ تي ويو آهي. سوالنامي ۾ اهو ڄاڻايو ويو آهي تہ هتي وشيہ جي روپ ۾ سنڌي پاڙهي وڃي ٿي پر اهو نہ ڄاڻايو ويو آهي تہ ڪيترا شاگرد وشيہ طور سنڌي پڙهن ٿا ۽

سبب اجمير ۾ سنڌي تعليم وري زور ورتو لڳي.

سنہ ١٩٨٠ع ۾ اجمير ۾ سنڌي ماڌيم جا ٣٠ پرائمري، ٣ مڊل ۽ ٩ سيڪنڊري/هاير سيڪنڊري سکول هئا. هتي ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيہ پاڙهڻ جو پڻ بندوبست هو. (ٽلواڻي (١٩٨٠)، راجستان ۾ سنڌي تعليم؛ ڀارت ۾ سنڌي ٻولي ۽ تعليم، سمپادڪ: ليکواڻي ويسٽرن ريجنل لينگويج سينٽر پونو.)

راجستان جي پرائمري ۽ سيڪنڊري تعليم کاتي جي ڊائريڪٽر دواران تاريخ ٢١-٨-١٩٧٩ تي موڪليل ڄاڻ موجب اُن وقت سڄي راجستان ۾ ٥٨ سکولن ۾ سنڌي ماڌيم يا وشيہ طور پاڙهڻ جو بندوبست هو.

ڊاڪٽر ڪملا گوڪلاڻيءَ دواران ڏنل ڄاڻ موجب هن وقت بہ اجمير ۾ سنڌي تعليم جي حالت تلسي بخش آهي. هن وقت هتي سنڌي ماڌيم جا ٢٠ پرائمري، ٦ مڊل ۽ ٢ سينئر سيڪنڊري سکول سرڪار پاران هلايا وڃن ٿا پر هنن ۾ شاگردن جو تعداد تمام ٿورو آهي. پهرين جن سکولن ۾ پنج پنج سو ٻار هوندا هئا اتي اڄ پنجاه ٻارن لاءِ بہ ڏاڍي جفاڪشي تي ڪرڻي پوي. انهن سکولن جي ڀيٽ ۾ هتي جي خانگي سکولن جي حالت بهتر آهي. هنن سکولن ۾ اٽڪل بہ هزار شاگرد سنڌي پڙهن ٿا. اهو تعداد سڀني سرڪاري سکول جي شاگردن جي تعداد کان بہ وڌيڪ آهي.

اجمير کي ڇڏي راجستان جي ٻين شهرن ۾ سنڌي ماڌيم جا سکول ڪونهن. ها باقي ڪيترن هنڌ سنڌي وشيہ جي روپ ۾ ضرور پاڙهي وڃي ٿي. ڊاڪٽر گوڪلاڻيءَ دواران ڏنل ڄاڻ موجب هن وقت راجستان سيڪنڊري ۽ هاير سيڪنڊري سطح تي ڪن سکولن ۾ سنڌي وشيہ ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد هن ريت آهي:

سکول	سيڪنڊري سيڪشن	هاير سيڪنڊري سيڪشن
١. آدرش وديالیہ اجمير	٢٠٠	٨٠

ٽريننگ سينٽر برپا ڪيو ويو آهي فرسٽ ڪلاس جون مارڪون هوندي به رهجي وڃن ٿا. سن ۱۹۹۲ع کان ۱۹۹٦ع تائين جي انگن اکرن جو جائزو وٺجي ته خبر پوي ٿي ته سنڌيءَ لاءِ ۵۰ سيٽون هوندي به انهن مان هنني فقط ۸ کان ۱۲ سنڌين کي داخلا ملي سگهي آهي ۽ باقي سيٽون غير سنڌين کي مليون آهن. اهو هڪ گنڀير مسئلو آهي جنهن تي غور ڪرڻ گهرجي.

راجستان ۾ وقت به وقت سنڌي ماسترن لاءِ اورنٽيشن پروگرام پڻ لڳايا ويا آهن جئن هو بهتر نموني پاڙهي سگهن. ان قسم جي پروگرامن کي وڌيڪ وهنوارڪ ۽ لوڪپريه بڻائڻ گهرجي.

ورهاڱي بعد اجمير ۽ راجستان جي ڪن شهرن ۾ وڏي تعداد ۾ شاگرد سنڌي ماڌيم ۾ پڙهڻ لڳا. ان وقت سڪولن ۾ خانگي پبلشرن جا ڪتاب هلندا هئا. سن ۱۹۵٦ع ۾ اجمير راجستان صوبي ۾ ملايو ويو ۽ اتي جا سڀ سڪول راجستان سرڪار جي ضابطي هيٺ اچي ويا. ان وقت کان ئي راجستان ۾ سڪولي تعليم لاءِ پهرئين کان انين درجي تائين درسي ڪتاب ميسر ڪرائڻ جي جوابداري راجستان پاٺيه پستڪ منڊل تي رکي ويئي، جيڪو هنديءَ جي علاوا صوبي جي ٻورائيءَ وارين ٻولين اُردو، سنڌي ۽ پنجابي وغيره ٻولين ۾ درسي ڪتاب ڇپارائي بزار ۾ وڪري لاءِ ميسر ڪرائيندو آهي.

پاٺيه پستڪ منڊل جي برپا ٿيڻ بعد سنڌي پريسن جو جوڳو بندوبست نه هئڻ جي باوجود ڪتاب هٿ سان لکارائي ليٿو پريسن مان ڇاپارائي شاگردن تائين پهچايا ويندا هئا. سنڌي ڪتابن جي گهٽ وڪري ۽ اهي ڪتاب ٻنهين لپين ۾ ڇاپارائڻ جي زور سبب منڊل سنڌي ڪتاب ڇاپارائڻ جو ڪم بند ڪري ڇڏيو ۽ سڪولن ۾ خانگي پبلشرن جا ڪتاب هلندا رهيا.

سن ۱۹۸٦ع ۾ راشٽريه سکيا نيتيءَ جو اعلان ٿيو. ان نيتيءَ موجب پهرين کان انين درجي تائين نوان سنڌي درسي ڪتاب تيار ڪرڻ جو ڪم ايس. آءِ. اي. آر. ٽي. کي منڊل پاران سونپيو ويو.

ڪيترا نٿا پڙهن.

راجستان ۾ ڪاليجي سطح تي سنڌي تعليم جو جائزو وٺجي تہ اسين ڏسون ٿا تہ اجمير جي آدرش ڊگري ڪاليج ۾ شروع کان چڱي تعداد ۾ گريجوئيٽ سطح تي شاگرد سنڌي وشيہ کڻن ٿا. ان کان سواءِ گورنمينٽ ڪاليج اجمير ۾ سنڌي پوسٽ گريجوئيٽ وڀاڳ آهي. هتي سنہ ١٩٧١ - ٧٢ع کان بي. اي. جا ڪلاس ۽ سنہ ١٩٨٢ - ٨٣ع کان ايم. اي. جا ڪلاس شروع ڪيا ويا. انيڪ مشڪلاتون هوندي بہ هتي بي. اي. ۾ سنڌي کڻندڙ شاگردن جو تعداد وڌيل آهي. هن ڪاليج ۾ سنہ ١٩٩٢ - ٩٣ ۾ ٢٢ شاگردن سنڌي ڪنئي هئي. هن وقت (١٩٩٦ - ٩٧ع) ٢٥ شاگردن سنڌي ڪنئي آهي. هتي سنڌي ايم. اي. جي ڪلاسن ۾ شاگردن جو تعداد وڌيو ناهي تہ خاص گهٽيو بہ ناهي. گذريل پنجن سالن جا انگ اکر ڏسجن تہ خبر پوي ٿي تہ ايم. اي. ۾ هر سال شاگردن جو تعداد ١٢ کان ١٦ تائين پئي رهيو آهي.

راجستان ۾ سنڌيءَ ۾ ريگيولر ايم. اي. کان سواءِ انيڪ شاگرد پرائيويٽ طور پڻ ايم. اي. ڪن ٿا.

سڄي راجستان ۾ سرڪاري سطح تي تورائيءَ وارين ٻولين ۾ ماسترن کي ٽريننگ ڏيڻ لاءِ ڏيڍ بہ ڏهاڪا اڳ اجمير ۾ اَلپ ڀاشائي شڪشڪ پرشڪشن ودياليہ برپا ڪيو ويو. هن ٽريننگ سينٽر ۾ ٦٠ سيٽون سنڌيءَ لاءِ ٦٠ اُردوءَ لاءِ رکيون ويون. ڏهہ ٻارهن سال سنڌين ان جو چڱو فائدو ورتو. هر سال اتان ڪيترا ٽريننگ وٺي وڃي سنڌي سڪولن ۾ لڳا. پر پوءِ خامين ڀريءَ سرڪاري نيتيءَ سبب سنڌين جو حق مارجڻ لڳو. پهرين ڳالهہ تہ سنڌيءَ کان ڏهہ سيٽون کسي پنج گجراتيءَ ۽ پنج پنجابيءَ کي ڏنيون ويون. ٻي ڳالهہ تہ هتي داخلا لاءِ شاگردن جي ماتر ڀاشا سنڌي لازمي نہ هئڻ سبب ڪوبہ شاگرد سيڪنڊري سطح تي سنڌي وشيہ کڻي داخلا جو حقدار بڻجي سگهي ٿو. نتيجي انيڪ اُردو ڀاشي ۽ الوسو چت جاتيءَ وارا شاگرد ان نيم جو فائدو وٺي سنڌيءَ ۾ داخلا وٺن ٿا ۽ سنڌي شاگرد جن لاءِ هي

سنڌي ماسترن يا ٻوليءَ جي گهٽ ڄاڻ رکندڙن ان ڳالهه تي ڌيان ڏنو. نتيجن سرڪاري رقم ۽ ماسترن جي محنت کي قدر اجائي ويئي.

ٻي ڳالهه ته سڄي مڌيه پرديس جي ڪنهن به ڪاليج ۾ سنڌي وشيه پاڙهڻ جو بندوبست ڪونهي.

هتي جي تعليم کاتي جي نيمن موجب سيڪنڊري ۽ هاير سيڪنڊري سطح تي سنڌي پاڙهڻ لاءِ انهن ئي ماسترن کي مقرر ڪري سگهجي ٿو جن گريجوئيٽ يا پوسٽ گريجوئيٽ سطح تي سنڌي کنئي هجي. جي سڄي پرديش ۾ ڪنهن به يونورسٽيءَ ۾ سنڌي پاڙهڻ جو بندوبست آهي ئي ڪين ته سيڪنڊري ۽ هاير سيڪنڊري سڪولن لاءِ سنڌي ماستر ايندا ڪٿان؟ تنهن هوندي به ڪن تمام ٿورن سڪولن ۾ سنڌي وشيه طور پاڙهي وڃي ٿي.

هن پرديش ۾ سنڌي ماسترن جي ٽريننگ لاءِ ڪوبه سينٽر ڪونهي.

جئن ته ايڪڙ ٻيڪڙ سڪولن ۾ سنڌي وشيه پاڙهي وڃي ٿي ان ڪري درسي ڪتابن جو ڇاپو به نه جي برابر آهي (ڏسو ضميمو-٢).

هن وقت سڄي ملڪ ۾ نئين تعليم نيتي لاڳو ڪرڻ تي زور ڏنو پيو وڃي. جنهن موجب ماتر ڀاشا ۾ شروعاتي تعليم ڏيڻ کي اهميت ڏني پيو وڃي. ان ڪري مڌيه پرديش ۾ پڻ ٿورائيءَ وارين ٻولين جي واڌاري لاءِ ڪوششون جاري آهن. پر سنڌيءَ جي خيال کان ان ڏس ۾ ڪو خاص عملي قدم کڻڻ ڪنيو ويو آهي.

اُتر پرديش

جئن اسين ڏسي چڪا آهيون ته آدمشماريءَ جي خيال کان اتر پرديش ۾ سنڌين جو تعداد وڏيڪ ناهي. هو گهڻي ڀاڱي آگري، ڪانپور، لکنئو ۽ انهن شهرن جي آسپاس جي ايراضيءَ ۾ وسيل آهن. ورهاڱي بعد انهن ڪيترن ۾ هنن پنهنجون ڪي تعليمي سنسٿائون نه برپا ڪيون پر هتي نڪو سنڌي سنسٿائن پاران نه ئي وري سرڪاري سطح تي سنڌي ماڌيم کي اهميت ڏني ويو. ها باقي ڪن سنسٿائن ۾

هن سنستا جي مدد سان ٻاشا جا ڪتاب تيار ڪرائي ڇاپايا ويا آهن. گذريل سال کان ٻين وشين جا ڪتاب هنديءَ مان سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪرايا پيا وڃن جلدئي اهي شاگردن جي هٿن ۾ پهچندا.

گذريل سال کان راجستان سرڪار اها نيتي اپنائي آهي تہ ڇوڪرن کي پهرين کان پنجين درجي تائين ۽ ڇوڪرين کي اٺين درجي تائين منڊل دواران ڇاپايل سڀ ڪتاب مفت ڏنا ويندا. سرڪار جي ان نيتيءَ جو فائدو سنڌي شاگردن کي بہ ملندو.

مڌيہ پرديش

مڌيہ پرديش ۾ شروع کان ئي گهڻي ٻاڱي تعليمي سنستائون سرڪار جي هٿن ۾ رهيون آهن. هتي بيراڳڙه ۽ ڀوپال وغيره جي چئن پنجن سنڌي خانگي سنستائن کي ڇڏي هرهنڌ سرڪاري سڪولن جو ئي زور آهي. اِن سبب هتي نہ سرڪار کي ۽ نکو وري سنڌين کي سنڌي تعليم جو ڪو خاص اونو آهي. هتي شروع ۾ ڪن شهرن ۾ سنڌي پرائمري سڪول کولايا ويا پر مختلف ڪارڻن سبب هلي نہ سگهيا ۽ هنن کي مجبورن پنهنجو ماڌيم مٽو پيو.

ستين ڏهاڪي جي شروعات کان هن پرديش جي تورائيءَ وارين ٻولين ۾ پرائمري تعليم ڏيڻ جي نيتيءَ کي عمل ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. ان لاءِ سنہ ١٩٧٥ع کان سنڌيءَ ۾ پهرين درجي کان پنجين درجي تائين سيني وشين جا ۽ اٺين درجي تائين ماتر ٻاشا وشيہ جا درسي ڪتاب سرڪاري سطح تي مڌيہ پرديس پاٺيہ پستڪ نگم دواران تيار ڪرائي ڇاپايا ويا. سڄي پرديش ۾ جن ماسترن جي ماتر ٻاشا سنڌي هئي تن سيني کي سنڌي پاڙهڻ جي ٽرينگ ڏيڻ لاءِ اورنٽئيشن پروگرام لڳايا ويا. ايترو سڀ ڪرڻ کان پوءِ بہ هتي سنڌي تعليم لوڪپريہ نہ ٿي سگهي. سرڪار سنڌي ماسترن کي ٽرينگ تہ ڏياري پر ان ڳالهہ ڏانهن ڪوبہ ڌيان نہ ڏنو تہ انهن ماسترن کي سنڌي ڪالونين جي سڪولن ۾ رکيو ويو يا نہ؟ هنن پنهنجي سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم يا وشيہ طور پاڙهڻ جو ڪم شروع ڪيو يا نہ؟ نکو وري

جيڪي ماستر سنڌي پاڙهين ٿا تن مان ڪيترن کي پورو سنڌي ماحول نہ ملڻ سبب سندن ٻوليءَ تي گهربل ضابطو نٿو رهي. ان ڳالهہ جو ٻولي پاڙهڻ تي اثر پوڻ سياويڪ آهي. انهن ماسترن لاءِ سنڌي پاڙهڻ جا اورنٽئيشن ڪورس ڪارائتا ثابت ٿي سگهن ٿا.

هن پرديش ۾ سنڌي پڙهندڙ شاگردن جو تعداد تمام گهٽ آهي ان سبب هتي سرڪاري يا خانگي سطح تي جدا درسي ڪتاب تيار نہ ڪرايا ويا آهن. ٻين پرديشن جا ڪتاب ئي هتي هلايا وڃن ٿا.

دهلي

ورهاڱي بعد نوڪريءَ توڙي واپار سانگي چڱي تعداد ۾ سنڌين اچي دهلي وسائي. شروع ۾ هتي سنڌي ماڌيم جا چار سڪول هئا جن ۾ تمام وڏي تعداد ۾ سنڌي شاگرد تعليم حاصل ڪندا هئا. هتي جي ڪي. ايم. ڪاليج ۽ ديش بنڌو ڪاليج جي صبح ۽ شام وارين شفٽن ۾ سنڌي پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو ويو. ان کان سواءِ دهلي يونورسٽيءَ ۾ ٻين مکيہ پارتي ڀاشائن جيان سنڌي يونٽ برپا ڪيو ويو جتي سنڌيءَ ۾ سرٽيفڪيٽ، ڊپلوما ڪلاس ۽ پي ايڇ. ڊي. ڪرڻ جو بندوبست ڪيو ويو. ان ريت ڏسجي تہ شروع ۾ دهليءَ ۾ سنڌي تعليم جي حالت تسلي بخش هئي. سڪولن ۾ شاگرد وڏي انداز ۾ سنڌي ماڌيم ۾ پڙهندا هئا جن مان ڪيترا ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيہ کڻندا هئا. پر پوءِ ٻين وڏن شهرن جيان هتي پڻ سنڌي تعليم تمام تيزيءَ سان پويان پير ڪرڻ لڳي. سنہ ۱۹۸۰ع ڌائين چئن مان ٽن سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم بند ڪري ڇڏيائون. چوٿين سڪول ۾ ۵۰۰ کن شاگرد هئا پر آهستي آهستي انهي بہ سنڌي ماڌيم جو زور گهٽجي ويو مجبورن کين پنهنجي سڪول جو ماڌيم مٽي هندي ڪرڻو پيو. ها باقي انهن سيني سڪولن ۾ سنڌي هڪ وشيہ جي روپ ۾ پاڙهڻ جو ڪم جاري رکيو ويو.

هن وقت دهليءَ جي ڪنهن بہ سڪول ۾ سنڌي ماڌيم ڪونهي. سيني هنڌ سنڌي وشيہ طور پاڙهي وڃي ٿي. هتي جي ٽن سڪولن جا

سيڪنڊري ۽ هاير سيڪنڊري سطح تي سنڌي وشيہ طور پاڙهڻ جو بندوبست ضرور ڪيو ويو.

هن پرديش ۾ سڀ کان وڌيڪ سنڌي تعليمي سنستائون آگري ۾ آهن. هتي سنڌن ڇهہ سيڪنڊري / هاير سيڪنڊري سڪول آهن. جن مان اسان کي ٻن سنستائن جا انگ اکر ملي سگهيا آهن. اهي آهن ڪيولرام گرمکداس انٽر ڪاليج ۽ سوامي ليلا شاه آدرش سنڌي انٽر ڪاليج. هنن ٻنهين سنستائن ۾ هندي ماڌيم آهي ۽ شاگردن لاءِ وشيہ طور سنڌي پڙهڻ جي سهوليت آهي. هنن مان ڪيولرام گرمکداس انٽر ڪاليج ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ڪل ۱۱۶۳ شاگرد هئا جن مان ۴۵۴ سنڌي هئا. هن سال (۱۹۹۶-۹۷ع) ڪل ۱۱۵۸ شاگردن مان ۲۹۷ سنڌي آهن. انهن مان ڪيترن شاگردن وشيہ طور سنڌي ڪنئي ان بابت سوالنامي ۾ انگ اکر نہ ڏنا ويا آهن. سوامي ليلاشاه آدرش سنڌي انٽر ڪاليج ۾ سنہ ۱۹۹۲-۹۳ع ۾ ڪل ۱۲۰۷ شاگردن مان ۵۴۷ سنڌي هئا ۽ ۴۱۳ شاگردن سنڌي ڪنئي هئي. هن وقت (۱۹۹۶-۹۷ع) ۱۲۴۹ شاگردن مان ۵۶۸ سنڌي آهن ۽ ۴۷۸ شاگرد وشيہ طور سنڌي پڙهي رهيا آهن.

هتي هڪ ڳالهہ ڌيان ڇڪائڻ جوڳي آهي تہ هي ٻئي سنڌي سنستائون هونديون بہ هنن ۾ سنڌي شاگردن جي ڀيٽ ۾ غير سنڌي شاگردن جو تعداد وڌيڪ آهي. ان جو مکيہ سبب اهو آهي تہ هتي جي سرڪاري نيتيءَ موجب سڪولن ۾ پنجاه سيڪڙو سي. ٽي. ۽ بي. سي. ٻارن کي لازمي طور داخلا ڏيڻي پوي ٿي. ٻي ڳالهہ تہ آسپاس جي ٻين سڪولن جي ڀيٽ ۾ هتي جي بهتر پڙهائيءَ ۽ بندوبست سبب مڪاني ماڻهو پنهنجي ٻارن کي هنن سڪولن ۾ ئي داخلا ڏيارڻ پسند ڪن ٿا.

اُتر پرديش جي ڪنهن بہ ڪاليج ۾ سنڌي پاڙهڻ جو بندوبست ڪونهي ۽ نہ ئي وري ماسترن کي سنڌيءَ ۾ ٽريننگ ڏيڻ جو ڪو مرڪز آهي. انهن ڳالهين جو هتي جي سنڌي تعليم تي اثر پوڻ سڀاويڪ آهي. شروع کان هتي آزموديگار ماسترن جي کوٽ رهي آهي.

ڪانهي. درسي ڪتابن ۽ حوالن جي ڪتاب جي پڻ ڪافي ڪمي آهي. سنڌي تعليم جي معياري سڌاري لاءِ انهن ڳالهين پڻ ڌيان لهڻو.

ڀارت جي ٻئي ڪنهن به صوبي ۾ دستوري سنڌي تعليم جو ڪوبه بندوبست ڪونهي.

ڀارت ۾ سنڌي تعليم جي حقيقتن جو مختصر جائزو وٺڻ سان اسين هيٺين مکيه نتيجن تي پهچون ٿا:

١. هندي پرديشن جي ڀيٽ ۾ غير هندي پرديشن ۾ حالت بهتر

ڀارت ۾ گهڻي ڀاڱي سنڌي گجرات، مهاراشٽر، راجستان، مڌيه پرديش، اُتر پرديش ۽ دهليءَ ۾ رهن ٿا. هن وقت انهن مان سنڌي تعليم جي خيال کان گجرات ۽ مهاراشٽر جي حالت بهتر آهي. انيڪ مشڪلاتون هوندي به هنن صوبن ۾ چڱي انداز ۾ سنڌي ماڌيم جا سڪول آهن جن ۾ وڏي تعداد ۾ شاگرد تعليم حاصل ڪن ٿا. جن آستانن تي سنڌي ماڌيم نه هلي انهن هنڌ وشيه طور سنڌي پاڙهي وڃي ٿي. گجرات جو ڪڇ ۽ مهاراشٽر جو ودربه ايراضي ان جا مثال آهن. ساڳئي نموني ڀوپال، پمپريءَ ۽ الهاسنگر ۾ جتي سنڌي ماڌيم گهٽيو آهي اتي وشيه طور سنڌي پاڙهي وڃي ٿي. هنن ٻنهين صوبن ۾ چڱي انداز ۾ شاگرد هاير سيڪنڊري سطح تي پڻ سنڌي کڻن ٿا ۽ مهاراشٽر ۾ ڪاليجي سطح تي سنڌي پڙهن ٿا. ٻنهين صوبن ۾ پوسٽ گريجوئيٽ سطح تائين سنڌيءَ جو بندوبست آهي. ممبئي يونيورسٽيءَ مان ته ڪيترن سنڌيءَ ۾ پي ايڇ. ڊي. به ڪئي آهي. ٻنهين پرديش ۾ سنڌي ماسترن جي ٽريننگ جو پڻ بندوبست آهي. سرڪاري سطح تي مهاراشٽر ۾ سيڪنڊري ڪلاس تائين سيني وشين جا ۽ هاير سيڪنڊريءَ تائين مادر ڀاشا جا درسي ڪتاب ۽ گجرات ۾ هاير سيڪنڊريءَ تائين سيني وشين جا معياري درسي ڪتاب شايع ڪرايا وڃن ٿا. ٻئي پاسي هندي صوبن ۾ سنڌي تعليم جي حالت قياس جوڳي آهي. دهليءَ جا سڀ سنڌي ماڌيم جا

انگريزي هن ريت آهن. ايس. اي. ايس. بابا نيبراج نہ سينئر سڪنڊري سڪول جو ماڌيم هندي آهي. هن سڪول ۾ چڱي انداز ۾ غير سنڌي شاگرد پڻ تعليم حاصل ڪندا آهن. هن سڪول جي اها خاصيت آهي تہ هتي گهٽي ڀاڱي سڀ غير سنڌي شاگرد پڻ سنڌي وشيہ پڙهندا آهن. هن سڪول ۾ سنہ ١٩٩٢-٩٣ع ۾ ڪل ٧٨٠ شاگردن مان ٤٧٤ سنڌي ۽ ٣٠٦ غير سنڌي هئا جن مان ڪل ٧٤٣ شاگرد وشيہ طور سنڌي پڙهندا هئا. هن وقت (١٩٩٦-٩٧ع) هتي ڪل ٧٦٤ شاگردن مان ٤٠٢ سنڌي ۽ ٣٦٢ غير سنڌي آهن ۽ سنڌي وشيہ کڻندڙن جو تعداد ٧٤٠ آهي. ايس. اي. ايس. ڪي. ايم. هيمناڻي سيڪنڊري سڪول جو ماڌيم انگريزي آهي. هتي جي سوالنامي ۾ شاگردن جو سالوار تعداد ڪونہ ڏنو ويو آهي. رڳو اهو ڄاڻايو ويو آهي تہ هن سڪول ۾ ٢٦.٥٩ سيڪڙو سنڌي شاگرد ۽ ٧٣.٤١ غير سنڌي شاگرد آهن. ڇوڪرين جي ساڌو واسواڻي انٽرنيشنل سڪول جو ماڌيم انگريزي آهي. سوالنامي ۾ فقط سنہ ١٩٩٦-٩٧ع جي شاگردن جو تعداد ڏنو ويو آهي. هن وقت هن سڪول ۾ ڪل ١٦٠٠ شاگرد آهن جن مان ٢١٢ سنڌي آهن. هن سڪول ۾ سنڌي وشيہ پاڙهڻ جو بندوبست آهي. سوالنامي ۾ سنہ ١٩٩٢-٩٣ع جا انگ اکر ڪونہ ڏنا ويا آهن. هتي سنہ ١٩٩٣-٩٤ع ۾ ٣٦ شاگرد وشيہ طور سنڌي پڙهندا هئا ۽ هن وقت (١٩٩٦-٩٧ع) سنڌي پڙهندڙ شاگردجو تعداد ٧٢ آهي.

دهليءَ ۾ هاير سيڪنڊريءَ ۽ ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيہ کڻندڙ شاگردن جي تعداد جو جائزو وٺجي تہ خبر پوي ٿي تہ هتي سنہ ١٩٦٦ع ۾ هاير سيڪنڊري سطح تي سنڌي وشيہ کڻندڙ شاگردن جو انداز ٢٥٠ کن هو. جو سنہ ١٩٨٠ع تائين وڃي ٣٠ تي پهتو. ساڳئي نموني پهرين بي. اي. ۾ هر سال ١٥٠ کن شاگرد سنڌي وشيہ کڻندا هئا. سنہ ١٩٨٠ع ڌاري اهو تعداد گهٽجي وڃي ١٢-١٣ تي پهتو. هن وقت پڻ ڪاليجي سطح تي سنڌي کڻندڙ شاگردن جو تعداد تمام گهٽ آهي. ان جي واڌاري لاءِ ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا.

دهليءَ ۾ سنڌي ماسترن جي ٽريننگ جي ڪابہ سهوليت موجود

جي حالت بهتر آهي. راجستان جي گورنمينٽ ڪاليج ۽ ڪن ايڪڙ
ٻيڪڙ سرڪاري سڪولن کي ڇڏي ڪنهن بہ سرڪاري سنستا ۾ وشيہ
توڙي ماڌيم طور سنڌي تعليم کي اهميت ڪانہ ڏني ويئي آهي.
مهاراشٽر ۽ گجرات ۾ گهٽ ۾ گهٽ پاڳي پوري سرڪاري مالي مدد سان
خانگي سنستائن کي سڪول ۽ ڪاليج هلائڻ لاءِ همٿايو وڃي ٿو ان
ڪري ئي انهن صوبن ۾ سنڌي تعليم قائم رهي سگهي آهي. انهن
صوبن ۾ بہ جيڪي ميونسپل ڪارپوريشن جا سنڌي ماڌيم جا سڪول
آهن، شاگردن جي تعداد توڙي معيار جي خيال کان انهن جي حالت
قياس جوڳي آهي. ٻڙودي جو ئي مثال کڻجي تہ ڏسون ٿا تہ هتي
ڪارپوريشن جي ١٢ پرائمري سڪولن مان ٦ بند ٿي چڪا آهن. باقي
٦ سڪولن مان ٤ ۾ شاگردن جو تعداد وڃي ٢١ کان ٢٨ تي پهتو آهي
يعني اهي بہ بند ٿيڻ تي آهن. ڪارپوريشن جي ٻين ٻن سڪولن ۾
پڻ شاگردن جو تعداد گهٽجندو پيو وڃي. ساڳئي ئي شهر جي خانگي
سڪول هري شيوا گرلس سڪول ۾ شاگردن جو تعداد ڪافي وڌيل آهي.
اجمير وغيره ٻين شهرن ۾ پڻ ڪارپوريشن جي ۽ ٻين سرڪاري سڪولن
۾ سنڌيءَ جي حالت نيڪ ناهي. جڏهن اسان ڏٺو تہ ٻين هندي پرديشن
۾ پڻ خانگي تعليمي سنستائن ذريعي ئي ٿوري گهڻي انداز ۾ سنڌي
تعليم هلي پيئي. ڀارت جي جن سنڌي ڪالونين ۾ سنڌي خانگي
تعليمي سنستائون ڪانهن اتي سرڪاري سنستائن ۾ سنڌيءَ کي
ڪهڙي نموني لوڪپريہ بڻائي سگهجي ٿو ان ڳالهہ تي پڻ ويچار
ڪرڻو پوندو.

٣. وڏن شهرن جي ڀيٽ ۾ ننڍن شهرن ۾ حالت بهتر

مختلف مالي توڙي پنگتي دٻاون ۽ ڏيکاو پريءَ ريس سبب
دهليءَ، ممبئيءَ ۽ پوني جهڙن ٻهوڀاشي مهانگرن ۾ ڀارتي ٻولين
جي ڀيٽ ۾ انگريزيءَ جي اهميت وڌي ويئي آهي. انهن شهرن ۾
پڻ انگريزيءَ جي هوا سرنديءَ پهچنديءَ وارن ٻين مڪاني ماڻهن
وانگر سنڌي پڻ پنهنجي ٻارن کي انگريزي ماڌيم جي سڪولن ۾
موڪلڻ پسند ڪن ٿا. اڄڪلهہ ماس ميڊيا ۽ وشو واپار ۾ انگريزيءَ

سڪول پنهنجو ماڌيم مٽي چڪا آهن. ڪن سڪولن ۾ سنڌي وشيه پاڙهي ضرور وڃي ٿي پر درسي ڪتابن، امتحان جي پيپرن ۽ ماسترن جي ٽريننگ وغيره جهڙين اهم ڳالهين ڌانهن خاص ڌيان ڪونه ڏنو ويو آهي. هتي هاير سيڪنڊري ۽ ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيه کڻندڙ شاگردن جو تعداد وڃي نه جي برابر رهيو آهي. اُتر پرديش ۾ ته شروع کان ئي سنڌي ماڌيم جو هڪ به سڪول ڪونهي. آگري وغيره جي ڪن سڪولن ۾ سنڌي وشيه طور پاڙهي ته وڃي ٿي پر قابل آزموديگار ماسترن ۽ تعليمي مواد جي ڪميءَ جو اثر ٻولي سيکارڻ جي معيار تي پوي ٿو. هتي ڪنهن به ڪاليج ۾ گريجئيٽ سطح تي سنڌي نٿي پاڙهي وڃي.

مڌيه پرديش ۾ درسي ڪتاب تيار ڪرايا ويا، ماسترن کي ٽريننگ به ڏني ويئي پر سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم يا وشيه طور پاڙهڻ جي اهم ڪم کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ نه ڪو سرڪار ئي قدم کڻي ٿي ۽ نه ئي وري هتي جي سنڌين کي ئي ڪو خاص اونو آهي.

راجستان ۾ رڳو اجمير ۾ ئي سنڌيءَ جي حالت سٺي آهي. باقي ٻين شهرن ۾ سنڌي تعليم زور نه وٺي سگهي آهي. هتي سرڪاري سطح تي هن وقت تائين سنڌيءَ ۾ رڳو ڀاشا جا ڪتاب ڇاپارايا ويا آهن. ٻين وشين جا ڪتاب ڇاپائڻ جو ڪم سرڪار هٿ ئي کنيو آهي. اڃا تائين اهي ڪتاب سڪولن ۾ پهتا ڪونهن. سنڌي ماسترن جي ٽريننگ لاءِ هڪ سرڪاري مرڪز آهي پر سرڪار جي غلط نيتين سبب ان جو فائدو غير سنڌي پيا وٺن.

هندي صوبن ۾ سنڌي تعليم جي واڌاري لاءِ گنڀيرتا سان نئين سر ويچار ڪرڻو پوندو.

٢ سرڪاري سڪولن ۽ ڪاليجن جي ڀيٽ ۾ خانگي سڪولن ۽ ڪاليجن جي حالت بهتر

ڀارت ۾ سنڌي تعليم بابت ٻي ڌيان ڇڪائيندڙ حقيقت اها آهي ته هتي سرڪاري سنستائن جي ڀيٽ ۾ سنڌي خانگي سنستائن

جا جيڪي سنڌي سڪول بند ٿيا آهن اهي سنڌي ڪالونين کان پري آهن. ساڳئي نموني هتان جو سيني کان پراڻو وڏو ۽ مشهور شري لڌارام سنڌ هندو هاير سيڪنڊري سڪول هن وقت به عاليشان عمارت ۽ اتساهي ماستر هوندي شاگردن جي تعداد جي خيال کان پوين پيرن تي آهي. لڳ ڀڳ ساڳي ڪهاڻي احمدآباد جي سنڌ ماڊرن هاير سيڪنڊري سڪول جي آهي.

ٻئي پاسي ننڍن شهرن جي سنڌي ڪالونين جي سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد لڳ ڀڳ ساڳيو بيٺو آهي. ان جو مکيه ڪارڻ اِهو آهي ته ڪالونين جا ٻار خاص ڪري ڇوڪريون انهن سڪولن ۾ اوترن درجن تائين سولائيءَ سان تعليم حاصل ڪري سگهن ٿيون جيترن درجن تائين ڪالونين جي سڪولن ۾ پڙهائيءَ جي سهوليت آهي.

ان ڳالهه جا ٻيا به ڪيترا ڪارڻ هوندا جن جو جائزو وٺڻ تمام ضروري آهي.

۵. اوائلي ۽ اوچ سنڌي تعليم ڏانهن گهٽ ڌيان

سنڌي تعليم جو جائزو وٺڻ سان خبر پوي ٿي ته هن وقت ڀارت ۾ سيڪنڊري سطح تي سنڌي تعليم جي ڀيٽ ۾ سنڌيءَ جي اوائلي ۽ اوچ تعليم ڏانهن گهٽ ڌيان ڏنو ويو آهي.

ورهاڱي بعد جڏهن ڀارت ۾ سنڌي تعليم جو پايو وڌو ويو تڏهن سرڪاري ادارن توڙي خانگي سنڌي سنستائن پاران انيڪ پرائمري سڪول کولايا ويا. ان وقت نگر پالڪائن ۽ ضلع پريشدن وغيره سرڪاري سڪولن جو تعداد ڪافي وڏو هو. مختلف ڪارڻن سبب آهستي آهستي مائٽن پنهنجي ٻارن کي انهن سرڪاري سڪولن ۾ موڪلڻ بند ڪري ڇڏيو. سرڪاري سطح تي پڻ ان ڏانهن خاص ڌيان نه ڏنو ويو. اُٽلو انهن مان ڪيترا سڪول بند ڪري ڇڏيا يا وري انهن جو ماڌيم مٽي مڪاني ٻوليون ڪري ڇڏيو. سنڌي خانگي سنستائن پڻ ان مسئلي ڏانهن گنڀيرتا سان نه سوچيو. نتيجي انهن فيڊنگ سينٽرن جي بند ٿيڻ جو اثر سيڪنڊري سطح تي پڻ پيو.

جي زور سبب ملڪ جي ننڍن شهرن ۾ پڻ انگريزي جي هوا لڳڻ شروع ٿي ويئي آهي. تنهن هوندي به حاصل انگن اکرن جي آڌار تي چئي سگهجي ٿو ته هن وقت وڏن شهرن جي ڀيٽ ۾ ننڍن شهرن ۾ سنڌي تعليم جي حالت بهتر آهي. اسان ڏٺو ته دهليءَ، ممبئيءَ، ۽ پوني ۾ ورهاڱي بعد انيڪ سنڌي ماڌيم جا سڪول کولايا ويا جن ۾ هزارن جي تعداد ۾ شاگرد تعليم حاصل ڪندا هئا. پر آهستي آهستي هنن مان ڪيترن سڪولن ۾ سنڌيءَ سان گڏ انگريزي يا هندي ماڌيم جون شاخون پڻ کوليون ويون. نتيجي شاگرد سنڌيءَ بدران انگريزي ۽ هندي ماڌيم ۾ وڃڻ لڳا. آخر ڳالهه وڃي ان حالت تي پهتي جو انهن سنڌي سنسٿائن مان سنڌي ٻولي پوريءَ طرح ڌڪجي ٻاهر نڪري ويئي. اهو ته ٺيڪ اوٺيءَ کي اجهو ڏنو ۽ هن پنهنجو اٺ به آڻي تنبوءَ اندر ٻيهاريو ۽ تنبوءَ جي مالڪ کي ئي ڌڪي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو! ماڌيم جي ڳالهه ته دور رهي انهن مان ڪيترين سنسٿائن سنڌي وشيه طور پاڙهڻ به ضروري نه سمجهيو. احمدآباد، ٻڙودو ۽ اجمير ان ڳالهه جا اپواد آهن. هنن شهرن ۾ اڄ به سنڌي تعليم جو زور آهي. ٻين ننڍن شهرن جي سنسٿائن جا انگ اکر ڏيکارين ٿا ته خبر پوي ٿي ته هنن ۾ سنڌي پڙهندڙن جو تعداد وڌيو ناهي ته هرو ڀرو گهٽيو به ڪونهي. جن ٻن ٽن سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد گهٽيو آهي تن جا ڪي ٻيا خاص ڪارڻ آهن جن تي اڳتي ويچار ڪنداسين.

٢. شهرن جي وچ ۾ سڪولن جي ڀيٽ ۾ سنڌي ڪالونين جي سڪولن جي حالت بهتر

ڀارت جي جدا جدا سڪولن جو جائزو وٺندي ان ڳالهه خاص ڌيان ڇڪايو ته شهرن جي وچ ۾ سڪولن جي ڀيٽ ۾ سنڌي ڪالونين جي سڪولن جي حالت بهتر آهي. جن سڪولن ۾ سنڌي شاگردن جو تعداد گهٽيو آهي تن مان ڪيترا سنڌي ڪالونين ۾ ناهن، وچ شهر ۾ آهن يا وري انهن آستانن تي آهن جتي ڀرين چڱي انداز ۾ سنڌي رهندا هئا. پر پنهنجا نوان مڪان جوڙائڻ يا وري فسادن وغيره سبب اتان لڏي وڃي ٻين هنڌ رهيا آهن. مثال طور ٻڙودي جي ڪارپوريشن

هجي پر سنڌي شاگردن کي لازمي طور سنڌي وشيه پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو وڃي. ان هلچل سبب نئين سر ڪيترن سڪولن ۾ سنڌي وشيه طور شروع ڪئي وئي آهي. پر اڃا سيني سنڌي شاگردن کي لازمي طور ماتر ڀاشا پاڙهڻ جي ڏس ۾ پختو عملي قدم ڪو نه کنيو ويو آهي.

٧. ٽرينڊ ماسترن ۽ سڪول انسپيڪٽرن جي ڪمي

چيو ويندو آهي ته سٺي نموني پاڙهڻ جي ڏات ڪيترن کي مالڪ پاران مليل هوندي آهي تنهن هوندي به جديد زماني ۾ ڏات سان گڏ ڏانءُ پڻ ضروري آهي. ان سان سٺا ماستر بهتر بڻجي سگهن ٿا.

هن وقت ڀارت ۾ سنڌي تعليم جي حالت کي ڏسندي ماسترن جي ٽريننگ جي اهميت اڃا به وڌي وڃي ٿي. هتي اوچ تعليم ۾ سنڌي ماڌيم جو بندوبست ڪونهي. ان کان سواءِ اها به حقيقت آهي ته ڪيترا ماستر رڳو ان آڌار تي سنڌي پاڙهين ٿا ته هو سنڌي آهن. ڪين ماتر ڀاشا يا ٻيا وشيه سنڌيءَ ۾ پاڙهڻ جي خاص ٽريننگ نٿي ڏني وڃي. ان کان سواءِ تعليم جي معيار جي خيال کان هو ڪلاس ۾ ڪهڙيءَ ريت پاڙهين ٿا ان جي صحيح ڪٿ ڪري سندن رهنمائي ڪرڻ لاءِ سنڌي سڪول انسپيڪٽرن جو پڻ جوڳو بندوبست ڪونهي.

اڄڪلهه پڙهڻ پاڙهڻ جي طريقن ۾ ايترو تيزيءَ سان ڦيرو اچي رهيو آهي جو نوڪريءَ ۾ رهندي ماسترن لاءِ ضرورت موجب وقت به وقت ٽريننگ پروگرام لڳائڻ لازمي بڻجي پيو آهي. ان خيال کان ماسترن کي سنڌيءَ ۾ ٽريننگ ڏيڻ ۽ انهن لاءِ سنڌيءَ ۾ خاص تعليمي سامگري تيار ڪرڻ لاءِ ڪو جدا مرڪز ڪونهي.

جيئن اسان ڏٺو ته جتي سنڌي ماسترن جي ٽريننگ جي ٿوري گهڻي سهوليت آهي اتي پڻ غلط سرڪاري نيتين ۽ سنڌين جي لاپرواهيءَ سبب انهن جو پورو فائدو سنڌين کي نٿو ملي. ٿورائيءَ وارين ٻولين ۾ ماستر تيار ڪرڻ جي خيال کان راجستان سرڪار پاران ڪولايل ٽريننگ سينٽر ۾ سنڌيءَ جي ٥٠ سيٽن مان ٢٧-٢٨ سيٽون غير سنڌي کڻي ٿا وڃن ۽ رڳو ١٢-١٣ سنڌين کي هتي داخلا ملي سگهي

ٻئي پاسي وري ڪاليجي سطح تي پڻ سنڌي تعليم ڏانهن گهربل ڌيان نه ڏنو ويو. اهو سچ آهي نه پارت ۾ سنڌي تورائيءَ واري ٻولي هئڻ سبب اوچ تعليم جو ماڌيم نٿي بڻجي سگهي پر ڪاليجن ۾ هڪ وشيه جي روپ ۾ نه سولائيءَ سان سٺي نموني هلي سگهي ٿي.

سنڌي شاگرد پلي ڪهڙي به ماڌيم ۾ پڙهن پر هو هڪ وشيه جي روپ ۾ سنڌي پڙهي سگهن ٿا. ائين ڪرڻ سان سندن پڙهائيءَ ۾ ڪو رڪنو پيدا نه ٿيندو ۽ اوچ سنڌي تعليم کي پڻ هٿي ملندي.

هن وقت رڳو اجمير جي ٻن ڪاليجن ۽ الهاسنگر جي هڪ ڪاليج ۾ سنڌي کڻندڙ شاگردن جو چڱو تعداد آهي. باقي ٻين هنڌ اوچ سنڌي تعليم جو حال هيٺو ئي آهي. دهليءَ ۾ پهرين ڏيڍ سو کن شاگرد بي. اي. ۾ سنڌي کڻندا هئا. هن وقت وڃي اهو انگ پارهن-ٻارهن تي پهتو آهي. گجرات ۾ سڪولي سطح تي سنڌي شاگردن جو تعداد نه تمام وڏو آهي پر ان ڀيٽ ۾ ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيه کڻندڙ شاگردن جو تعداد نه جي برابر آهي. مڌيه پرديش ۽ اتر پرديش جي ڪنهن به ڪاليج ۾ سنڌي پاڙهن جو بندوبست ڪونهي. ان جو اثر انهي جي سڪولي تعليم ۽ ٻوليءَ جي واڌاري تي پوڻ سياويڪ آهي.

٦. سنڌي ماڌيم بدران وشيه پاڙهڻ تي زور

جڏهن اسان ڏٺو نه دهليءَ، ممبئيءَ، پوني، پمپريءَ ۽ گانڌيڌام وغيره ڪيترن آستانن تي سنڌي ماڌيم جو شاخون پوري طرح بند ڪيو وييون آهن يا وري بند ٿيڻ تي آهن. ان حالت کي منهن ڏيڻ لاءِ ڪيترا تعليمدان ۽ سنڌيءَ جا گهڻ گهريا ان نتيجي تي پهتا آهن نه انهن سنستائن ۾ سنڌي شاگردن کي لازمي طور ماتر ڀاشا هڪ وشيه جي روپ ۾ پاڙهي وڃي. ان سان گڏو گڏ هاڻي سنڌين ۾ اها به سجاڳي آئي آهي نه جتي به سنڌي تعليمي سنستائون آهن يا وري چڱي تعداد ۾ سنڌي رهن ٿا اتي جي سڪولن جو ماڌيم پلي ڪهڙو به

تائين سرڪار توڙي سنڌي خانگي سنستائن ٺنيبرتا سان ويچار ڪري ان ڏس ۾ ڪي عملي قدم کڻڻا آهن جن سان شاگردن کي پنهنجو ماڌيم مٽڻ ۾ ڪا ڏکيائي نه ٿئي.

اگر ڀارت ۾ سنڌي تعليم قائم رکڻي آهي ته ان اهم ڳالهه تي پڻ ويچار ڪرڻو پوندو.

١٠. سنڌي لائبرريءَ جي سهوليت جي خيال کان سنڌي تعليمي سنستائن جي حالت بهتر

ڀارت ۾ گهڻي ڀاڱي سنڌي تعليمي سنستائون خانگي مئنجمينٽس پاران هلايون وڃن ٿيون. بين تعليمي سنستائن جيان هنن کي پڻ نيم موجب پوري سرڪاري گرانٽ ملي ٿي. ان سان گڏو گڏ سنڌي سماج پاران پڻ چڱي مالي مدد ملي ٿي ان ڪري انهن سنستائن وٽ پنهنجو سٺيون عمارتون ۽ ٻيو سهوليتون آهن. ڪين گهرج موجب سٺيون لائبرريون، ليبوٽريون ۽ ڪامپيوٽر سينٽر قائم ڪرڻ ۾ خاص ڏکيائي پيش نٿي اچي.

سوالنامن ذريعي حاصل ڄاڻ جي آڌار تي سنڌي لائبررين جو جائزو وٺڻ سان خبر پوي ٿي ته ٻن چئن سڪولن کي ڇڏي سيني سنستائن ۾ هزارن جي تعداد ۾ سنڌي ڪتاب آهن. وٽن سنڌي اخبارون ۽ مخزنون پڻ اچن ٿيون. ان ريت هنن سنستائن ۾ سنڌي لائبررين جي حالت تسلي بخش آهي. ها باقي سوال اهو آهي ته هنن مان ڪيترين سنستائن ۾ ڪهڙيءَ ريت انهن لائبررين کي سنڌي تعليم سان جوڙي ماسترن ۽ شاگردن ۾ سنڌي ڪتاب پڙهڻ جو چاهه پيدا ڪيو پيو وڃي؟ لڳي ٿو ان ڳالهه ڏانهن پورو ڌيان نٿو ڏنو وڃي.

ڀارت ۾ سنڌي تعليم کي وري اوج تي رسائڻ لاءِ مٿي ڄاڻايل حقيقتن کي صحيح پس منظر ۾ سمجهي وهنواري نظريو اپنائي کي عملي قدم کڻڻا پوندا

❁❁❁

ٽي. الهاسنگر جي سيواسدن ڪاليج آف ايڊيوڪيشن ۾ سنڌيءَ ۾ ڊپلوما ڪرڻ جي سهوليت آهي پر هن وقت هڪ به شاگرد اِن جو فائدو نٿو وٺي. ٻئي پاسي ڪيترين سنڌي سنستائون پنهنجي سڪولن ۾ سنڌي قائم رکڻ چاهين ٿيون، خاص ڪري وشيہ طور سنڌيءَ کي لوڪپريہ بڻائڻ لاءِ چاهہ ڏيکارين ٿيون پر کين ٽريڊ سنڌي ماستر نٿا ملن. ان ڳالهہ ۾ کهڙيءَ ريت ڦيرو آڻي سگهجي ٿو؟ ان تي ويچار ڪرڻو پوندو.

٨. درسي ڪتابن ۽ ٻيءَ تعليمي سامگريءَ جي ڪمي

گجرات ۽ مهاراشٽر ۾ ٻين ٻولين سان گڏو گڏ سنڌيءَ ۾ پڻ سڪولي سطح تي سيني وشين جا درسي ڪتاب تيار ڪرايا وڃن ٿا. مڌيہ پرديس ۾ سنڌيءَ ۾ ٥ درجي تائين سيني وشين جا ۽ ٨ درجي تائين ماتر ڀاشا جا ڪتاب شايع ڪيا ويا آهن. راجستان ۾ تمام وڏي تعداد ۾ سنڌي ماڌيم ۾ شاگرد تعليم حاصل ڪن ٿا پر درسي ڪتابن ڏانهن سرڪار خاص ڌيان ڪونہ ڏنو آهي. هاڻي فقط ڀاشا جا ڪتاب شايع ڪرايا ويا آهن ۽ وشين جا ڪتاب اڃا تيار ٿي رهيا آهن. ٻين صوبن ۾ هميشهہ درسي ڪتابن جي ڪمي رهي آهي ۽ حوالن جي ڪتابن ڏانهن پڻ خاص ڌيان ڪونہ ڏنو ويو آهي. ان جي علاوا سڪولي درسي ڪتابن کي ڇڏي شاگردن جي قوت ۽ ضرورت کي ڌيان ۾ رکي سنڌيءَ ۾ مددي تعليمي سامگري بلڪل تيار ڪانہ ڪرائي ويئي آهي.

اها بہ هڪ حقيقت آهي تہ درسي ڪتابن جي ورهست ڏانهن خاص ڌيان نٿو ڏنو وڃي. ٻن ٽن شهرن کي ڇڏي ڀارت ۾ سنڌي ڪتابن جا دڪان ڪونهن. اهي پڻ مختلف ڪارڻن سبب سنڌي درسي ڪتاب رکڻ ۾ ڪيٻائين ٿا. نتيجن شاگردن کي وقت تي ڪتاب نٿا ملي سگهن جنهن جو اثر پڙهڻ/ پاڙهڻ تي پوي ٿو.

٩. ماڌيم مٽيندڙ شاگردن جي آئيندي جو اونو ڳهت

ڀارت ۾ سنڌي ٿورائيءَ واري ٻولي هئڻ سبب دستوري تعليم جي ڪنهن نہ ڪنهن ڏاڪي تي ماڌم مٽڻو ئي ٿو پوي. پر هن وقت

پاڻي پنهنجي ٻارن کي سنڌي ماڊيم جي سڪولن ۾ ئي موڪليندا هئا. پر پوءِ سندن مالي حالت بهتر هئڻ سبب سندن لاڙو انگريزي ماڊيم ڏانهن وڌڻ لڳو. وڏن شهرن ۾ ٻين قومن جيان هو پڻ پنهنجي ٻارن کي انگريزي ماڊيم ۾ داخلا وٺائڻ جي ريس ڪرڻ لڳا. ٻين قومن جي لهه وچڙ ۾ اچڻ سبب کين ائين محسوس ٿيڻ لڳو ته ٻارن ۾ سنڌي تعليم جي ڪا خاص اهميت ڪانهي. ٻئي پاسي کين روزگار، رتبي ۽ ڏيکاو جي خيال کان ٻارن کي انگريزي ماڊيم ۾ موڪلڻ وڌيڪ فائديمند پاسجڻ لڳو. هو ائين سوچڻ لڳا ته اوچ تعليم ۽ سرڪاري توڙي خانگي ادارن ۾ نوڪريءَ جي خيال کان انگريزيءَ جي اهميت وڌيڪ آهي. ان ڪري ڪيترين سنڌي سنستائن پنهنجي سڪولن ۾ انگريزي ماڊيم جون شاخون شروع ڪيون. نتيجي سنڌي ماڊيم ۾ شاگردن جو تعداد ويو گهٽجندو ۽ ڪيترن هنڌ ته سنڌي ماڊيم پوري طرح بند ٿي ويو. ايتروئي نه انهن سنستائن سنڌي وشيه پاڙهڻ ڏانهن به خاص ڌيان ڪونه ڏنو.

ڪجهه حد تائين اهو سچ آهي ته اڄ سماج ۾ انگريزيءَ جي اهميت وڌيل آهي پر جي سنڌي ماڊيم جي سڪولن ۾ جديد طريقن سان انگريزي وشيه طور پاڙهي وڃي ته شاگردن کي اڳتي هلي اوچ تعليم ۾ داخلا يا روزگار ملڻ ۾ خاص ڏکيائي نه ٿيندي. جيئن اسان گجرات جو مثال ڏنو ائي هاير سيڪنڊريءَ ۾ سنڌي ماڊيم وارن شاگردن کي ميڊيڪل ۽ انجنئرنگ ۾ سٺي تعداد ۾ داخلا ملي آهي. سچ آهي ته سنڌي ماڊيم ۾ سٺي نموني پڙهيل ٻارن کي وشيه جي صحيح معنيٰ ۾ ڄاڻ ملي ٿي ۽ هو مارڪون به سٺيون کڻن ٿا جنهن سبب آڏار تي کين ميرٽ جي آڌار تي داخلا ملي وڃي ٿي.

٢. سنڌي تعليم سبب روزگار جا وجهه گهٽ

سنڌيءَ کي پنهنجو ڪو صوبو نه هئڻ ۽ هر هنڌ ٿورائيءَ ۾ هئڻ سبب ان ٻوليءَ جو استعمال سرڪاري ڪاروبار ۾ نٿو ڪيو وڃي ان ڪري ائين چيو ٿو وڃي ته سنڌيءَ ۾ تعليم حاصل ڪرڻ سان روزگار نٿو ملي.

باب ٽيون

سنڌي تعليم - ڪي مشڪلاتون

ڀارت جي وڌان دوارا سڀ سهوليتون ملنديون به مختلف سببن ڪري هتي اڏ ڪان به وڌيڪ سنڌي ٻار پنهنجي مادري زبان ۾ ڪنهن به سطح تي تعليم حاصل نٿا ڪري سگهن. جڏهن اسان ڏٺو ته ورهاڱي بعد پنهنجي انساه ۽ سرڪاري سهوليتن سبب انيڪ سنڌي سڪول کولايا ويا. سماج جي هر طبقي انهن سڪولن کي همٿايو به. هزارين ٻار سنڌي ماڌيم ۾ پڙهڻ لڳا. پر پوءِ آهستي آهستي سنڌي ٻوليءَ ۾ تعليم جو واڌارو رڪجي ويو. الٽو وڏن شهرن ۾ ته ان جو واڌو لڳ ڀڳ ختم ٿي ويو. اسين هت ٿوري ۾ انهن مکيه مشڪلاتن تي ويچار ڪنداسين جن جو سڌي يا اڻ سڌي نموني سنڌي تعليم تي اثر پيو.

١. انگريزيءَ جو وڌندڙ زور

دستوري تعليم جي کيتر ۾ انگريزيءَ جي وڌندڙ زور جو اثر نه رڳو سنڌيءَ تي پر سڀني ڀارتي ٻولين تي پيو آهي. اڄڪلهه انگريزيءَ جو اهڙو ته واءُ لڳو آهي جو هر قوم جا ماڻهو؛ ٿوڙي هو ٿورائيءَ ۾ آهن يا گهڻائيءَ ۾ پنهنجي ٻارن کي انگريزي ماڌيم ۾ پاڙهڻ چاهين ٿا. مثال طور ڪيرلا ۾ تعليم جو سڀ کان وڌيڪ زور آهي، اتي پڻ وڏي تعداد ۾ شاگرد نه رڳو انگريزي ماڌيم ۾ پڙهن ٿا پر دستوري تعليم جي ڪنهن به سطح تي هو پنهنجي مادري زبان وشيه طور به نٿا پڙهن.

اڄ ٿورائيءَ وارن جي حالت ته اڃا به قياس جوڳي آهي. ڀارت جي وڏن شهرن ۾ ڪرايل هڪ سروي موجب هتي ٿورائيءَ وارن جا فقط ست اٺ سيڪڙو ٻار ئي ڪنهن سطح تي پنهنجي ماتر ڀاشا پڙهي سگهن ٿا.

اسين سنڌي تعليم تي ويچار ڪريون ته اسان کي خبر پوي ٿي ته پهرين جتي سنڌي تعليم جون سهوليتون هيون اتي مائٽ ٻيٽي

آهي.

۴. ٽڙيل پکڙيل قوم هئڻ سبب سنڌي تعليم جون سهوليتون گهٽ:

ڀارت ۾ سنڌي قوم نه رڳو ٿورائيءَ ۾ آهي پر سڄي ملڪ ۾ ٽڙيل پکڙيل پڻ آهي. اسان کي ياد رکڻ گهرجي ته ڀارت ۾ قوم جي زنده رهڻ جو سڄو دارو مدار پختن پنهنجي ناتن ۽ ٻوليائي سڃاڻپ قائم رکڻ تي ئي آهي. اهو ڏٺو ويو آهي ته سنڌي جتي به ننڍين وڏين ڪالونين ۾ رهن ٿا اتي ٿوري گهڻي انداز ۾ پنهنجي ماتر ڀاشا جو استعمال ڪن ٿا. پر ڪيترن هنڌ مختلف ڪارڻن سبب چاهيندي به هو پنهنجي ٻارن کي سنڌي تعليم نٿا ڏياري سگهن.

ٻي ڳالهه ته ڌنڌي روزگار يا ڪمائيءَ ۾ واڌاري سبب وڏي تعداد ۾ هو سنڌي ڪالونين ڇڏي پري وچي مڪاني ماڻهن جي وچ ۾ رهيا آهن. ان جو اثر پڻ سنڌي سڪولن تي پيو آهي. گهڻي ڀاڱي هو سمجهن ٿا ته بنا سنڌي تعليم جي ئي ٻارن جو ڪم هلي پيو ان ڪري هو ان ڳالهه کي وڌيڪ سنجيدگيءَ سان نٿا کڻن. ڪين اها سڌ ڪانهي ته هو پنهنجو پاڙون پاڻ ئي ڪٽي رهيا آهن.

۵. سنڌي ماسترن ۽ تعليمدانن جي کوٽ:

شروع ۾ جتي به سنڌي ماڌيم جا سڪول کليا اتي گهربل تعداد ۾ سنڌيءَ جا چاڙهو ماستر هئا. ضرورت ان ڳالهه جي هئي ته ٽرينڊ سنڌي ماسترن جي پورت لاءِ خانگي ڪاليج کولائي خاص سنڌي ماسترن جي ٽريننگ جو جوڳو بندوبست ڪيو وڃي ها. ان ڏس ۾ ڪو سنجيدگيءَ ڀريو قدم کڻڻ ڪونه کنيو ويو. جدا جدا صوبن ۾ کهڙي نموني سنڌي ماسترن جو بندوبست ڪيو وڃي ان ڳالهه پڻ پورو ڌيان ڪونه ڏنو ويو. اهڙن سنڌي تعليمدانن جي پڻ ضرورت هئي جي سرڪاري نيتين ۽ رخ تي نظر رکي گهرج موجب قدم کڻي هر حالت ۾ سنڌي تعليم قايم رکڻ جي پوري ڪوشش ڪن ها. جتي اهڙا تعليمدان سجاڳ رهيا اتي انيڪ مشڪلاتون هوندي به سنڌي تعليم قائم رکي

هتي اسان کي اها ڳالهه ياد رکڻ گهرجي تہ ڀارت ۾ سنڌي ماڌيم سکولي سطح تي ئي آهي. اوچ تعليم لاءِ انگريزي يا ٻي مکيہ مکاني ٻوليءَ جو استعمال ڪيو وڃي ٿو. اها هڪ سچائي آهي تہ سنڌي ننڍين نوڪرين ۾ نٿا وڃن. گهڻي ڀاڱي هو اوچ تعليم حاصل ڪري وڏين نوڪرين ۾ وڃڻ چاهين ٿا يا وري پنهنجو ننڍو وڏو ڪاروبار هلائڻ پسند ڪن ٿا.

ڀوڳياشي هئڻ سبب جتي هو رهن ٿا اتي جي مکاني ٻولين تي سندن چڱو ضابطو رهي ٿو ۽ انهن ٻولين جي ماڌيم سان اوچ تعليم حاصل ڪرڻ ۾ ڪين خاص ڏکيائي نٿي ٿئي. باقي جيتري قدر انگريزيءَ جو سوال آهي. ان جو واهپو ڪن وڏن شهرن تائين ئي محدود آهي. جي سڪولن ۾ انگريزي وشيہ پاڙهڻ تي خاص ڌيان ڏنو وڃي ۽ / يا سنڌي سنستائن پاران گهرجائو شاگردن لاءِ انگريزيءَ جا خاص ويڪيشن ڪلاس لڳايا وڃن تہ انگريزي ماڌيم ۾ اوچ تعليم حاصل ڪرڻ ۾ ڪين وڌيڪ ڏکيائي ڪانہ ٿيندي.

۳. ماڌيم مٽڻ جو مونجهارو

ڀارت ۾ سنڌي ٿورائيءَ واري ٻولي هئڻ سبب شاگردن کي لازمي طور تعليم جي ڪنهن نہ ڪنهن سطح تي ان کيتر جي مکيہ ٻوليءَ جي ڌارا ۾ جڙڻو ئي ٿو پوي. ٻين لفظن ۾ چئجي تہ ڪين ماڌيم مٽڻو ئي ٿو پوي. جن هنڌ رڳو سنڌي پرائمري سڪول آهن اتي هاءِ سڪولن ۾ داخلا وٺڻ وقت ڪين ماڌيم مٽڻو ٿو پوي جتي وري سنڌي ماڌيم جا سيڪنڊري سڪول آهن اتي هائير سيڪنڊري ۽ ڪاليجي سطح تي شاگردن کي ماڌيم مٽڻو ٿو پوي. ان مسئلي تي گنڀيرتا سان ويچار نہ ڪيو ويو آهي ان ڪري هڪدم ماڌيم مٽڻ سبب شاگردن جي تعليم تي اثر پوي ٿو ۽ ڪن حالتن ۾ تہ هو اڌ ۾ ئي پڙهائي ڇڏي ٿا ڏين. ان سبب ڪيترا مائٽ پنهنجي ٻارن کي سنڌي ماڌيم ۾ موڪلڻ ۾ هٻڪن ٿا. هو سوچين ٿا تہ اڳتي هلي تہ سندن ٻارن کي ماڌيم مٽڻو ئي آهي ان ڪري ڇو نہ شروع کان ئي ان ماڌيم جي سڪول ۾ تعليم وٺن جنهن ۾ ڪين اوچ تعليم حاصل ڪرڻي

ڇو جو اها سنڌن مادري ڀاشا آهي. ڪين پنهنجي ٻوليءَ جي بناوت ۽ جدا جدا وشين جي ٽيڪنيڪي لفظن ۽ انهن ۾ سمايل معنيٰ جي گهربل ڄاڻ نه رهي جنهن جو اثر تعليم جي معيار تي پوي ٿو.

گهڻي ڀاڱي سرڪاري سنڌي سڪولن جو معيار، ماحول ۽ بندوبست پبلڪ سڪولن جهڙو ڪونهي. نه وٽن سٺا ماستر آهن، نه ئي وري سٺو فرنيچر يا معياري تعليمي سامگري آهي. ان ڪري مائٽ پنهنجي ٻارن کي انهن سڪولن ۾ داخلا ڏيارڻ پسند نٿا ڪن.

انهن سڪولن ۾ تعليم جي ڪٽ ۽ رهنمائيءَ لاءِ پورو بندوبست پڻ ڪونهي. مثال طور هن وقت راجستان ۾ ٿورائيءَ وارين ٻولين لاءِ فقط هڪ ڊسٽرڪٽ ايڊيوڪيشن آفيسر مقرر ڪيو ويو آهي ۽ سندس هيڊ ڪوارٽر جوڌپور آهي جڏهن ته ٿورائيءَ وارن جا پنجويهن ڪان به وڌيڪ سڪول اجمير ۾ آهن.

گهڻي ڀاڱي ماسترن کي پنهنجي ٻوليءَ جي بناوت ۽ وشين جي ڄاڻ گهٽ آهي. ڪين ان ڳالهه جي پڻ پوري ٽريننگ ڪانه ملي سگهي آهي ته ڪهڙن جديد طريقن سان شاگردن ۾ ٻوليءَ جي هنرن ۽ وشين جي گيان جي اظهار جي قوت پيدا ڪري سگهجي ٿي.

ڪي خانگي سڪول ٻارن کي مفت ڪاپيون، ڪتاب، ڊريسون ۽ ٻيون سهوليتون ڏيئي سنڌي ماڌيم جا سڪول هلائين پيا پر انهن سڪولن ۾ گهڻي ڀاڱي غريب طبقي جا ٻار داخلا وٺن ٿا. امير طبقي وارا انهن سڪولن جي مالي مدد ته ڪن ٿا پر پنهنجي ٻارن کي انگريزي ماڌيم جي سڪولن ۾ ئي موڪلين ٿا. اها ڳالهه سڀني سڪولن سان لاڳو نٿي ٿئي. هر لحاظ کان ڪيترائي تمام سٺا سنڌي ماڌيم جا خانگي سڪول آهن جن ۾ هر طبقي جا ٻار داخلا وٺن ٿا. ٻڙودي جو هري سوا سڪول ان جو سٺو مثال آهي.

جي اسان کي سنڌي تعليم لوڪپريه بڻائڻي آهي ته رٿائتي نموني ان جي وصفي واڌاري ڏانهن ڌيان ڏيڻو پوندو.

سگهيا. جتي صحيح رهنمائي نہ ملي، اتي بيون سهوليتون هونديون بہ سنڌي تعليم لوڪپريہ نہ ٿي سگهي. مثال اجمير ۾ پهرين سنڌي تعليم پوري زور تي هئي پر اجمير جي راجستان ۾ شامل ٿيڻ بعد سرڪاري سڪولن ۾ سنڌي ماڌيم بند ٿيڻ لڳو. ان اوکيءَ گهڙيءَ ۾ اتي جي سنڌي تعليمدانن پنهنجو رت ست ڏيئي خانگي سنڌي سڪول کولائي سنڌي تعليم کي وري اوج تي رسايو. ڀئي پاسي مڌيہ پرديش ۾ ٿورائيءَ وارين ٻولين ۾ پرائمري ماڌيم ۾ تعليم کي همٿائڻ لاءِ سرڪار درسي ڪتاب تيار ڪرايا ۽ وڏي انداز ۾ سنڌي ماسترن لاءِ اورنٽيشن پروگرام لڳايا پر صحيح رهنمائيءَ جي ڪميءَ سبب هتي سنڌي تعليم جي اڄ بہ قياس جوڳي حالت آهي. ساڳي نموني دهليءَ ممبئيءَ ۽ پوني وغيره وڏن شهرن جي سڪولن ۽ ڪاليجن ۾ سنڌي وشيہ سولائيءَ سان هلائي سگهجي ها. پر ان اهم ڳالهہ ڏانهن اتان جي تعليمدانن ڪو خاص ڌيان ڪونہ ڏنو. هاڻي جڏهن هنن وڏن شهرن ۾ سنڌي ماڌيم جو زور بلڪل گهٽجي ويو آهي اتي جي سنستائن ۾ وشيہ طور سنڌي پاڙهڻ لوڪپريہ بڻائڻ جي هلچل شروع ٿي ويئي آهي. پر ان لاءِ ڪين ٽرينڊ سنڌي ماستر نٿا ملن. اها مشڪلات دور ڪرڻ لاءِ ڪي عملي قدم کڻڻ گهرجن.

٦. سنڌي تعليم جو گهٽجندڙ معيار

جئن اسان ڏٺو تہ ڀارت ۾ ڪٿي بہ ڪاليجي سطح تي سنڌي ماڌيم جي سهوليت ڪانهي. ان ڪري سنڌي ماستر سنڌيءَ ۾ ڪنهن بہ وشيہ جي پڙهائي رڳو سيڪنڊري يا وڌ ۾ وڌ هاير سيڪنڊري سطح تائين ڪري سگهن ٿا. ٻي ڳالهہ تہ مقرر درسي ڪتابن جي علاوا سنڌيءَ ۾ جدا جدا وشين جي حوالن جا ڪتاب بلڪل ڪونهن. ان جو اثر سنڌي تعليم جي معيار تي پوي ٿو. شروع ۾ سنڌي ٻوليءَ جا چاڙهو هئا. اڄ تہ ڪيترين حالتن ۾ ائين بہ ڏٺو ويو آهي تہ ماستر ڪنهن بہ سطح تي سنڌي پڙهيا ئي ڪونهن يا وري هڪ وشيہ طور ئي پڙهيا آهن؛ هنن باقي سموري تعليم ٻيءَ ڪنهن ٻوليءَ جي ماڌيم سان ئي پوري ڪئي آهي تنهن هوندي بہ هو سنڌيءَ ان ڪر ٿا پاڙهين

ماستر مقرر ڪري سگهجن ٿا جن گريجوئيٽ يا پوسٽ گريجوئيٽ سطح تي سنڌي پڙهي هجي. عجب جي ڳالهه اها آهي ته هتي ڪنهن به يونيورسٽيءَ يا ڪاليج ۾ سنڌي تعليم جو بندوبست آهي ئي ڪونه ته سنڌي ماستر ڪٿان ايندا؟

اتر پرديش ۾ سرڪار پاران سنڌي ساهت اڪادمي کولڻ جي تياري هلي رهي آهي پر هن صوبي ۾ سنڌي تعليم ڏانهن بلڪل ڌيان نه ڏنو ويو آهي. ڪن ٿورن خانگي سڪولن ۾ وشيه طور سنڌي پاڙهي پيئي وڃي پر ان لاءِ نڪو ٽرينڊ ماستر آهن نه ئي وري معياري تعليمي سامگري آهي. اگر اتي جي سنڌين کي سنڌي لکڻ پڙهڻ ئي نه ايندو، ڪين سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت جي ڄاڻ ئي نه هوندي ته ليکڪ ۽ پاٺڪ ڪٿان ايندا؟

ان جو اهو مطلب ناهي ته گجرات ۽ مهاراشٽر ۾ سنڌي تعليم بابت مشڪلاتون آهن ئي ڪانه. گجرات ۾ هاير سيڪنڊريءَ تائين سنڌي ماڌيم آهي پر هاير سيڪنڊري امتحانن لاءِ بورڊ جا پيپر سنڌيءَ ۾ نه ٿا ڇپجن. رڳو شاگردن کي جواب سنڌيءَ ۾ لکڻ جي ڇوٽ آهي. ٻي ڳالهه ته سڪولي تعليم جي پيٽ ۾ هتي ڪاليجي سطح تي سنڌي تعليم ڏانهن پورو ڌيان ڪونه ڏنو ويو آهي.

مهاراشٽر ۾ سرڪاري سنڌي پرائمري سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد ڪافي گهٽجي ويو آهي. اسان کي ياد رکڻ گهرجي ته اهي سڪول ئي سنڌي هاءِ سڪولن لاءِ فيڊنگ سينٽرن جو ڪم ڪندا هئا. ٻي ڳالهه ته هاڻي نئين تعليمي نيتيءَ موجب سيڪنڊري سطح تي هتي جي سيني شاگردن کي لازمي طور مرهٽي وشيه پڙهڻي پوندي. اها ڳالهه ته نيڪ آهي پر ان سبب هتي جي هندي ماڌيم جي سڪولن ۾ شاگردن کي سچي پيپر يا ڪمپوزٽ ڪورس ۾ سنڌي وشيه کڻڻ جي سهوليت نٿي ملي سگهي. ان جو اثر ودرڀ جي هندي ماڌيم هلائيندڙ سنڌي سنسٿائن تي پيو آهي. ان بابت هنن مهاراشٽر سرڪار جي تعليم کاتي سان ڪافي لک پڙهه ڪئي پر وريو ڪجهه به ڪين. هاڻي مجبورن کين پنهنجو حق حاصل ڪرڻ لاءِ هاءِ ڪورٽ

۷. سرڪاري بي رخي ۽ سنڌي سنستائن جو غير ذميدارانا نظريو

ڀارتي وڌان موجب ٻوليائي ٽورائيءَ وارن کي اوائلي تعليم پنهنجي مادري ٻوليءَ ۾ حاصل ڪرڻ جو حق آهي. سنڌي ڀارت جي هڪ مکيه ٻوليءَ جي روپ ۾ اٺين شيڊيول ۾ شامل ڪري ورتي وئي آهي. سنڌيءَ جي واڌاري لاءِ وڪاس پرشد ۽ صوبائي اڪاڊميون پڻ برپا ڪيون ويون آهن. ايتريون سڀ سهوليتون هوندي به وهنوار ۾ سنڌيءَ جي واڌاري لاءِ خاص طور سنڌي تعليم جي اوسر لاءِ پختا عملي قدم ڪونه کنيا ويا آهن. اهو ڏٺو ويو آهي ته جن هنڌ تعليمي سنستائون، سڌو سرڪاري تعليم کاتن جي زيردست هلن ٿيون اتي سنڌي تعليم جي ڦهلاءُ توڙي وصفي واڌاري ڏانهن گهٽ ڌيان ڏنو ويو آهي. ان ڪري ئي گجرات ۽ مهاراشٽر جي ڀيٽ ۾ مڌيه پرديش، اُتر پرديش ۽ راجستان (اجمير جي ڪن خانگي سنستائن جي علاوا) سنڌي تعليم جو زور گهٽ آهي. راجستان جي سرحد تي جيسلمير- باڙمير ايراضيءَ ۾ چڱي انداز ۾ سنڌي رهن ٿا. ڪين سنڌيءَ کان سواءِ ٻي ڪابه ٻولي نٿي اچي. هنن لاءِ ڪن هنڌ شروع ۾ سنڌي ماڌيم جا سڪول کولايا به ويا پر آهستي آهستي انهن جو ماڌيم مٽي هندي ڪيو ويو. اتي جي باشندن کي نه چاهيندي به مجبورن پنهنجي مادري زبان جي تعليم تان هٿ کڻڻو پيو. اڄ به هو سنڌي پڙهڻ چاهين ٿا رڳو سرڪار تي زوربار آڻي ڪين گهربل سهوليتون وڌارائي ڏيڻ جي ضرورت آهي. ساڳئي نموني اسان ڏٺو ته اجمير جي ٽيچرس ٽريننگ سينٽر ۾ سنڌين لاءِ مقرر سيٽون گهٽي پائي غير سنڌي کڻي ٿا وڃن.

مڌيه پرديش ۾ ٽورائيءَ وارن کي مادري زبان ۾ تعليم ڏيڻ لاءِ درسي ڪتاب تيار ڪرايا ويا؛ ماسترن کي خاص ٽريننگ ڏياري ويئي پر سڪولن ۾ سنڌي تعليم لاڳو ڪرڻ لاءِ ڪوبه عملي قدم ڪونه کنيو ويو آهي. سيڪنڊري سڪولن ۾ ٿورا گهڻا شاگرد وشيه طور سنڌي کڻڻ چاهين ٿا پر هتي جي نيم موجب ان لاءِ ريگيولر بيسس تي اهي ٿي

نئران عمارتن ۾ هيٺ ء مٿي وارا ماڙا
ڪونهن.
ساڳئي ماڙي تي ٻيا فليٽ به عدم موجود
آهن
۽ زمين آسمان جي وچ ۾
صرف سندس فليٽ جو فانوس ٽنگيو پيو
آهي،
۽ ڪاري ڪاري سمنڊ جون ڇوليون
باقي اُن فانوس جي روشني پڻ ڳرڪائڻ
لاءِ
سرگردان آهن....

هو مندر ۾ گايتريءَ جو منتر
ٻين جا منهن تڪي پڻ پڻ ۾ پڙهي ٿو،
ڇاڪاڻ ته ڪيس اِهو منتر ڪڏهن به ياد
نه رهيو آهي،
لڪائي ۾ پوڙيءَ مٿان پوڙي ائين اُچاري
ٿو،
جيئن ٻين سان گڏ چپ هلائي
سندس ڪم هلي وڃي،
جو سندس سمرڻ ۾ ڪا به پوري پوڙي
ڪڏهن نه رهي آهي؛
مسيت ۾ ٻين کي ڏسي گوڏا کوڙي ٿو
پر آيتون ڪون ٿو پڙهي
سبب، سندس تلفظ ڪڏهن به تسليم نه
ڪيو ويو آهي..
پرسان واري ڪمري ۾
سندس نندڙ پٽ وڪرم عرف وڪي
پنهنجن يارن جي وچ ۾ نچي نچي

جو در کڙڪائڻو پيو آهي.

سنڌي تعليم جي موجوده حالت لاءِ سرڪاري بي رخيءَ سان گڏو گڏ سنڌي تعليمي سنستائون پڻ جوابدار آهن. هو چاهين ته حقيقت شناس بڻجي ان ڏس ۾ گهڻو ڪجهه ڪري سگهن ٿيون.

جي پارت ۾ سنڌي تعليم قائم رکڻي آهي؛ ان کي وڌائڻو ويجهائڻو آهي ته سرڪار کي ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا ۽ ان لاءِ سنڌي سنستائن کي پڻ سجاڳ رهي پنهنجي ذميواري نباهڻي پوندي.

٨. قوم جو پنهنجي ٻوليءَ ڏانهن لاپرواهيءَ نا اُميديءَ ڀريو نظريو

اڄ جي حالت جي اها هڪ حقيقت آهي ته سنڌين هنني پاڻ کي ٽانئڪو ڪرڻ جي ڪشمڪش ۾ پنهنجي ٻوليءَ جي اهميت ڏانهن لاپرواهيءَ وارو رخ اپنايو. مها نگرن ۾ ته ڪين نه پنهنجو ماضي ياد رهيو آهي نه وري مستقبل جو ڪو اونو اٿن. ان جو بيان ڊاڪٽر موتي لعل جوتواڻيءَ سنڌي پرنسيپالن جي ڪانفرنس جي مرڪزي تقرير ۾ پنهنجي ڪوتا ذريع هن ريت ڪيو آهي.

ڊي. داس سپيءَ جي شام

مرين ڊرائيو جي هڪ فلڪ بوس عمارت جي
الائجي ڪائين؟
شايد نائين ماڙي تي
هائي، اِجهو هائي ڪان ٿي
ڍولڻ داس سيرومل سپاهيمالاڻيءَ جي پيديءَ جي پائيوار
ڊي. داس سپيءَ جي اکين ۾
سامهون دور درو ناڻين ڦهليل سمنڊ ترڻ
لڳو آهي؛
ڪيس محسوس ٿئي ٿو

۽ جاتيءَ جي مهان نيتا سان گڏ بيٺو آهي.
هاڻو، اِن ڳالهہ کي گهڻو وقت ڪين ٿيو جڏهن
هتي هڪ شاهي سنڌي مجموعو لڳو هو
۽ مجموعي باز
پرانت جي اڳواڻ/ مکيہ مهمان سان
سندس واقفيت ڪرائيندي چيو هو:
هن سان ملو، هيءُ سنڌي آهي،
ڪافي پيسي وارو آهي،
پر تازو هڪ وڏي حادثي ۾
سندس يادداشت کوهجي ويئي،
هاڻي کيس ڪجهہ بہ ياد نہ اهي
نہ اتهاس، نہ پرمپرا
نہ ساهتيہ، ۽ نہ وري سنسڪرتي،
کيس ڪجهہ ڪين کپي
نہ ماضي نہ آئيندهہ
نہ آسمان، ۽ نہ وري ڌرتي....
هو هن پيڙ ۾ بس هن پل جيئي ٿو....
هيڏانهن هو پنهنجي ’موئن جو دڙو‘ چهري تي
هڪ خوشگوار مشڪ جو لاش کنيو بيٺو رهيو هو
۽ هوڏانهن مکيہ مهمان ۽ مجموعي باز
پڻ
پنهنجن چهرن تي هڪ شرير مشڪ ٽڱي ڇڏي هئي
۽ ’ڪلڪ‘ آواز ڪري هڪ فوٽو نڪتو هو.
هن اِهو فوٽو
پيسا ڏيئي
اخبارن ۾ ڇپايو هو
(هو ڪافي پيسي وارو آهي.)
۽ پنهنجي ڊرائنگ روم ۽ بيڊ روم ۾
بہ سجايو هو....

ڪو تيز ڏن تي انگريزي گانو ڳائي رهيو
آهي.
(اِهو يار لفظ ان ننڍي ٿهيءَ ۾ ڪيترو نہ
عام ٿي ويو آهي؟
سندس پنهنجي زماني ۾ يار ۽
ياري جون معنائون ئي ڪي ٻيون هيون!)
پلا اِنهن وٽ وڪيءَ جي ادا ڪيل گانو
قبول پوي ٿو؟
اِهي ڇيڳڙيون ڇوريون ۽ ڇنا ڇورا
چرس ۽ گانجي جي نشي ۾
هڪ ٻئي مٿان
جهڪندا وڃن ٿا
۽ فانوس کي هيٺ جهڪائيندا وڃن ٿا.

هو هڪ سرد نظر
پرسان ئي بيٺ تي سمهيل پنهنجيءَ گهر واريءَ تي اڇلائي ٿو.
کيس ڏونڌاڙي اُٿاري ٿو
۽ چوي ٿو،
ڏس ڇئني پاسي اونداهيءَ ۾
هيءُ ڇا جو گوڙ گنبوڙ آهي؟
ڇا تون بہ ڪجهہ نہ ٿي ڪري سگهين؟
هوءَ اٿي ٿي،
ڇئني پاسي وائڙن جيان نهاري ٿي
۽ پوءِ ميز تي رکيل، فريم ۾
جڙيل سندس فوٽن ڏانهن يڪ ٽڪ ڏسي ٿي
۽
ڇا اِهو فوٽو گراف بہ ڪا مدد نہ ٿو ڪري سگهي؟....
فوٽو گراف،
جنهن ۾ هو پنهنجي (؟) پرانت جي اڳواڻ

تهذيبي ۽ ادبي ورثي جي ڄاڻ ڪانهي. هاڻ ته ڪيترا اهڙا قتوا ٿا ڏين ته جلد ئي اها ٻولي سنڌي گهرن مان به نڪري ويندي؛ هتي جا سنڌي ٻوليائي سڃاڻپ وساري وهندا. ان کان وڏي بد قسمتي ڪهڙي هوندو جو وار وار چوڻو ٿو پوي پنهنجي ٻوليءَ سان پريم رکو، اها اسان جي هتن مان نڪري رهي آهي، ان کي بچايو! اسان کي قوم جو اهو نراشاوادي ناڪاري نظريو بدلائڻو پوندو. ان ڏس ۾ رڳو جذباتي بڻجڻ سان ڪم نه هلندو. ان لاءِ حقيقت شناس بڻجي ضرورت موجب پنهنجي سوچ ۽ نيتين ۾ ڦيرو آڻي ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا.

اهو ڪم مشڪل ضرور آهي پر ناممڪن ڪونهي.

❁ ❁ ❁

ڇا اِهو فوٽو بہ ڪا مدد نہ ٿو ڪري سگهي؟

جلد ئي، الائجي ڇا سوچي هو اٿيو
لڙ ڪڙائيندڙ قدمن سان هو اڳتي وڌيو
۽ بڪ شيلف تان
’ريپيڊيڪس‘ لاٿائين
صفحو کولهيائين ۽ الفاظ ياد ڪيائين
پرسان واري اِن ڪمري جو دروازو
کٽاڪ سان کولي رڙ ڪيائين،
ڊونٽ يو هيئر مي؟ آءِ سي، اِسٽاپ اِٽ.
پوءِ تہ
ٻنهي ڪمرن ۾ سناٽو ائين ٽنگجي ويو
جيئن فلئٽ جا ٻئي ڪمرا
زمين ۽ آسمان جي وچ ۾
ٽنگيا پيا هئا
۽ وچ واري دروازي جي چائنٽ تي
بوتل جي نشي ۾ ڏٽ
هو ٺاٺ تي ڪري پيو.
ڪاري ڪاري سمنڊ جي هڪ ڇولي
مٿي چڙهي آئي هئي
۽ فانوس جي روشني ٻرڪائي ويئي....
۽ ننڍي وڪيءَ جي ڪمري ۾
(رُڪاوٽ لاءِ اسان کي افسوس آهي!)
گانا بجانا بدستور جاري رهيا.
گويا ٻاٽ اوندهہ تي وڃڻ کان سواءِ
اتي ٻيو ڪجهہ ڪين ٿيو هو.

اها قياس جوڳي حالت آهي اڄ جي ’خوشحال‘ مهانگرن جي سنڌين جي!

اڄ سنڌي ٻار ۾ پنهنجي ٻوليءَ ۾ نہ ڳالهائين؛ ڪين پنهنجي

هڪ اهم سبب اهو بہ آهي تہ سنڌي پرائمري سڪولن ۾ شاگردن جو تعداد تمام تيزيءَ سان گهٽجي ويو ۽ ڪيترا سڪول ئي بند ٿي ويا. اهي فيڊنگ سينٽر بند ٿي وڃڻ جو اثر سيڪنڊري سڪولن تي پيو ۽ انهن ۾ پڻ سنڌي ماڌيم جي شاگردن جو تعداد گهٽجي ويو. ان حقيقت کي ڌيان ۾ رکي اسان کي وري اوائلي سنڌي تعليم کي لوڪپريہ بڻائڻ لاءِ ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا.

ان ڏس ۾ ڪن تعليمدانن جو رايو آهي تہ ڀارت ۾ سنڌي ڪنهن هڪ خاص صوبي جي ٻولي ڪانهي ۽ ٻوليءَ جي واڌاري جي ذميداري مرڪزي سرڪار پاڻ کنئي آهي ان ڪري سنڌي تعليم جو بندوبست مرڪزي سرڪار ئي سنڀالي. جتي وڏي تعداد ۾ سنڌي رهن ٿا اتي سرڪار پاران سنڌي ماڌيم جا سينٽرل سڪول کولايا وڃن يا وري انهن آسٿانن مان جتي سينٽرل سڪول آهن اتي سنڌي ماڌيم جون خاص شاخون کولايون وڃن. جتي ماڌيم ممڪن نہ هجي اتي سنڌي شاگردن لاءِ لازمي طور سنڌي وشيہ جو بندوبست ڪيو وڃي. ائين ڪرڻ سان سنڌي تعليم جي معيار ۽ بندوبست ۾ سڌارو ايندو ۽ سڄي ملڪ ۾ سنڌيءَ جو هڪڙو ئي سليبس لاڳو ٿي سگهندو. ڪيترن تعليمدانن جو اهو بہ رايو آهي تہ سرڪار پاران سنڌيءَ لاءِ هڪ جدا تعليمي بورڊ برپا ڪيو وڃي.

ان بابت اسان کي رڳو سرڪار جي آسري تي نہ ويهي پنهنجو ٻوٿو پاڻ ٻارڻ گهرجي.

ان خيال کان ودوانن جو رايو آهي تہ اوائلي سنڌي تعليم کي همٿائڻ لاءِ سنڌين خانگي سنستائن دواران پبلڪ/ سينٽر سڪولن جي معيار جهڙا سنڌي ماڌيم جا سڪول کولايا وڃن جن ۾ سنڌيءَ سان گڏو گڏ جديد طريقا اپنائي شاگردن کي انگريزيءَ ۽ مڪاني ٻولين جو پڻ سٺو ابياس ڪرايو وڃي جيئن اڳتي هلي ڪين ماڌيم مٽڻ ۾ وڏيڪ ڏکيائي نہ ٿئي.

ڪن تعليمدانن جو وري اهو رايو آهي تہ وقت جي تقاضا کي ڌيان ۾ رکندي سنڌي ماڌيم جي بدران انهن سڪولن جو ماڌيم انگريزي يا مکيہ مڪاني ٻولي هجي پر سيني سنڌي شاگردن کي

باب چوٿون

سنڌي تعليم - ڪي حل ڪي حيلا

ڀارتي وڌان جي آرٽيڪل ٣٠ دوارا اِن تورائيءَ وارن کي تعليمي سنستائون کولي پنهنجي ٻوليائي ۽ تهذيبي سڃاڻپ قائم رکڻ جو حق حاصل آهي. ساڳئي نموني تورائيءَ وارن ٻارن کي وڌان جي آرٽيڪل ٣٥٠ ذريعي پنهنجي مادري زبان ۾ تعليم حاصل ڪرڻ جو حق مليل آهي.

انهن حقن جو شروع ۾ سنڌين کي چڱو فائدو مليو. سرڪار پاران سنڌي ماڌيم جا انيڪ پرائمري سڪول کولايا ويا؛ ڪيترن هنڌ سرڪاري سنڌي هاءِ سڪول برپا ڪيا ويا، ماسترن جي ٽريننگ جا مرڪز به قائم ڪيا ويا. خانگي سنستائن پڻ انيڪ سڪول ۽ ڪاليج کولايا. پر مختلف سببن ڪري سرڪاري سڪولن ۾ سنڌي تعليم جو زور بلڪل گهٽجي ويو. خانگي سنڌي سنستائن جو لاڙو پڻ انگريزيءَ ۽ هنديءَ ڏانهن وڌي ويو نتيجن انهن مان ڪيترن سڪولن مان سنڌي پوري طرح نڪري ويئي. اهي رڳو نالي ۾ وڃي سنڌي سنستائون رهيون.

پر اڄ ڪيترن سڪاراتمڪ دٻاون (پازيٽو پريشرس) سبب سنڌين جي سوچ ۾ ڦيرو اچڻ لڳو آهي. گهٽ ۾ گهٽ ڪين ان ڳالهه جو اونو ته ٿين لڳو آهي ته هتي جي اوکين حالتن ۾ پڻ هر حال ۾ سنڌيءَ کي ڪهڙي نموني قائم رکي سگهجي ٿو.

اسان کي ان بابت نئين سر ويچار ڪري ڏسڻو پوندو ته ڪهڙا عملي قدم کڻجن جو هر آستان جي مشڪلاتن ۽ ضرورتن کي ڌيان ۾ رکي اُتي جي سيني سنڌين کي دستوري توڙي غير دستوري تعليم سان جوڙي سنڌي ٻوليءَ سان سندن سنٻنڌ قائم ڪري سگهجي.

هتي اسين اهڙن ئي ڪن سجهاون تي ويچار ڪنداسين.

١. اوائلي سنڌي تعليم کي همٿائڻ

اسان ڏٺو ته سنڌي تعليم جي گهٽجڻ جي مختلف سببن مان

موقعو ضرور ڏنو وڃي. سينگاپور جهڙي ننڍي اسرئيل ملڪ ۾ هندي، گجراتي، پنجابي ۽ تيلگو وغيره ڀارتي ٻولين وشيہ طور پاڙهيون وڃن ٿيون. تازو ڏکڻ آفريڪا جي تعليم کاتي اهو فيصلو ڪيو آهي تہ انهي رهندڙ ڀارتين لاءِ سڪولن ۾ هندي، اُردو، گجراتي، تامل ۽ تيلگو وغيره ٻولين وشيہ طور پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو ويندو. اگر دنيا جي ٻين ملڪن ۾ اسان جون ٻولين وشيہ طور پاڙهڻ جي سهوليت ڏني ٿي وڃي تہ پوءِ ڀارت ۾ ڇونہ؟ در اصل سڌانت روپ ۾ تہ اسان کي سڀ سهوليتون مليل آهن رڳو ضرورت آهي انهن کي عمل ۾ آڻڻ جي.

اها وقت جي تقاضا آهي تہ اسين هرهنڌ هر حال ۾ انهن سيني سرڪاري توڙي خانگي سڪولن ۾ لازمي طور سنڌي وشيہ پاڙهڻ جو بندوبست ڪرايون. ان لاءِ اسان کي رچنا تمڪ هلچل هلائڻي پوندي؛ مائٽن کي سمجهائڻو پوندو تہ سنڌي وشيہ کڻڻ سان سندن ٻارن جو فائدو ئي آهي. ان کان سواءِ هر صوبي جي تعليمي سرشتي ۽ مشڪلاتن جو جائزو وٺي يڪمشتيءَ سان سرڪاري ادارن جو سهڪار وٺي ان يوجنا کي لاڳو ڪرائڻو پوندو. مثال طور مهاراشٽر جي هندي ماڌيم ۾ پڙهندڙ شاگردن کي سيڪنڊري سطح تي سنڌي وشيہ کڻڻ جي سهوليت هئي پر هاڻي تعليم کاتي جي نئين نيتيءَ موجب هو سنڌي نٿا کڻي سگهن. هنن جي ودربا ايراضيءَ ۾ سنڌي سنسٿائن جا گهڻا هندي ماڌيم جا سڪول آهن. هنن ان بابت ڪافي لکپڙهہ ڪئي آهي پر وريو ڪجهہ بہ ڪونهي. ان ڏس ۾ سرڪار تي زوربار آڻي کو بندوبست ڪرڻ گهرجي جئن سنڌي شاگردن کي پنهنجي ماتر ڀاشا پڙهڻ جو حق ملي سگهي.

اتر پرديش ۾ هندي ماڌيم جو واهپو وڌيڪ آهي اتي گهڻي ڀاڱي رڳو اهي شاگرد ئي سنڌي کڻن ٿا جيڪي انگريزي وشيہ نٿا کڻڻ چاهين. هني ڪمپوزٽ ڪورس جو سرشتو اپنائي سيني سنڌي شاگردن کي ماتر ڀاشا پاڙهڻ جو بندوبست ڪرائڻ گهرجي. ساڳئي نموني راجستان ۾ سنسڪرت بدران ڪجهہ شاگرد سنڌي کڻن ٿا ان

لازمي طور ماتر ڀاشا وشيہ جي روپ ۾ پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو ويو. ائين ڪرڻ سان تعليم ۽ روزگار جي خيال کان هو ٻين مڪاني شاگردن جي ڇتاڀيٽيءَ ۾ ڀي سگهندا ۽ سنڌيءَ سان پڻ سندن سنٻنڌ قائم رهندو.

ڊاڪٽر کوبچنداڻيءَ جي ويچار موجب ڀارت ۾ سنڌين لاءِ ٻہ ڀاشي تعليمي سرشتو اپنائي سگهجي ٿو جنهن موجب اتهاس، ناگرڪ شاستر ۽ جاگرافي وغيره سوشل سائنس جون وشيون سنڌيءَ ۾ ۽ فزڪس، ڪيميسٽري، بائلاجي وغيره سائنس جون وشيون انگريزي ۾ پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو وڃي ائين ڪرڻ سان اوچ تعليم حاصل ڪرڻ ۾ سنڌي شاگردن کي ڏکيائي نہ ٿيندي.

منهنجي ويچار موجب جتي وڏي تعداد ۾ سنڌي رهن ٿا اتي هاءِ اسڪول تائين سنڌي ماڌيم ۾ تعليم ڏني وڃي پر انهن سيني شاگردن لاءِ هاءِ اسڪول جي امتحان کان پوءِ گيان جي جن شاکن ۽ ماڌيم ۾ هو ڪاليجي تعليم حاصل ڪرڻ چاهين ٿا انهن وشين ۽ ٻولين جا لازمي طور 'برج ڪورس' لڳايا وڃن. ڪاليجي سطح تي سنڌي هڪ وشيہ جي روپ ۾ لازمي طور پاڙهي وڃي. جتي سنڌي ٿوري تعداد ۾ رهن ٿا اتي ٻہ ڀاشي سرشتو اپنائي سگهجي ٿو جنهن موجب شروعاتي ٽي چار سال تعليم مادري زبان ۾ ڏني وڃي بعد آهستي آهستي سندن ماڌيم ٻي مکيہ ٻوليءَ ۾ مٽي ڇڏجي. مادري زبان هڪ وشيہ جي روپ ۾ لازمي طور جاري رهي. (هن قسم جو ٻہ ڀاشي سرشتو ڀارت جون ڪيترين قبائلي ٻولين پاڙهڻ لاءِ عمل ۾ آندو ويو آهي.) جتي تمام گهٽ تعداد ۾ سنڌي آهن تتي سنڌي هڪ وشيہ جي روپ ۾ پاڙهڻ جو بندوبست ڪيو وڃي. اهو ڪم ۱۰+۲ جي تعليمي سرشتي ۾ تمام سولائيءَ سان ڪري سگهجي ٿو.

۲. لازمي طور سنڌي وشيہ پاڙهڻ

ڪيترن ودوانن جو اهو راءِ آهي تہ ڀارت جهڙي انيڪتا ۾ ايڪتا ۾ وشواس رکندڙ بهوڀاسي ملڪ ۾ سڪولي سطح تي تعليم جو ماڌيم ڪهڙو بہ هجي پر شاگردن کي مادري زبان پڙهڻ جو

ڏيندڙن سنڌين کي سنڌي وشيہ کڻڻ لاءِ همٿائجي ۽ ان لاءِ خاص ڪلاس لڳائي سندن رهنمائي ڪجي.

ڀارت ۾ تامل يونورسٽيءَ جي طرز تي سنڌي يونورسٽي برپا ڪئي وڃي جتي سنڌي ٻوليءَ، ادب، سماج ۽ سنسڪرتيءَ جي خاص پهلن تي کوجنا، ترجمي ۽ ڪتابن جي ڇپائيءَ وغيره جو ڪم ڪيو وڃي.

ڪاليجي سطح تي سنڌي کڻندڙ سيني شاگردن کي وظيفا ڏنا وڃن ۽ کوجنا جي ڪيترن ۾ ڪم ڪندڙن کي سٺيون فيلوشپس ڏنيون وڃن.

ان ريت اوچ سنڌي تعليم جي واڌاري سان سنڌيءَ جو وڌڻي سڌارو ٿيندو ۽ ماڻهن جو چاهہ وڌندو.

۴. سنڌي ماسترن لاءِ ٽريننگ جون سهوليتون

هن وقت ڀارت ۾ قابل سنڌي ماسترن جي ڪافي ڪمي آهي. ملڪ ۾ ڪٿي بہ سنڌي ماڌيم جي بي. ايڊ.ڪاليج ڪونهي؛ نہ ئي وري عام بي.ايڊ.ڪاليجن ۾ سنڌي ماسترن جي داخلا لاءِ ڪي خاص رعايتون ڏنيون وييون آهن. پرائمري ماسترن جي ٽريننگ لاءِ اجمير جي ٽريننگ سينٽر ۾ سنڌين لاءِ مقرر سيٽون غير سنڌي والاري ٿا وڃن.

جي نئين سر اسان کي ڀارت ۾ ماڌيم توڙي وشيہ جي روپ ۾ سنڌي کي همٿائڻو آهي تہ تمام گهڻن ماسترن جي ضرورت پوندي. ان ڳالهہ کي ڌيان ۾ رکي سرڪاري يا خانگي سطح تي خاص سنڌي ماسترن کي ٽريننگ ڏيڻ لاءِ سينٽر فور سنڌي ايڊيوڪيشن، ريسرچ اينڊ ٽريننگ برپا ڪرڻ گهرجي. ان سينٽر ۾ سنڌيءَ ۾ ڊي.ايڊ، بي. ايڊ.۽ ايم.ايڊ.وغيره جهڙا ڪورس شروع ڪجن. ان سان گڏو گڏ جدا جدا صوبائي تعليمي ادارن جي سهڪار سان نوڪريءَ ۾ رهندڙ ماسترن لاءِ سنڌيءَ جا خاص اورنٽئيشن پروگرام لڳائي سگهجن ٿا. ان سنسٿا جا بيا مکيہ ڪم سنڌي ٻوليءَ جي مختلف تعليمي پهلن تي کوجنا ڪرڻ، جدا جدا بورڊن دواران تيار ڪيل درسي ڪتابن جي ڇنڊ ڇاڻ ڪري هنن ۾ تالميل پيدا ڪرڻ ۽ مددي تعليمي سامگري تيار ڪرائڻ

ڪري هتي پڻ ڪمپوزٽ ڪورس وارو سرشتو لاڳو ڪرائي سگهجي ٿو. مڌيہ پرديش ۾ پڻ ساڳئي نموني ڪوشش ڪرڻي پوندي.

ڪاليجي سطح تي پڻ سنڌي وشيہ کي لوڪپريہ بڻائي سگهجي ٿو.

جي ڪي غير سنڌي شاگرد سنڌي وشيہ کڻڻ چاهين تہ هنن کي پڻ همٿايو وڃي. جيئن هن وقت دهليءَ جي بابا نيبراج سڪول ۾ چڱي انداز ۾ غير سنڌي شاگرد سنڌي سکن ٿا. پر هنن لاءِ ڪورس ۽ پاڙهڻ جا جدا طريقا اپنائڻ گهرجن.

سڪولي ۽ ڪاليجي سطح تي سنڌي وشيہ کڻندڙ شاگردن کي سنڌي اڪادمين ۽ خانگي سنڌي سنستائن پاران ڪتاب ۽ وظيفا ڏنا وڃن ۽ سٺيون مارڪون کڻندڙ شاگردن کي انعام ڏيئي همٿايو وڃي.

٣. اوچ سنڌيءَ تعليم کي همٿائڻ

ڀارت ۾ اوچ سنڌي تعليم ۽ کوجنا ڏانهن تمام گهٽ ڌيان ڏنو ويو آهي. جيئن اسان ڏٺو تہ هن وقت ڪاليجي سطح تي سنڌي رڳو اجمير ۽ الهاسنگر ۾ نيڪ نموني هلي رهي آهي. باقي ٻين هنڌ سنڌي وشيہ جو زور گهٽ آهي. مڌيہ پرديش ۽ اُتر پرديش ۾ تہ ڪنهن بہ يونورسٽيءَ ۾ سنڌي وشيہ جو بندوبست ڪونهي.

اوچ سنڌي تعليم جي تعداد ۽ معيار جي واڌاري لاءِ اسان کي ڪي عملي قدم کڻڻا پوندا. سڀ کان پهرين سنڌي مئنيجمنٽ جي ڪاليجن ۾ سنڌي شاگردن کي لازمي طور سنڌي وشيہ کڻڻ لاءِ بندوبست ڪرڻ گهرجي. جتي سنڌي مئنيجمنٽ جا ڪاليج ناهن پر ان ايراضيءَ ۾ سنڌي شاگردن جو چڱو تعداد آهي اتي پڻ زوربار آڻي سنڌي وشيہ شروع ڪرائڻ گهرجي.

ڪاليجي سطح تي سنڌيءَ جو معيار قائم رکڻ لاءِ جدا جدا صوبن جي ڪاليجن جي سنڌي وڀاڳن جو پاڻ ۾ تالميل هئڻ گهرجي جيئن سڀني هنڌ تعليم جو معيار ساڳيو رهي ۽ درسي ڪتاب توڙي حوالن جا ڪتاب ملڻ ۾ پڻ ڏکيائي نہ ٿئي.

آءِ. اي. ايس. وغيره وڏين سرڪاري نوڪرين لاءِ ٿيندڙ امتحان

ملڪن ۾ رهندڙ سنڌي بہ وٺي سگهندا.

غير دستوري سطح تي سنڌي سيکارڻ لاءِ جديد طريقن جا معياري ڪتاب تيار ڪرائڻ سان گڏو گڏ آڊيو-ويڊيو ڪئسٽون پڻ ڪافي ڪارائتيون ثابت ٿي سگهن ٿيون. ڪامپيوٽر ذريعي سنڌي سيکارڻ جا پروگرام پڻ تيار ڪرائي سگهجن ٿا. ان قسم جا پروگرام سنڌي عوام ۾ پڪ ئي پسند پوندا بشرط اهي رٿائتي نموني چٽن مقصدن کي ڌيان ۾ رکي تيار ڪرايا وڃن جئن انهن جو معيار ٻين ٻولين جي مواد سان برميچي سگهي.

٦. سنڌيءَ ۾ معياري تعليمي سامگري

دستوري تعليمي سرشتي ۾ پڙهڻ/ پاڙهڻ جي پرڪريا مقرر درسي ڪتابن جي مدد سان پوري ڪئي ويندي آهي. انهن ذريعي ئي شاگردن جي قوت ۽ ضرورت جو خيال رکي گيان جي گهربل شاخ جي ڄاڻ ڏني ويندي آهي. پر اسان کي هتي اها ڳالهہ ياد رکڻ گهرجي تہ رڳو درسي ڪتاب پورا ڪرڻ/ ڪرائڻ سان پڙهڻ/ پاڙهڻ جي پرڪريا پوري نٿي ٿئي. درسي ڪتاب تہ ان وشيہ جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ جو فقط هڪ ساڌن يا وسيلو هوندا آهن. انهن سان گڏ ٻين ڪيترن حوالن ۽ مددي سامگريءَ جي ضرورت پوندي آهي. سنڌيءَ بابت اها هڪ سچائي آهي تہ هت گيان جي جدا جدا شاخن تي شاگردن جي ڏانوَ جا نہ جي برابر ڪتاب تيار ڪرايا ويا آهن. چارٽ ۽ آڊئو-ويڊئو سامگري تہ آهي ئي ڪين. سنڌي اوچ تعليم لاءِ گهربل حوالن جا ڪتاب بہ ڪونهن. ان ڳالهہ جو اثر تعليم جي معيار ۽ شاگردن جي دلچسپيءَ تي پوڻ سڀاويڪ آهي.

هن وقت تائين سنڌيءَ ۾ تعليمي سامگريءَ جي فالي تي رڳو درسي ڪتاب ئي تيار ڪرايا ويا آهن، اهي بہ اڻپورا. مثال راجستان ۾ سڪولي سطح تي رڳو ڀاشا وشيہ جا ڪتاب ڇاپايا ويا آهن. سنڌيءَ ۾ ٻين وشين جا ڪتاب ڪونہ ڇاپايا ويا آهن. اتر پرديش ۽ دهليءَ ۾ رڳو سنڌي وشيہ ئي پاڙهي وڃي ٿي پر ان جا بہ پورا ڪتاب نٿا ملن.

ڀارت جي جدا جدا پرديشن ۾ ڪاليجي سطح تي سنڌي تعليمي

وغيره تي سگهن ٿا.

سنڌي اڪادمين ۽ خانگي سنڌي سنستائن دوارا قابل سنڌي ماسترن جو سنمان ڪيو ويو. صوبائي ۽ اکل ڀارت سطح تي بهترين تعليمدانن کي انهن سنستائن ڀاران اوارڊ پڻ ڏنا وڃن.

اڄ اها پڻ وقت جي تقاضا آهي ته اکل ڀارت سطح تي سنڌي ٽيچرس سوسائٽي آف انڊيا قائم ڪئي وڃي. پرائمريءَ کان وٺي ڪاليجي سطح تائين سنڌي تعليم سان واسطو رکندڙ ماستر هيڊ ماستر ۽ پرنسيپال هن سوسائٽيءَ جا ميمبر ٿين. هن سوسائٽيءَ ڀاران هڪ ٽماهي بليٽن ڇپجڻ گهرجي جنهن ۾ سنڌي تعليم سان واسطو رکندڙ سوچنائون ۽ ليک وغيره ڏنا وڃن. سنڌي اڪادمين ۽ ٻين خانگي توڙي سرڪاري سنستائن جي سهڪار سان ان سوسائٽيءَ دوارا سنڌي تعليم جي مختلف پهلن تي ملڪ جي جدا جدا آستانن تي هر سال سنميلن ڪوٺايو وڃي. ان ريت اها سوسائٽي ڀارت جي سنڌي تعليمدانن کي جوڙي هڪ منچ تي آڻڻ جو اهم ڪم ڪري سگهندي.

۵. غير دستوري سطح تي سنڌي تعليم

جتي دستوري تعليمي سرشتي ۾ سنڌي سيکارڻ جو وجهه نٿو ملي اتي غير دستوري سطح تي سنڌي سيکارڻ جو بندوبست ڪرڻ گهرجي. هن وقت ڀارت ۾ توڙي ٻين ڪيترن ملڪن ۾ سنڌي سکڻ جو چاهه وڌي رهيو آهي. ڪين ٿوري وقت ۾ وندرائيندڙ طريقن سان سنڌي پڙهڻ لکڻ سيکاري سنڌيت جي بنيادي ڄاڻ ڏيئي سگهجي ٿي. ان لاءِ راتري پاٺشالائون، هفتوار ڪلاس ۽ ويڪيشن ڪلاس هلائي سگهجن ٿا. ان ڏس ۾ ڪن هنڌ ڪلاس شروع ڪيا به ويا آهن پر معيار ۽ بندوبست جي خيال کان ان ڏس ۾ اڃا گهڻو ڪجهه ڪرڻو پوندو.

در اصل اڄ ڪلهه ڀارت سرڪار غير دستوري تعليم کي همٿائڻ لاءِ ڪروڙين رپيا خرچ ڪري رهي آهي پر سنڌين اڃا انهن سهوليت پورو فائدو ڪونه ورتو آهي.

نيپال رستي سنڌي سيکارڻ جو ڪم پڻ هٿ ۾ کڻي سگهجي ٿو. ان جو فائدو نه فقط ڀارت جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رهندڙ سنڌي پر ٻين

حالتن کي ڌيان ۾ رکندي اسان کي نئين سر سوچي پنهنجي تعليمي سنسٿائن کي تهذيبي مرڪزن جو روپ ڏيڻو پوندو.

سنڌي تعليمي سنسٿائن جو ماڌيم يلي سنڌي هجي يا ٻي ڪا ٻولي پر انهن جو ماحول سنڌيت وارو هجي. سنڌي سنسٿائن جي باني ڪارن کي ڪوشش ڪري پنهنجي سڪولن ۾ ماتر ڀاشا ۾ شروعاتي تعليم جو بندوبست ڪرڻ گهرجي. بندوبست ۽ معيار جي خيال کان اهي پبلڪ سڪولن جي مقابلي جا هئڻ گهرجن تڏهن ئي مائٽ پنهنجي ٻارن کي انهن سڪولن ۾ موڪليندا. جي ڪن ڪارڻن سبب سنڌي ماڌيم شروع ڪرڻ ممڪن نه هجي ته گهٽ ۾ گهٽ سيني سنڌي شاگردن کي لازمي طور سنڌي وشيه پاڙهڻ جو بندوبست ضرور ڪيو وڃي.

انهن سنسٿائن ۾ دستوري تعليمي سرشتي موجب سنڌي پاڙهڻ سان گڏو گڏ سنڌي پڙهڻ لکڻ سيکارڻ جون راتري پاٺ شالاين ۽ ويڪشن ڪلاسن جون سهوليتون پڻ هئڻ گهرجن. اڄڪلهه ڪمپيوٽر تي سنڌي پڻ ڪافي لوڪپريه ٿي رهي آهي. هن وقت لڳ ڀڳ سيني هاءِ سڪولن ۽ ڪاليجن ۾ ڪمپيوٽر آهن. ان جو فائدو وٺي جيڪي شاگرد ڪمپيوٽر تي سنڌي ڪمپوزنگ سکڻ چاهين ٿا تن لاءِ سنڌي ڪمپيوٽر ڪلاس هلائي سگهجن ٿا.

مختلف ڪارڻن سبب ڪيترا سنڌي ٻار اڌ ۾ پڙهائي ڇڏي ڏين ٿا. اهڙن شاگردن لاءِ هن وقت نيشنل اوپن سڪول دهليءَ پاران اها سهوليت ڏني ويئي آهي ته هو هنن دواران تسليم ڪيل تعليمي سنسٿائن جي رهنمائيءَ ۾ گهر ويٺي اڳتي پڙهي سگهن ٿا. ان لاءِ اوپن نيشنل سڪول پاران تسليم ڪيل سنسٿان کي شاگردن جي تعداد جي آڌار تي مالي مدد پڻ ڪئي وڃي ٿي. ان يوجنا جو فائدو سيني سنڌي سنسٿائن کي وٺڻ گهرجي ۽ پاڙي اوڙي جي انهن ٻارن کي اڳتي پڙهڻ لاءِ همٿائجي. اهڙن ٻارن لاءِ پڻ لازمي طور سنڌي وشيه پاڙهڻ جو بندوبست ڪجي. غير دستوري سطح تي تعليم جون ٻيون به انيڪ يوجنائون آهن جن جي مدد سان سنڌي تعليم کي همٿائي سگهجي ٿو.

سامگريءَ ڏانهن جوڳو ڌيان نہ ڏنو ويو آهي. ڪاليجي سطح تي جيڪي شاگرد سنڌي ڪڻن ٿا انهن کي مقرر درسي ڪتاب سوالئيءَ سان نقا ملي سگهن ان ڪري هتان هتان نوٽس ڪنا ڪري هو امتحان ڏين ٿا جنهن جو اثر سندن معيار تي پوي ٿو.

سوالنامن ذريع حاصل حقيقتن جو جائزو وٺڻ سان خبر پوي ٿي تہ سڪولي سطح تي سنڌي ڪڻندڙ شاگردن جي تعداد جي ڀيٽ ۾ سنڌي ڪتابن جو وڪرو تمام گهٽ آهي. ان جو مطلب اهو آهي تہ ڪيترا شاگرد بنا ڪتابن جي پڙهن ٿا يا وري جهونا پراڻا ڪتاب هٿ ڪري ڪم ڪڍن ٿا. ڪيترن هنڌ سرڪار پاران شاگردن کي مفت درسي ڪتاب ڏيڻ جي يوجنا شروع ڪئي ويئي آهي. جتي اها يوجنا لاڳو ڪانہ ٿي آهي اتي سنڌي اڪادمين ۽ خانگي سنستائن پاران ڪتابن جي ورهاست جو ڪم ڪرائي سگهجي ٿو.

اسان کي اها ڳالهہ بہ ڌيان ۾ رکڻ گهرجي تہ رڳو درسي ڪتابن ۽ ادبي رچنائن جي بل تي ڪابہ ٻولي پوريءَ ريت اُسري نہ سگهندي آهي. ٻيان جي مختلف وشين تي جدا جدا درجي جي پانڪن کي ڌيان ۾ رکي تيار ڪيل سامگريءَ جي مدد سان ئي ٻوليءَ جو صحيح معنيٰ ۾ وڪاس ٿئي ٿو.

جديد زماني سان قدم ملائي هلڻ لاءِ سنڌيءَ ۾ چارٽ ۽ آڊيو-ويڊيو ڪئسٽون وغيره تيار ڪرائڻ جي ڏس ۾ پڻ عملي قدم کڻڻا پوندا.

٧. سنڌي تعليمي سنستائون: سنڌيت جا مرڪز

ڀارت ۾ سنڌي تعليم تي ويچار ڪندي اسان ڏٺو تہ سرڪاري سڪولن ۾ سنڌي تعليم جي حالت هيٺي لڳي پيئي آهي. انيڪ مشڪلاتون هوندي بہ ڪيترين خانگي سنستائون سنڌي سڪول سٺي نموني هلائين پيئون.

اها هڪ تسلي بخش ڳالهہ آهي تہ ڀارت ۾ سنڌي سنستائن جا گهڻا سڪول ۽ ڪاليج آهن. هتي جي سنڌين ۾ اينري سمرٿي پڻ آهي جو هو جتي چاهين اتي نوان سڪول ۽ ڪاليج کولائي سگهن ٿا. رڳو صحيح رهنمائيءَ جي ضرورت آهي. ان ڪري هن وقت جي

سنڌيون تعليمي سنسٿائون آهن ۽ انهن کي هلائڻ جي سمرٿي پڻ اٿن. هو پڙهيل ڳڙهيل ۽ پنهنجا حق حاصل ڪرڻ لاءِ سجاڳ آهن، منجهن پنهنجي ٻولي ۽ تهذيب قائم رکڻ جو جذبو آهي. هتي انيڪ سرڪاري سهوليتون بہ موجود آهن. رڳو ضرورت آهي صحيح رهنمائيءَ ۽ پختي ارادي جي.

در اصل ورهاڱي بعد سنڌي قوم جي پهرين پيڙهيءَ انيڪ اڻاڳاين کي منهن ڏيندي سنڌي تعليم ۽ ادب جي کيتر ۾ ڪافي ڪم ڪيو. اسان جي ٻين پيڙهي اتي لٿي ۽ اجهي جي الجهن ۾ ڦاسي، مڪاني ماحول جي دٻاءُ ۾ اچي پنهنجي ٻوليءَ ڏانهن لاپرواهيءَ وارو رخ اپنائي ويئي. هاڻي اسان جي نئين پيڙهي هر لحاظ کان ڪافي حد تائين ٽانئڪي ٿي چڪي آهي. اِها پيڙهي پنهنجي پاڙن سان جڙڻ چاهي ٿي. ڀارت جهڙي ٻهوڀاشي ماحول ۾ قوم کي پنهنجي پاڙن سان جوڙڻ ڏکيو ڪم ناهي. پر ان ڏس ۾ رڳو جذباتي بڻجي ٺلهن بحث مباحثن يا تقريرن سان نااُميدي ئي حاصل ٿيندي. سڀ کان پهرين پنهنجي ناڪاري سڃاڻپ کان مڪت ٿي هاڪاري هستي قائم رکڻ جو جذبو پيدا ڪرڻو پوندو. ان لاءِ سموري پس منظر کي حقيقي نظر ئي سان پرکي ڪي پختا عملي قدم کڻڻا پوندا.

هت اسان کي اها ڳالهہ پڻ نہ وسارڻ گهرجي تہ سنڌيت سياسي سرحدن کان مٿي آهي. هن جو دائرو فقط هند ۾ رهندڙ سنڌين تائين محدود ناهي. هن جو وسيع کيتر سنڌ ۽ دنيا جي هر ڪنڊ ڪڙڇ تائين ڦهليل آهي. ٻين ملڪن ۾ رهندڙ سنڌين کي هتان جي سنڌين مان پريرڻا ملي سگهندي ۽ هتي اسين پنهنجي ٻوليءَ کي وڌائي ويجهائي ڀارتي سنسڪرتيءَ جي انيڪتا ۾ ايڪتا قائم رکڻ ۾ پنهنجو يوڳدان ڏيئي سگهنداسين.

ٻهوڀاشي ڀارت روپي گلشن ۾ ٻين گلن جيئان سنڌيت روپي گل جي پڻ نج سونهن ۽ سڳنڌ آهي جا هن گلستان جي اهميت ۾ اضافو ٿي ڪري. اسان کي پنهنجي اها علحده سونهن ۽ موهيندڙ مهڪ قائم رکڻي آهي ۽ لاشڪ قائم رکنداسين.

❁ ❁ ❁

سڀ کان اهم ڳالهه اها آهي تہ سنڌي سنستائن کي ٻٽي جوابداري نڀاهڻي پوندي: هڪ پاسي تعليم جو اوچ معيار ۽ سنستا جو بهتر بندوبست رکڻو پوندو جئن مائٽ انهن سکولن ۾ پنهنجي ٻارن کي موڪلڻ ۾ نہ هٻڪن ۽ ٻئي پاسي اهو بہ خيال رکن تہ سنڌي رڳو ڪلاسن جي ڪمرن تائين محدود نہ هجي. ان کي سنڌيت قائم رکڻ جي جذبي سان جوڙڻ گهرجي. ان ڳالهه کي همٿائڻ لاءِ سکول جي ديوارن تي سنڌي شخصيتن ۽ سنستائنً جون تصويرون لڳائڻ گهرجن. شاگردن ۽ ماسترن کان سنڌي سنسڪرتيءَ ۽ ساهت جي مختلف پهلن تي ليک لکارائي ديوارن جي بورڊن تي لڳائڻ گهرجن. درسي ڪتابن ۾ جن ليکڪن جون هو رچنائون پڙهن ٿا انهن مان سهوليت موجب ڪن ليکڪن کي پنهنجي سنستا ۾ گهرائي شاگردن ۽ ماسترن سان ملاقاتون رکائڻ گهرجن. سنستا ۾ ٿيندڙ سانسڪرت پروگرامن ۾ ڪي سنڌي اسم ضرور رکائجن. سنستائن دواران شايع ٿيندڙ مخزنن ۾ سنڌي وڀاڳ ضرور هجي. ان سان گڏو گڏ مخزنن جي ٻين ٻولين جي وڀاڳن ۾ سنڌي سنسڪرتيءَ ۽ ساهت سان واسطو رکندڙ ڪي رچنائون بہ ضرور هجن. ان کان سواءِ وقت بہ وقت مڪاني، صوبائيءَ قومي سطح تي انهن سنستائن پاران سنڌي لاڏن، گيتن، ڪتا ڪٿن، ناٽڪ پڙهڻ ۽ پيش ڪرڻ ۽ راندين وغيره جي چٽاپيٽين جو آيوجن ڪري سگهجي ٿو. ائين ڪرڻ سان ٽڙيل پکڙيل سنڌين کي هڪ ٻئي جي ويجهو اچڻ جو موقعو ملندو.

ان ريت اسان جون تعليمي سنستائون تهذيبي مرڪزن جو اهم ڪم ڪري سگهن ٿيون.

اسان ڏٺو تہ ڀارت ۾ اسان جي الحدي سڃاڻپ جو هڪڙو ئي اهم وسيلو آهي؛ اهو آهي اسان جي ٻولي. اسان جو پاڻ ۾ لڳاءُ ۽ لاڳاپو تڏهن ئي قائم رهي سگهندو جڏهن اسان کي پنهنجي ٻوليءَ جي ڄاڻ هوندي؛ تڏهن ئي اسان وٽ ليکڪ ۽ پاٺڪ پيدا ٿي سگهندا. مختلف سببن ڪري هتي سنڌي تعليم قائم رکڻ جو ڪم مشڪل ضرور ٿي پيو آهي پر ناممکن ڪونهي. هتي سنڌي ٽڙيل پکڙيل هوندي بہ هنن ۾ پختا اخلاقي، پنگتي ۽ تجارتي ناتا آهن. وڌن

٢. مهاتما گانڌي هاءِ سڪول:

پراڻو ڄي وارڊ، ڪبير نگر، احمدآباد

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٣٨ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٣٥٠٠	٧٢٣٦	١١٧٣٦
مخزنون:	٥	٧	١٢
اخبارون:	٦	٧	١٣

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ	(١) ماڌيم (٢) وشيہ
١٩٩٢-٩٣	٢٠٠٠	-	٢٠٠٠	٢٠٠٠	-
١٩٩٣-٩٤	٢٠٠٠	-	٢٠٠٠	٢٠٠٠	-
١٩٩٤-٩٥	٢٠٠٠	-	٢٠٠٠	٢٠٠٠	-
١٩٩٥-٩٦	٢٠٠٠	-	٢٠٠٠	٢٠٠٠	-
١٩٩٦-٩٧	٢٠٠٠	-	٢٠٠٠	٢٠٠٠	-

٣. هري ابيچنداڻي سنڌ ماڊرن:

هاير سيڪنڊري سڪول، ايڊوانس

سينيما ڀڙيان، احمدآباد- ١

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٥٠ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

ضميمو - ١

سيڪنڊري/ هاير سيڪنڊري سڪولن ۾ سنڌي تعليم بابت ڪي انگ اکر

گجرات

١. دي سنڌ اڪاڊمي هاءِ اسڪول -
واڙيج، احمدآباد- ١٣
برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٤٨ع
هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٥٢٢٦	٣٣١٢	٨٦٣٨
مخزنون:	٣	٣	٨
اخبارون:	٢	٣	٥

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم (٢) وشيه	
٩٣-١٩٩٢	٢٨٩	-	٢٨٩	٢٨٩	-
٩٤-١٩٩٣	٢٩٨	-	٢٩٨	٢٩٨	-
٩٥-١٩٩٤	٢٦٦	-	٢٦٦	٢٦٦	-
٩٦-١٩٩٥	٢٥٩	-	٢٥٩	٢٥٩	-
٩٧-١٩٩٦	٢٢٨	-	٢٢٨	٢٢٨	-

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وشيہ
۹۳-۱۹۹۲	۸۷۸	-	۸۷۸	۸۷۸	-
۹۴-۱۹۹۳	۸۳۲	-	۸۳۲	۸۳۲	-
۹۵-۱۹۹۴	۷۷۲	-	۷۷۲	۷۷۲	-
۹۶-۱۹۹۵	۶۸۴	-	۶۸۴	۶۸۴	-
۹۷-۱۹۹۶	۷۰۴	-	۷۰۴	۷۰۴	-

۵. ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي هاءِ سيڪنڊري سڪول

سردار نگر، احمدآباد- ۷۵

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۵۹ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۳۰۲۰	۲۰۳۰	۵۰۵۰
مخزنون:	۳	۳	۶
اخبارون:	۲	۵	۷

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وشيہ
۹۳-۱۹۹۲	۳۲۱	-	۳۲۱	۳۲۱	-
۹۴-۱۹۹۳	۳۱۶	-	۳۱۶	۳۱۶	-
۹۵-۱۹۹۴	۳۱۵	-	۳۱۵	۳۱۵	-
۹۶-۱۹۹۵	۲۹۸	-	۲۹۸	۲۹۸	-
۹۷-۱۹۹۶	۲۹۱	-	۲۹۱	۲۹۱	-

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٢٢٨	٥٦٣٧	٧٩٦٥
مخزنون:	٧	١٢	١٩
اخبارون:	٥	٧	١٢

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيه
٩٣-١٩٩٢	٢٥٨	-	٢٥٨	٢٥٨	-
٩٤-١٩٩٣	٢٥٠	-	٢٥٠	٢٥٠	-
٩٥-١٩٩٤	٢٠٣	-	٢٠٣	٢٠٣	-
٩٦-١٩٩٥	١٧٨	-	١٧٨	١٧٨	-
٩٧-١٩٩٦	١٧٨	-	١٧٨	١٧٨	-

٣. آدرش هاءِ سڪول

ڪٻيرنگر، احمدآباد- ٥٠

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٥٦ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٣٩٥	٥٧٨٦	٩١٨١
مخزنون:	٨	٨	١٦
اخبارون:	٧	٣	١٠

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۳۱۳۴	۴۶۱۷	۷۷۵۱
مخزنون:	۸	۸	۱۶
اخبارون:	۷	۳	۱۰

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وشيہ
۱۹۹۲-۹۳	۷۵۱	-	۷۵۱	۷۵۱	-
۱۹۹۳-۹۴	۷۲۶	-	۷۲۶	۷۲۶	-
۱۹۹۴-۹۵	۶۵۵	-	۶۵۵	۶۵۵	-
۱۹۹۵-۹۶	۶۳۷	-	۶۳۷	۶۳۷	-
۱۹۹۶-۹۷	۶۰۷	-	۶۰۷	۶۰۷	-

۸. هري گايتري وديا مندر

ڪبير نگر، احمدآباد- ۵۰

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۸۴ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۶۱۵	۸۸۵	۱۵۰۰
مخزنون:	۱۲	۱۳	۲۵
اخبارون:	۶	۴	۱۰

٦. آدرش شريمتي پاروتي ديوي گرلس
هاءِ سڪول، ڪبير نگر، احمدآباد- ٥٠

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٦٩ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٣١٢٠	٥٠٠	٣٦٢٠
مخزنون:	٢	٢	٣
اخبارون:	٣	٢	٦

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم (٢)وشيہ
٩٣-١٩٩٢	٢٦٠	-	٢٦٠	٢٦٠ -
٩٤-١٩٩٣	٢٧٧	-	٢٧٧	٢٧٧ -
٩٥-١٩٩٤	٢٧٥	-	٢٧٥	٢٧٥ -
٩٦-١٩٩٥	١٧٢	-	١٧٢	١٧٢ -
٩٧-١٩٩٦	١٤٠	-	١٤٠	١٤٠ -

٧. مهرشي ديانند هاءِ اسڪول
سهجپور بوگها: احمدآباد

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٧٠ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

١٠. جي. اين. وي. هاءِ سڪول

سنت ڪنور ڪالوني، بڙودو

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٢٨ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٠٠٠	١٥٩٥	٣٥٩٥
مخزنون:	٦	٥	١١
اخبارون:	٩	٢	١١

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وهيه
١٩٩٢-٩٣	٤٩٣	-	٤٩٣	٤٩٢	—
١٩٩٣-٩٤	٤٩٤	-	٤٩٤	٤٩٤	-
١٩٩٤-٩٥	٤٧٥	-	٤٧٥	٤٧٥	—
١٩٩٥-٩٦	٤٥٠	-	٤٥٠	٤٥٠	-
١٩٩٦-٩٧	٤٢٣	-	٤٢٣	٤٢٣	-

١١. هري سيوا گرلس هاءِ سڪول

سنت ڪنور ڪالوني، بڙودو- ٦

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٦٨ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڊيم (۲) وشيه	
۹۳-۱۹۹۲	۵۱۲	-	۵۱۲	۵۱۲	-
۹۴-۱۹۹۳	۵۵۰	-	۵۵۰	۵۵۰	-
۹۵-۱۹۹۴	۵۵۵	-	۵۵۵	۵۵۵	-
۹۶-۱۹۹۵	۵۷۷	-	۵۷۷	۵۷۷	-
۹۷-۱۹۹۶	۵۹۸	-	۵۹۸	۵۹۸	-

۹. شري لڌارام سنڌ هندو هاير سيڪنڊري سڪول

نصر باغ پنيان، بڙودو.

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۴۷ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڊيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۴۰۰۰	۳۰۰۰	۷۰۰۰
مخزنون:	۱۰	۱۰	۲۰
اخبارون:	۵	۵	۱۰

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڊيم (۲) وشيه	
۹۳-۱۹۹۲	۵۰۰	-	۵۰۰	۵۰۰	-
۹۴-۱۹۹۳	۴۲۰	-	۴۲۰	۴۲۰	-
۹۵-۱۹۹۴	۳۴۰	-	۳۴۰	۳۴۰	-
۹۶-۱۹۹۵	۳۰۰	-	۳۰۰	۳۰۰	-
۹۷-۱۹۹۶	۲۷۰	-	۲۷۰	۲۷۰	-

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وشيہ
۱۹۹۲-۹۳	۵۳۵	-	۵۳۵	۵۳۵	-
۱۹۹۳-۹۴	۵۳۵	-	۵۳۵	۵۳۵	-
۱۹۹۴-۹۵	۵۱۰	-	۵۱۰	۵۱۰	-
۱۹۹۵-۹۶	۵۱۰	-	۵۱۰	۵۱۰	-
۱۹۹۶-۹۷	۴۸۱	-	۴۸۱	۴۸۱	-

۱۲. سوامي ليلا شاه وديا مندر

جهونا ڳڙهه.

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۷۰ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمينٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۱۸۰۵	۱۲۷۵	۳۰۸۰
مخزنون:	۵	۶	۱۱
اخبارون:	۵	۳	۸

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وشيہ
۱۹۹۲-۹۳	۲۵۰	-	۲۵۰	۲۵۰	-
۱۹۹۳-۹۴	۲۱۲	-	۲۱۲	۲۱۲	-
۱۹۹۴-۹۵	۲۱۲	-	۲۱۲	۲۱۲	-
۱۹۹۵-۹۶	۱۷۹	-	۱۷۹	۱۷۹	-
۱۹۹۶-۹۷	۱۲۶	-	۱۲۶	۱۲۶	-

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٣٥٠٨	٢٨٠٩	٦٣١٧
مخزنون:	٨	٢٦	٣٤
اخبارون:	١	٣	٤

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڊيم (٢) وغيره
١٩٩٢-٩٣	٥٩٦	-	٥٩٦	-
١٩٩٣-٩٤	٥٦٨	-	٥٦٨	-
١٩٩٤-٩٥	٥٤٧	-	٥٤٧	-
١٩٩٥-٩٦	٥٥٣	-	٥٥٣	-
١٩٩٦-٩٧	٥٨٠	-	٥٨٠	-

١٢. سنت ڪنوررام سنڌي هاءِ سڪول

سردار نگر، پاونگر - ٢

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٧٢ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٤٧٠	١٩٩	٢٦٦٩
مخزنون:	٧	٢	٩
اخبارون:	٣	٣	٦

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	١٨٠٠	٢٧٥٠	٦٧٥٠
مخزنون:	٢	٥	٧
اخبارون:	٢	٢	٤

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ . (١) ماڊيم (٢) وشيه	
١٩٩٢-٩٣	٢٠٩	٩٠	٢٩٩	-	١٤٨
١٩٩٣-٩٤	٢٠٧	١٠٠	٣٠٧	-	١٨٧
١٩٩٤-٩٥	١٨٥	٩٣	٢٧٨	-	١٥٢
١٩٩٥-٩٦	٢٠٨	٩٢	٣٠٣	-	١٥٧
١٩٩٦-٩٧	٢٢٩	١٠١	٣٣٠	-	١٧٨

١٦. آدرش مهاودياليه

گانڌيڌام (ڪڇ)

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٥١ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : هندي ۽ انگريزي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	١٦٢٠	٧٤٢٣	٩٠٤٣
مخزنون:	٣	٥	٨
اخبارون:	٢	٢	٤

۱۴. مئتري معاودياليه،

آديپور (ڪڇ)

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۵۰ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : هندي

لائبرري:

تعداد:	**سنڌي**	**پيون ٻوليون**	**ڪل**
ڪتاب:	۱۲۶۴	۲۲۷۲	۳۶۳۶
مخزنون:	۵	۲	۷
اخبارون:	--	۲	۲

شاگردن جو تعداد:

سال	**سنڌي**	**غير سنڌي**	**ڪل**	**سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم (۲) وهيه**	
۱۹۹۲-۹۳	۱۱۷	۲۲۵	۳۴۲	-	۱۰۲
۱۹۹۳-۹۴	۹۹	۲۷۷	۳۷۶	-	۸۵
۱۹۹۴-۹۵	۱۰۷	۲۶۸	۳۷۵	-	۹۸
۱۹۹۵-۹۶	۱۰۰	۲۷۸	۳۷۸	-	۹۷
۱۹۹۶-۹۷	۱۱۲	۲۷۱	۳۸۳	-	۱۰۳

۱۵. ڪنيا معا وديالیه

آديپور (ڪڇ)

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۵۲ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : هندي

٩٦-١٩٩٥	١٨٧	٢٢٠	۴٠٧	-	١٨٧
٩٧-١٩٩٦	١٧٩	٢٨١	۴٦٠	-	١٧٩

١٨. ڪئمبرج انگلس سڪول

ڳانڌيڌام (ڪڇ)

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٩٣ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	بيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٢٦	٢٧٨	٥١۴
مخزنون:	٥	١٢	١٧
اخبارون:	٣	٢	٥

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيه
٩۴-١٩٩٣	۴١	--	۴١	-	۴١
٩٥-١٩٩۴	٨٩	--	٨٩	-	٨٩
٩٦-١٩٩٥	١١٢	--	١١٣	-	١١٢
٩٧-١٩٩٦	١٢٢	--	١٢٢	-	١٢٢

مهاراشٽر

١٩. سيٺ پرسرام پارومل نيوارا هاير سيڪنڊري
اسڪول، الهاسنگر - ٢

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٥٠ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	سنڌي ۽ انگريزي

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وغيره
۱۹۹۲-۹۳	۲۱۸	۵۱۵	۷۳۳	-	۲۱۸
۱۹۹۳-۹۴	۲۰۲	۵۶۵	۷۶۷	-	۲۰۲
۱۹۹۴-۹۵	۱۹۶	۴۵۸	۶۵۴	-	۱۹۶
۱۹۹۵-۹۶	۱۷۴	۴۷۷	۶۵۱	-	۱۷۴
۱۹۹۶-۹۷	۱۵۶	۵۳۷	۶۹۳	-	۱۵۶

۱۷. ڊاڪٽر سي. جي هاءِ سڪول

گانڌيڌام (ڪڇ)

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۵۸ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمينٽ

ماڌيم : سنڌي ۽ هندي

لائبريري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۲۲۴۸	۶۰۵۵	۸۳۰۳
مخزنون:	۶	۱۴	۲۰
اخبارون:	۳	۲	۵

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وغيره
۱۹۹۲-۹۳	۲۸۱	۲۰۲	۴۸۳	۱۴۸	۱۳۳
۱۹۹۳-۹۴	۲۷۸	۲۰۴	۴۸۲	۱۵۱	۱۲۷
۱۹۹۴-۹۵	۲۵۱	۱۹۲	۴۴۳	-	۲۵۱
۱۹۹۵-۹۶	۱۸۷	۲۲۰	۴۰۷	-	۱۸۷
۱۹۹۶-۹۷	۱۷۹	۲۸۱	۴۶۰	-	۱۷۹

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيہ
٩٣-١٩٩٢	٩١	٦٥٣	٧٤٤	-	٥٦
٩٤-١٩٩٣	٨١	٦٨٢	٧٦٣	-	٤٤
٩٥-١٩٩٤	٤٣	٧١١	٧٥٤	-	٢٣
٩٦-١٩٩٥	٤١	٧٤١	٧٨٢	-	٢٤
٩٧-١٩٩٦	٤٢	٧٥٧	٧٩٩	-	١٥

٢١. سينٽ ميراز سنڌي ميڊيم هاءِ سڪول

ساڌو واسواڻي روڊ، پونو- ١

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٥٠ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري: (سوالنامي ۾ جاڻ ڪانہ ڀري ويئي آهي.)

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيہ
٩٣-١٩٩٢	١١٥	—	١١٥	١١٥	—
٩٤-١٩٩٣	١١١	—	١١١	١١١	—
٩٥-١٩٩٤	١٠٣	—	١٠٣	١٠٣	—
٩٦-١٩٩٥	١٠٧	—	١٠٧	١٠٧	—
٩٧-١٩٩٦	٩٨	—	٩٨	٩٨	—

٢٢. سينٽ ميراز انگلش ميڊيم هاءِ سڪول

ساڌو واسواڻي روڊ، پونو- ١

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٥٧ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : انگريزي

لائبرري: (سوالنامي ۾ جاڻ ڪانہ ڀري ويئي آهي)

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۵۰۲۱	۱۲۰۳۶	۱۷۰۵۷
مخزنون:	۱	۴	۵
اخبارون:	۲	۳	۵

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	غيرسنڌي	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وهيم
۱۹۹۲-۹۳	۳۲۳۰	۲۱۸	۳۴۴۸	-	۱۴۷۲	۱۹۷۶
۱۹۹۳-۹۴	۳۱۸۵	۲۱۹	۳۴۰۴	-	۱۳۹۹	۲۰۰۵
۱۹۹۴-۹۵	۳۲۲۳	۲۴۲	۳۴۶۵	-	۱۴۱۰	۲۰۵۵
۱۹۹۵-۹۶	۳۳۰۹	۲۶۱	۳۵۷۰	-	۱۴۶۶	۲۱۰۴
۱۹۹۶-۹۷	۳۲۹۵	۲۸۵	۳۵۸۰	-	۱۳۹۲	۲۱۸۹

۲۰. ڪملا هاءِ سڪول

ڪار ممبئي - ۵۲

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۴۸ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۵۵۸۴	۵۷۸۲	۱۱۳۶۶

(سوالنامي ۾ مخزنن ۽ اخبارن بابت ڄاڻ ڪانه ڏني ويئي آهي.)

٢٤. سنت رامانند هاءِ سڪول

پمپري، پونو - ١٧

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٧٩ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٥	٣٠٠	٣٠٥
مخزنون:	--	٦	٦
اخبارون:	--	١	١

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيه
١٩٩٢-٩٣	١١٠٠	٤٠٠	١٥٠٠	-	-
١٩٩٣-٩٤	١٠٥٠	٥٠٠	١٥٥٠	-	-
١٩٩٤-٩٥	٨٠٠	٥٠٠	١٣٠٠	-	١٦
١٩٩٥-٩٦	٨٠٠	٦٠٠	١٤٠٠	-	١٤
١٩٩٦-٩٧	٦٠٠	٥٠٠	١١٠٠	-	-

٢٥. آر. آيس. آدرش هاءِ اسڪول

ٺاڪ نگر، پو ساول

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٧١ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	سنڌي

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيہ
٩٣-١٩٩٢	١٢٧	١٠٦٨	١١٩٥	-	١٢٧
٩٤-١٩٩٣	١٢٢	١٠٧٥	١١٩٧	-	١٢٢
٩٥-١٩٩٤	١٣٢	٨٨٠	١٠١٢	-	١٢٢
٩٦-١٩٩٥	١٤٠	١١٠٢	١٢٤٢	-	١٤٠
٩٧-١٩٩٦	١٥٣	١٠٩٩	١٢٥٢	-	١٥٣

٢٣. جئہ هند هاءِ سڪول

پچري، پونو- ١٧

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٤٩ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي ۽ انگريزي

لائبرري: (سوالنامي ۾ پوري ڄاڻ ڏنل ناهي)

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم	(٢) وشيہ
٩٣-١٩٩٢	١٤٠٥	١٣٧٠	٢٧٧٥	٥٠٧	٣٣٧
٩٤-١٩٩٣	١٤٠٢	١٤٠٦	٢٨٠٨	٥١٨	٢٥٦
٩٥-١٩٩٤	١٤٤٠	١٥٥١	٢٩٩١	٣٤٠	٣٣٨
٩٦-١٩٩٥	١٥٣٠	١٤٣٦	٢٩٦٦	٢١٥	٢٦٠
٩٧-١٩٩٦	١٥١٠	١٣٧٩	٢٨٨٩	١٨٩	٣١٤

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي سيڪنڊري	هاير سيڪنڊري	ڪل	غير-سنڌي	سنڌي پڙهندڙ (1) ماڌيم	(2) وشيه
٩٣-١٩٩٢	٢٥٥	١٠٧	٣٦٢	--	٢٥٥	١٠٧
٩٤-١٩٩٣	٢٢٤	٨٧	٨٧	--	٢٢٤	٨٧
٩٥-١٩٩٤	٢٢٣	٩٩	٩٩	--	٢٢٤	٩٩
٩٦-١٩٩٥	٢٠٥	١١٥	١١٥	--	٢٠٥	١١٥
٩٧-١٩٩٦	١٩٥	١٦٦	١٦٦	--	١٩٥	١٦٦

٢٧- مهاتما گانڌي سينٽينئل سنڌو هاءِ سڪول

جريپٽڪا، ناگپور- ١٤

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٥٤ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	هندي ۽ انگريزي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٢٤٧	١٢٢٨٢	٢٨٣٢
مخزنون	٢	١٨	١٣
اخبارون	٤	٦	١٠

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (1) ماڌيم	(2) وشيه
٩٣-١٩٩٢	١٨٠٠	٢٤٣٣	٤٢٣٣	--	١٨٠٠
٩٤-١٩٩٣	١٦٩٦	٢٧٣٦	٤٤٣٢	--	١٦٩٦
٩٥-١٩٩٤	١٦١٤	٣٠٣١	٤٦٤٥	--	١٦١٤
٩٦-١٩٩٥	١٦٣٩	٢٩٩٣	٤٦٣٢	--	١٦٣٩
٩٧-١٩٩٦	١٦٣٩	٣٠١٢	٤٦٥١	--	١٤٥٨

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٢٩٢٠	١٧٤٢	٤٦٧٢
مخزنون:	٣	٣	٦
اخبارون:	٥	٧	١٢

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم (٢)وشيہ
١٩٩٢-٩٣	٥٥٤	—	٥٥٤	٥٥٤ —
١٩٩٣-٩٤	٥٤٢	—	٥٤٢	٥٤٢ —
١٩٩٤-٩٥	٥٤١	—	٥٤١	٥٤١ —
١٩٩٥-٩٦	٥٢٩	—	٥٢٩	٥٢٩ —
١٩٩٦-٩٧	٥٧٦	—	٥٧٦	٥٧٦ —

٢٦. ساڌو واسواڻي هاير سيڪنڊري سڪول

گانڌي نگر، ڪولهاپور- ١٩

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٧٨ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : سنڌي (سيڪنڊري) ۽ انگريزي (هاير سيڪنڊري)

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٤٠٠	٢٠٠	٦٠٠
مخزنون:	٥	١	٦
اخبارون:	١	١	٢

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۱۸۳۸	۳۷۳۴	۵۵۷۲
مخزنون	۲	۲	۴
اخبارون	--	۷	۷

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲) وشيه
۱۹۹۲-۹۳	۱۸۴	--	۱۸۴	--	۱۸۴
۱۹۹۳-۹۴	۱۹۷	--	۱۹۷	--	۱۹۷
۱۹۹۴-۹۵	۱۵۳	--	۱۵۳	--	۱۵۳
۱۹۹۵-۹۶	۱۳۸	۱۷	۱۵۵	--	۱۳۸
۱۹۹۶-۹۷	۱۰۴	۴۳	۱۴۷	--	۱۰۴

۲۰. راڄکيه بالڪا هاير سيڪنڊري سڪول

بلاڪ نگر، ڪوٽا- ۷

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۵۶ع

هلائيندڙ : راجستان سرڪار

ماڌيم : هندي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۷۰	۲۹۰۹	۲۹۷۹
مخزنون	--	۱۸	۱۸
اخبارون	--	۱	

٢٨. گرونانڪ وديالیہ

گانڌي نگر، آڪولا

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٥٨ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : هندي

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	١٧٣	٦٨٤	٨٥٧
مخزنون	--	--	--
اخبارون	--	١	١

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم (٢)وشيہ	
٩٣-١٩٩٢	١٠٠١	--	١٠٠١	--	١٠٠١
٩٤-١٩٩٣	١٠٠٠	--	١٠٠٠	--	١٠٠٠
٩٥-١٩٩٤	٩٨٩	--	٩٨٩	--	٩٨٩
٩٦-١٩٩٥	٩١٧	--	٩١٧	--	٩١٧
٩٧-١٩٩٦	٨٤٠	--	٨٤٠	٠٠	٨٤٩

راجسٿان:

٢٩. سنت ڪنوررام وديا مندر

سنڌو ڀون، شري پرا، ڪوٽا

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٨٣ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : هندي

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ
				(۱) ماڌيم (۲) وشيہ
۹۳-۱۹۹۲	۴۵۴	۷۰۹	۱۱۶۳	----
۹۴-۱۹۹۳	۴۴۲	۷۰۰	۱۱۴۲	----
۹۵-۱۹۹۴	۳۱۹	۷۴۳	۱۰۶۲	----
۹۶-۱۹۹۵	۳۳۸	۸۷۷	۱۲۱۵	----
۹۷-۱۹۹۶	۲۹۷	۸۶۱	۱۱۵۸	----

(نوٽ: سنڌي وشيہ کڻندڙن جو تعداد ڪونہ ڄاڻايو ويو آهي.)

۳۲. سوامي ليلا شاہ آدرش سنڌي

الڪر ڪاليج شاہ گنج، آگرو

برپا ٿيڻ جو سال : ۱۹۵۴ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : هندي

لائبرري:

تعداد	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۵۹۵	۱۲۵۶	۱۸۵۱
مخزنون	--	--	--
اخبارون	--	۲	۲

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ	
				(۱) ماڌيم	(۲) وشيہ
۹۳-۱۹۹۲	۵۴۷	۶۶۰	۱۲۰۷	--	۳۱۲
۹۴-۱۹۹۳	۵۷۱	۶۰۱	۱۱۷۲	--	۳۳۲
۹۵-۱۹۹۴	۵۷۳	۶۷۴	۱۲۴۷	--	۲۹۸
۹۶-۱۹۹۵	۴۷۵	۶۹۹	۱۱۷۴	--	۲۱۰
۹۷-۱۹۹۶	۵۶۸	۶۸۱	۱۲۴۹	--	۲۷۸

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ
				(۱) ماڊيم (۲)وشيه
۹۳-۱۹۹۲	۳۰۷	--	۳۰۷	--
۹۴-۱۹۹۳	۲۰۲	--	۲۰۲	--
۹۵-۱۹۹۴	۱۷۴	--	۱۷۴	--
۹۶-۱۹۹۵	۱۵۴	--	۱۵۴	--
۹۷-۱۹۹۶	۱۴۶	--	۱۴۶	--

(نوٽ:- سنڌي درجي ڇهين ڪان ڏهين تائين ٻين ٻوليءَ جي روپ ۾ ۽ نائين ڪان ٻارهين تائين اپشنل وشيه جي روپ ۾ پاڙهي وڃي ٿي. سوالنامي ۾ سنڌي پڙهندڙ شاگردن جو تعداد نه ڄاڻايو ويو آهي.)

۲۱. ڪيولرام گرمڪداس انٽر ڪاليج

آگرو- ۳

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۴۹ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	هندي.

لائبرري:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۹۸۲	۳۴۵۵	۴۴۳۷
مخزنون	٦	۱۴	۲۰
اخبارون	-	۱	۱

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۵۸	۲۷۷۴	۲۸۳۲
مخزنون	۱	۱۲	۱۳
اخبارون	۱	۲	۳

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱)ماڌيم	(۲)وشيہ
	۲۶.۵۹%	۷۳.۴۱%	۱۰۰%	--	۱۰۰%

(نوٽ: سوالنامي ۾ پنجن سالن جا انگ اکر ڏيڻ بدران هڪ سال جي وار ڄاڻ ڏني ويئي آهي.)

۳۵. ساڌو واسواڻي انٽرنيشنل سڪول فار گرلس

شانتي نڪيتن، نئي دهلي- ۲۱

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۸۷ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي
لائبرري	:	

تعداد:	سنڌي	پيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	۴۲۰	۸۵۰۰	۸۹۲۰
مخزنون	۴	۱۵	۱۹
اخبارون	۴	۱	۵

شاگردن جو تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (۱) ماڌيم	(۲)وشيہ
۱۹۹۲-۹۳	--	--	--	--	--
۱۹۹۳-۹۴	--	--	--	--	۲۶

دهلي:

۲۳. ايس. اي. ايس بابا نيهراج سينئر سيڪنڊري سڪول

لاجپت نگر، نئي دهلي - ۲۴

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۵٦ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	هندي
لائبرري	:	

تعداد:	**سنڌي**	**ٻيون ٻوليون**	**ڪل**
ڪتاب:	۲٦۴۳	۸۴۳۹	۱۱۰۸۲
مخزنون	۲	۱۲	۱۴
اخبارون	۱	۲	۳

شاگردن جو تعداد:

سال	**سنڌي**	**غير سنڌي**	**ڪل**	**سنڌي پڙهندڙ** (۱) ماڌيم	(۲)وشيہ
۱۹۹۲-۹۳	۴۷۴	۳۰٦	۷۸۰	--	۷۴۳
۱۹۹۳-۹۴	۴۵۸	۳۲٦	۷۸۴	--	۷٦۸
۱۹۹۴-۹۵	۴۷۰	۳۳۷	۸۰۷	--	۷۸۹
۱۹۹۵-۹٦	۴۴۵	۳٦٦	۸۱۱	--	۷۹۰
۱۹۹٦-۹۷	۴۰۲	۳٦۲	۷٦۴	--	۷۴۰

۲۴. ايس. اي. ايس. ڪي. ايم. هيمناڻي سيڪنڊري سڪول

لاجپت نگر، نئي دهلي - ۲۴

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۷۸ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	**انگريزي**
لائبرري	:	

ضميمو - ٢

ڪاليجن ۾ سنڌي تعليم بابت ڪي انگ اکر

مهاراشٽر

١. آر. ڪي. ٽلريجا ڪاليج

الهاسنگر - ٣

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٨٧ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي
لائبرري	:	تعداد
سنڌي ڪتاب	:	٦٠٠٠
سنڌي مخزنون	:	٦
سنڌي اخبارون	:	٣

سنڌي ڪڍندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	جونئر ڪاليج	سينئر ڪاليج
١٩٩٢-٩٣	٢١١	١٧٠
١٩٩٣-٩٤	١٢٥	١٢٣
١٩٩٤-٩٥	١٣٨	٦٩
١٩٩٥-٩٦	١٢٠	٩٠
١٩٩٦-٩٧	١١٩	٥٩

٢. شريمتي چاندي ٻائي ڪاليج

الهاسنگر - ٢

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٦٥ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي
لائبرري	:	تعداد
سنڌي ڪتاب	:	٥٠٠٠
سنڌي مخزنيون	:	٤
سنڌي اخبارون	:	٥

٩٥-١٩٩٤	--	--	--	--	٥٧
٩٦-١٩٩٥	--	--	--	--	٦٢
٩٧-١٩٩٦	٢١٢	١٢٨٨	١٦٠٠	--	٢٧

(نوٽ، سوالنامي ۾ رڳو هن سال جا انگ اکر ڏنل آهن ۽ ان سان گڏ گذريل ڇئن سالن ۾ سنڌي وشيہ ڪڻندڙ شاگردن جو تعداد ڏنو ويو آهي.)

اخبارون:- —

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	ايم.اي	ايم. فل	پي ايچ. ڊي
١٩٩٢-٩٣	٢١	--	١
١٩٩٣-٩٤	١٩	--	--
١٩٩٤-٩٥	٢٦	٢	--
١٩٩٥-٩٦	١٧	٢	١
١٩٩٦-٩٧	١١	١	٢

٥. سينٽ ميراز ڪاليج فور گرلس

ڪوريگانو روڊ، پونو-١

برپا ٿيڻ جو سال	:	١٩٦٢ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي ۽ مرهٽي

لائبرري

سنڌي ڪتاب	:	٢٠٠٠
سنڌي مخزنون	:	١٤
سنڌي اخبارون	:	--

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	جونئر ڪاليج	سينئر ڪاليج
١٩٩٢-٩٣	٤٩	٣٤
١٩٩٣-٩٤	٤٨	٣٤
١٩٩٤-٩٥	٥٢	٢٥
١٩٩٥-٩٦	٤٦	٢٥
١٩٩٦-٩٧	٤٣	٢٣

٦. ڄئہ هند ڪاليج، پمپري،

پونو-١٧

برپا ٿيڻ جو سال	: ١٩٧٨ع
هلائيندڙ	: خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	: انگريزي

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	جونئر ڪاليج	سينئر ڪاليج
۹۳-۱۹۹۲	۱۲۲۵	۵۹
۹۴-۱۹۹۳	۱۲۷۳	۴۳
۹۵-۱۹۹۴	۱۲۷۳	۴۰
۹۶-۱۹۹۵	۱۳۶۴	۲۳
۹۷-۱۹۹۶	۱۲۰۸	۱۴

۳. جئه هند ڪاليج

اي روڊ، چرچگيٽ، ممبئي - ۲۰

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۴۸ع
هلائيندڙ	:	خانگي مئنيجمنٽ
ماڌيم	:	انگريزي
لائبرري	:	
سنڌي ڪتاب	:	۲۶۵۵
سنڌي مخزنيون	:	۲
سنڌي اخبارون	:	۱

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	جونئر ڪاليج	سينئر ڪاليج
۹۳-۱۹۹۲	۲۷	۱۶
۹۴-۱۹۹۳	۲۲	۷
۹۵-۱۹۹۴	۲۳	۵
۹۶-۱۹۹۵	۱۸	۳
۹۷-۱۹۹۶	۱۵	۴

۴. سنڌي وڀاڳ، ممبئي يونورسٽي

ممبئي

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۷۴ع
هلائيندڙ	:	مهاراشٽر سرڪار
ماڌيم	:	سنڌي
لائبرري	:	سنڌي ڪتاب ۴۰۰۰ مخزنون: –

ضميمو - ٣

ٽريننگ ڪاليجن ۾ سنڌيءَ بابت ڪي انگ اکر

سيوا سدن ڪاليج آف ايجوڪيشن

الهاسنگر - ٣

برپا ٿيڻ جو سال : ١٩٦٦ع

هلائيندڙ : خانگي مئنيجمنٽ

ماڌيم : مرهٽي، انگريزي، هندي، سنڌي (فقط ڊي. ايڊ)

لائبرري :

تعداد	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب:	٨٨٥	١٦٧٤٩	١٧٦٣٤
اخبارون	٣	٨	١١

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	ڊي. ايڊ		بي ايڊ		ايم ايڊ
	جونئر	سينئر	ريگيولر	پارٽ ٽائيم	پارٽ ٽائيم
١٩٩٢-٩٣	٣٩	٣٩	٤٨	١٧	٤
١٩٩٣-٩٤	١٣	١٣	٤٥	١٤	٥
١٩٩٤-٩٥	٧	٧	١٠٤	٥	٦
١٩٩٥-٩٦	--	--	٤٠	٦	٥
١٩٩٦-٩٧	--	--	٤١	٣٠	٥

لائبرري : (سوالنامي ۾ ڄاڻ ڪانه ڀري ويئي آهي.)

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	جونئر ڪاليج	سينئر ڪاليج
۹۳-۱۹۹۲	۲۸۸	۵۰
۹۴-۱۹۹۳	۲۹۲	۴۸
۹۵-۱۹۹۴	۲۸۶	۴۵
۹۶-۱۹۹۵	۳۰۰	۴۰
۹۷-۱۹۹۶	۲۷۶	۳۵

راجستان

۷. گورنمينٽ ڪاليج، اجمير

برپا ٿيڻ جو سال	:	۱۹۳۵ع
هلائيندڙ	:	راجستان سرڪار
ماڌيم	:	هندي ۽ انگريزي
لائبرري	:	تعداد
سنڌي ڪتاب	:	۳۳۰۰
سنڌي مخزنون	:	۱۲
سنڌي اخبارون	:	۴

سنڌي ڪٽندڙ شاگردن جو تعداد:

سال	گريجئيٽ	ايم اي.
۹۳-۱۹۹۲	۲۴	۱۶
۹۴-۱۹۹۳	۲۶	۱۳
۹۵-۱۹۹۴	۳۳	۱۵
۹۶-۱۹۹۵	۳۰	۱۲
۹۷-۱۹۹۶	۳۵	۱۴

ٻارهون عربي سنڌي	۲۰۱	۸۳۱	۲۲۶	۲۲۵	۷۹۵
ديوناگري سنڌي	۲۲۲	۳۰۹	۶۵۰	۱۹۰	۵۰۵
ٻارهون عربي سنڌي	۴۲۷	۵۰۲	۵۱۴	۲۰۵۸	۲۰۲۰
ديوناگري سنڌي	۲۵۱	۱۲	۳۵	۱۷۵۵	۱۳۰

(ب) ٻيون وشيون: (سڀ ڪتاب عربي سنڌيءَ ۾)

حساب	۹۳-۱۹۹۲	۹۴-۱۹۹۳	۹۵-۱۹۹۴	۹۶-۱۹۹۵	۹۷-۱۹۹۶
درجو					
پهريون:	۶۲۲	۵۰۵	۱۸۲۱	۱۱۲۵	۱۰۲۰
ٻيون:	۳۹۹	۱۳۸۸	۱۵۲۳	۱۲۹۰	۱۳۹۰
ٽيون:	۴۳۲	۲۵۰	۱۲۰۳	۷۹۰	۱۱۸۵
چوٿون:	۳۱۴۰	۱۱۵۲	۱۱۲۷	۱۰۸۶	۱۱۰۵
پنجون:	۸۹۵	۴۱۰۳	۸۳۶	۷۸۵	۱۰۹۰
ڇهون:	۷۷۰	۶۲۹	۲۲۵۶	۷۴۵	۱۲۹۴
ستون:	۶۴۹	۶۶۴	۵۰۰	۲۰۸۱	۵۵۵
اٺون:	۵۰	۶	۴۰	۸۵	۲۰۳۵

(۲) جاميٽري

اٺون	۶۰	۱۱	۵	۱۳۵	--
نائون	۲۵	۱۶	۱۲۸۵	۱۲۵	۱۴۰
ڏهون	۱۵۷	۶	۵۰	۴۳۶	۸۵

(۳) الجيبرا:

درجو					
نائون	۲۵	۳۱	۱۰۷۰	۸۵	۶۵
ڏهون	۱۴۷	۱۲	۲۵	۲۱۷	۱۰۰

ضميمو - ٤

سنڌي درسي ڪتابن جو وڪرو

(١) مهاراشٽر اسٽيٽ بيُورو آف ٽيڪسٽبڪ

پروڊڪشن اينڊ ڪرڪُليم ريسرچ،
بال ڀارتي، سيناپتي باپٽ روڊ، پونو - ٤

وشيہ: سالوار وڪرو					
پاشا:	٩٩٢-٩٣	١٩٩٣-٩٤	١٩٩٤-٩٥	١٩٩٥-٩٦	١٩٩٦-٩٧
درجو					
پهريون عربي سنڌي	٢٢٠٢	٣٩٢٤	٥٨٦٢	٢٧٢٦	٣١٢٠
ديوناگري سنڌي	٩٥٧	--	١٢٦	٢٥٧	١٧٩
ٻيون عربي سنڌي	١٢٢١	٢٢٥٠	٢٨٧٢	٢٢٢٢	١٥٦٢
ديوناگري سنڌي	٢٨٠	٥٢٩	١٠١	١٢٩	١٠٢
ٽيون عربي سنڌي	١٧٢٢	٢٠٨١	٢٠٨٣	١٣٨٥	١٦٨٠
ديوناگري سنڌي	٥٢٢	٦٣٣	٩٦	٧٢	٥٥٢
چوٿون عربي سنڌي	٣٥١٢	١٢٢٢	١٣٧٧	١٣٦١	١٢١٥
ديوناگري سنڌي	٢٦٢	١٧٨	٢٥	٢٥٨	٢٦٨
پنجون عربي سنڌي	٢٥٢	٤٢٣٩	٦١٠	٦٦٠	١٠٠٨
ديوناگري سنڌي	١٢٦	٣٩٢	١١٠	١٢٨	١٨٦
ڇهون عربي سنڌي	١٠٠٦	١٦٢٦	٧٦٢٧	٧٠٥	٩٨١
ديوناگري سنڌي	٢٥٥	٥٦٢	٢٠٥	١٢٥	٢٥٠
ستون عربي سنڌي	٥٠٠	٦٢٣	٧٦٣	٢٥٣٦	٢٦٣١
ديوناگري سنڌي	٦٠٧	٥٠٧	١٢٦	٢١١	٢٧٥
اٺون عربي سنڌي	٢٠٧٦	٢٧١٥	١٧٥٧	١٨٥٠	٢٥٧١
ديوناگري سنڌي	١٢٥	٨٠٣	٣٠١	٢٢٥	٢٥١
نائون عربي سنڌي	١٠٧٥	١٠١١	٢٧٢٢	١٦٣١	٢٠٣٩
ديوناگري سنڌي	٢٠	١٥	٢٠	٧٠	١٧٧
ڏهون عربي سنڌي	٩٦٦	٨٩٩	٧٧٩	١٦٠٠	١٢٠٥
ديوناگري سنڌي	٢٠	٥٤	٦٠	٧	٢٩٩

ڏهون:	۲۲۲	۳۶۲	۲۷۹	۲۴۹۸	۲۰۸

(۷) سامانيہ وگيان:

ٽيون:	۱۱۷۷	۱۱۰۹	۱۰۲۸	۶۹۰	۸۶۰
چوٿون:	۲۶۳۵	۱۰۲۶	۹۰۷	۶۶۱	۹۵۵
پنجون:	۵۳۰	۴۹۶۳	۲۱۱	۴۹۰	۶۲۳
ڇهون:	۱۸۰	۵۲۷	۲۵۷۱	۷۳۰	۸۸۵
ستون:	۳۴۵	۴۸۹	۴۴۸	۳۲۸۶	۲۹۵
اٺون:	--	--	--	--	۲۵۹۸
نائون:	--	--	۲۳۴۰	۴۴۶	۲۵۸
ڏهون:	--	--	--	۲۰۲۷	۶۶۳

(۸) ارٿ شاستر:

نائون:	--	--	۱۸۷۰	۳۸۶	۴۶۹
ڏهون:	--	--	--	۱۸۸۱	۵۵۴

(۹) علم طبعي (ڀوتڪ شاستر)

اٺون:	۴۱۵	۴۴۶	۲۵۵	۱۷۱	--
نائون:	۱۹۰	۲۶۶	--	--	--
ڏهون:	۲۹۷	۲۳۱	۲۷۵	--	--

(۱۰) علم حيات (جيون شاستر)

اٺون:	۳۵۰	۲۱۶	۵۳۰	۱۷۲	--
نائون:	۲۱۵	۲۶۶	--	--	--
ڏهون:	۲۹۲	۲۶۱	۲۲۵	--	--

حساب	۱۹۹۲-۹۳	۱۹۹۳-۹۴	۱۹۹۴-۹۵	۱۹۹۵-۹۶	۱۹۹۶-۹۷
(۴) اتهاس					
درجو					
تيون:	۵۱۹	۹۲۴	۹۵۳	۶۴۲	۸۷۰
چوٿون:	۲۶۰۵	۷۶۶	۸۰۷	۷۸۱	۸۸۰
پنجون:	۳۸۰	۳۹۳۹	۶۶۱	۵۹۰	۸۲۳
ڇهون:	۴۷۵	۴۲۵	۲۸۶۵	۶۵۵	۸۹۱
ستون:	۲۳۵	۲۸۹	۳۰۰	۲۸۵۶	۶۶۰
اٺون:	۴۲۵	۳۹۱	۲۹۰	۳۳۵	۲۵۳۰
نائون:	۱۲۵	۲۸۱	۱۹۰۵	۷۵۱	۴۹۴
ڏهون:	۳۹۰	۳۶۱۰	۱۵۰	۳۲۶۵	۱۵۸
(۵) ناگرڪ شاستر:					
ڇهون:	--	--	--	۱۳۳۵	۱۲۶۰
ستون:	--	--	--	۲۹۲۲	۷۵۱
اٺون:	۱۶۷	۴۶۶	۵۰۸	۳۸۵	۲۶۱۳
نائون:	۱۴۰	۲۲۱	۲۰۳۰	۶۸۶	۴۵۸
ڏهون:	۳۶۲	۱۷۱	۳۰۰	۲۶۵۱	۲۰۹
(۶) جاگرافي					
تيون:	--	۳۰۰۰	۲۵۰	۵۵۰	۲۷۵
(ضلع ٺاٽو)					
چوٿون:	۳۶۳۵	۹۹۲	۴۳۲	۷۶۱	۹۰۵
پنجون:	۵۷۳	۳۹۹۵	۳۶۱	۵۴۰	۸۳۳
ڇهون:	۵۱۰	۴۱۴	۳۳۸۰	۳۸۰	۶۱۶
ستون:	۳۶۶	۴۷۹	۲۹۰	۲۱۶۵	۴۸۵
اٺون:	۴۳۰	۴۲۶	۲۶۴	۲۲۵	۲۱۳۰
نائون:	۲۴۰	۳۰۱	۲۳۲۵	۴۲۱	۴۹۰

(ب) ٻيون وشيون:

(١) حساب

پهريون عربي سنڌي	--	١٠	١٠	٥	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
ٻيون عربي سنڌي	--	١	--	--	٢
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
ٽيون عربي سنڌي	--	٣	--	--	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
چوٿون عربي سنڌي	--	١	٦	--	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
پنجون عربي سنڌي	--	١	٦	--	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--

(٣) وگيان

ٽيون: عربي سنڌي	--	٢	--	٣٠	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
چوٿون: عربي سنڌي	--	٢	--	٥	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
پنجون: عربي سنڌي	--	--	--	--	٦
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--

(٤) ساماجڪ وگيان

ٽيون: عربي سنڌي	--	--	٢٤	--	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--
چوٿون: عربي سنڌي	--	١	--	٦	--
ديوناگري سنڌي	--	--	--	--	--
پنجون: عربي سنڌي	--	١١	--	--	--
ديوناگري سنڌي	--	١	--	--	--

(نوٽ ١: وڪري جا انگ اکر نومبر ١٩٩٦ع تائين)

(نوٽ ٢: گجرات ۽ راجستان جي درسي ڪتبن جي وڪري جا انگ اکر نه مليا سگهيا.)

(۱۱) علم ڪيميا (رساين شاستر)

انون	۳۱۵	۱۱۶	۳۵۸	۱۵۵	--
نائون	۹۰	۲۳۱	--	--	--
ڏهون	۴۳۷	۲۵۱	۲۷۵	--	--

(ب) مڌيه پرديش ٽيڪسٽبڪ ڪارپوريشن شيواجي نگر، ڀوپال-۱۱

وشيه	سالوار وڪرو				
ڀاشا	۱۹۹۲-۹۳	۱۹۹۳-۹۴	۱۹۹۴-۹۵	۱۹۹۵-۹۶	۱۹۹۶-۹۷
درجو					
پهريون عربي سنڌي	۶۰۰	۱	۳۵	۳۰	۵۵
ديوناگري سنڌي	۲۵۰	۲۱	۶۰	۳۰	۷۷
ٻيون عربي سنڌي	۳۷۵	۱۲۷	۶۰	۳۰	۴۲
ديوناگري سنڌي	۲۰۰	۱۷۱	۴۵	۱۲۰	۷۸
ٽيون عربي سنڌي	۲۵۲	۱	۵۰	۱۰۰	۴۰
ديوناگري سنڌي	۲۷۰	۴۱	۸۵	۱۳۶	۱۰۰
چوٿون عربي سنڌي	۱۶۴	۲۲۶	۳۵	۴۶	۳۵
ديوناگري سنڌي	۱۲۸	۱۱۲	۸۵	--	--
پنجون عربي سنڌي	۵۳	--	۴۵	--	۲۰
ديوناگري سنڌي	۲۵۶	۵۷	۹۰	۱۵۲	۱۲۷
ڇهون عربي سنڌي	۱۰۰	۱۰۱	۴۰	۱۱	۱۵
ديوناگري سنڌي	۳۸۰	۱۸۶	۹۰	۱۰۸	۲۰۶
ستون عربي سنڌي	۱۰۳	۶	۲۰	۳۵	۱۰
ديوناگري سنڌي	۳۶۷	۱۶۶	۹۰	۱۳۰	۱۸۶
اٺون عربي سنڌي	۲۰۲	۲۶	۳۵	۲۰	۲۰
ديوناگري سنڌي	۲۷۳	۱۸۱	۹۰	۶۵	۱۸۲

۷. سنڌي وشيہ/ ماڌيم طور پڙهندڙ شاگردن جي تعداد جي گھٽجڻ/ وڌڻ جا ڪارڻ

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

۸. سنڌي وشيہ/ ماڌيم طور قائم رکڻ ۾ پيش ايندڙ مشڪلاتون:-

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

۹. سنڌي وشيہ ماڌيم قائم رکڻ/ شروع ڪرڻ لاءِ کھڙيون سھوليتون گھرجن:

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

۱۰. ٻي ڪا ڄاڻ/ سجھاو:

آستان:-----------

تاريخ:-----------

پرنسيپال/ هيڊ ماستر

ضميمو - ۵

سوالنامن جا نمونا

سنڌي تعليم جو جائزو

سوالنامو- ١

(مهرباني ڪري سنڌيءَ، هنديءَ يا انگريزيءَ ۾ هرهڪ سڪول لاءِ جدا فارم ڀريو.)

١. سڪول جو نالو ۽ سرنامو: --------------------

٢. برپا ٿيڻ جو سال: --------------------------

٣. خانگي مئنيجمنٽ --------------------

دواران هلندڙ/ سرڪاري

۴. ماڌيم: ----------

۵. شاگردن جو سالوار تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم (٢)وشيه
١٩٩٢-٩٣				
١٩٩٣-٩۴				
١٩٩۴-٩۵				
١٩٩۵-٩٦				
١٩٩٦-٩٧				

٦. لائبري: توهان جي سڪول ۾ هن وقت جا انگ اکر:

تعداد:	سنڌي	ٻيون ٻوليون	ڪل
ڪتاب	--	--	--
مخزنون	--	--	--
اخبارون	--	--	--

(۴)

۸. سنڌي وشيہ قائم رکڻ ۾ ايندڙ مشڪلاتون:

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

۹. سنڌي وشيہ قائم رکڻ/ شروع ڪرڻ لاءِ ڪهڙيون سهوليتون گهرجن

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

۱۰. ٻي ڪا ڄاڻ/ سجهاو:

آستان-----------

تاريخ----------- پرنسيپال/ پرمک سنڌي وياڳہ

سنڌي تعليم جو جائزو

سوالنامو - ٢

(مهرباني ڪري سنڌيءَ هنديءَ يا انگريزيءَ ۾ پنهنجي سنستا جي جاڻ ڏيو.)

١. ڪاليج/ يونورسٽيءَ جو نالو ۽ سرنامو --------------------

----

٢. برپا ٿيڻ جو سال ----------------

٣. خانگي مئنيجمنٽ

دواران هلندڙ/ سرڪاري---------------

٤. ماڌيم -----------

٥. سنڌي پڙهندڙ شاگردن جو سالوار تعداد:

سال	سنڌي	غير سنڌي	ڪل	سنڌي پڙهندڙ (١) ماڌيم (٢)وشيہ
١٩٩٢-٩٣				
١٩٩٣-٩٤				
١٩٩٤-٩٥				
١٩٩٥-٩٦				
١٩٩٦-٩٧				

٦. لائبرري: توهان جي سنستا ۾ هن وقت جي حالت

تعداد: سنڌي ڪتاب -------- اخبارون --------- مخزنون -----

٧. سنڌي پڙهندڙ شاگردن جي تعداد جي گهٽجڻ/ وڌڻ جا ڪارڻ

(١)

(٢)

(٣)

(۳)

(۴)

۹. سنڌي قائم رکڻ/ شروع ڪرڻ لاءِ ڪهڙيون سهوليتون گهرجن:

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

۱۰. ٻي ڪا ڄاڻ/ سجهاو

آستان --------

تاريخ ---------- پرنسيپال

سنڌي تعليم جو جائزو

(درسي ڪتاب ڇاپائيندڙ سنسٿا جو سوالنامو - ۴)

(۱) نالو ۽ سرنامو:

(۲) برپا ٿيڻ جو سال ----------

(۳) سنڌي ڪتاب تيار ڪرائڻ وقت ايندڙ مشڪلاتون:

(۱)

(۲)

(۳)

(۴)

سنڌي ڪتاب ڇپائڻ وقت ايندڙ مشڪلاتون:

(۱)

(۲)

سنڌي تعليم جو جائزو

سوالنامو- ٣

١. ٽريننگ ڪاليج جو نالو ۽ سرنامو------------

٢. برپا ٿيڻ جو سال--------

٣. خانگي مئنيجمنٽ

دواران هلندڙ/ سرڪاري----------

٤. ماڌيم---------

٥. ٽريننگ دواران سنڌي ماڌيم/ وشيہ کڻندڙ شاگردن جو سالوار تعداد:

سال	پي ايڇ. ڊي.	ايم.ايڊ.	بي. ايڊ.	ڊي. ايڊ
١٩٩٢-٩٣				
١٩٩٣-٩٤				
١٩٩٤-٩٥				
١٩٩٥-٩٦				
١٩٩٦-٩٧				

٦. توهان جي ٽريننگ ڪاليج ۾ هن وقت جي حالت:

تعداد: سنڌي ڪتاب ---------

مخزنون----------

اخبارون-----------

٧. سنڌي ماڌيم/ وشيہ کڻندڙ شاگردن جي تعداد جي وڌڻ/ گهٽجڻ جا ڪارڻ:

(١)

(٢)

(٣)

(٤)

٨. سنڌي قائم رکڻ ۾ پيش ايندڙ مشڪلاتون

(١)

(٢)

١
٢
٣
٤
٥
٦
٧
٨
٩
١٠

(مهرباني ڪري هر وشيہ جا انگہ اکر جدا فارمن ۾ پريو.)

آستان ----------------------

تاريخ ----------------------

سنڌي آفيسر

❁❁❁

(٣)

(٤)

سنڌي ڪتابن جي وڪري وقت ايندڙ مشڪلاتون

(١)

(٢)

(٣)

(٤)

بي ڪا ڄاڻ:

سنڌي ڪتابن جي سٽاڪ ۽ وڪري بابت سالوار ڄاڻ:

(ا) ڀاشا وشيه جا ڪتاب.

درجو

١	٩٣-١٩٩٢	٩٤-١٩٩٣	٩٥-١٩٩٤	٩٦-١٩٩٥	٩٧-١٩٩٦
١					
٢					
٣					
٤					
٥					
٦					
٧					
٨					
٩					
١٠					

(ب) ٻين وشين جا ڪتاب:

درجو

١	٩٣-١٩٩٢	٩٤-١٩٩٣	٩٥-١٩٩٤	٩٦-١٩٩٥	٩٧-١٩٩٦

DR. GHULAM ALI ALLANA
DONATED BY
HYD. SINDH